

**'Guido de Brès
acht ik edeler
van karakter,
omdat hij bereid
en in staat was
om ook politieke
overwegingen
het volle pond
te geven in zijn
afwegingen en
keuzes'**

- dr. Huib Klink

**'De overheid is
geen straf om het
leven van mensen
zuur te maken'**

- mr. Kees van
der Staaij

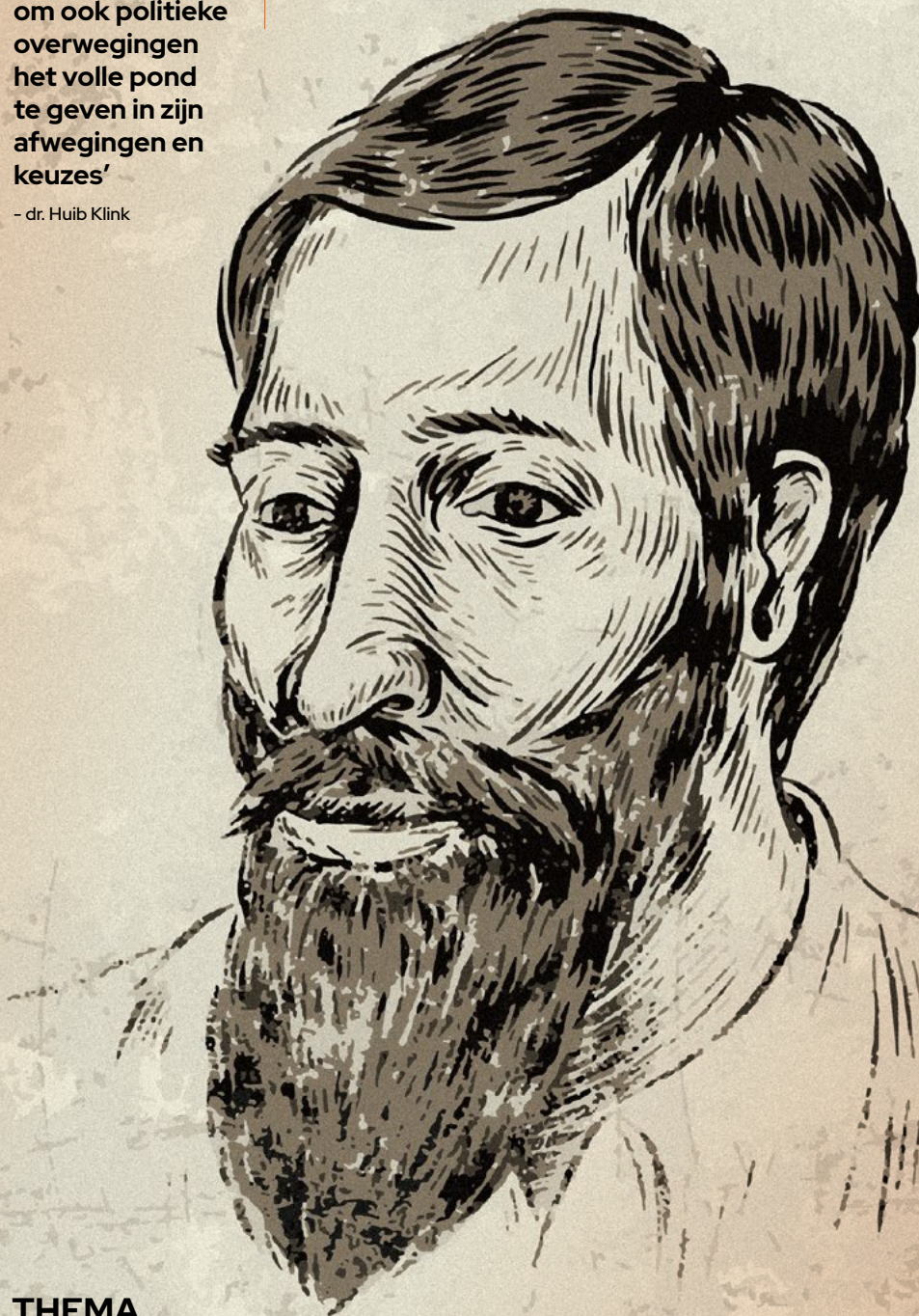
**'Niets is vrij-
williger en vrijer
dan het geloof'**

- Guido de Brès

**'De sonore klank
van de Nederlandse
geloofsbelijdenis
klinkt tot in verre
continenten door'**

- Ds. Harm
J. Boiten

2022

Zicht

THEMA

Guido 500

wi.sgp.nl

**'Een half millennium
na z'n geboorte
wordt het hoog tijd
voor een naar Guido
vernoemde straat
in een Nederlandse
gemeente.'**

De andere wang

Als alle christenen zouden doen wat er in het Evangelie staat, namelijk iemand die je op de rechterwang slaat, niet terugslaan maar hem de andere wang toekeren, dan zal er geen overheid meer nodig zijn. En wellicht ook geen leger meer. Vrede overal. Wie verlangt daar niet naar, zeker met de beelden van de oorlog in Oekraïne op het netvlies?

In de tijd van Guido de Brès miskenden de wederdopers het gezag van de wereldlijke overheid door de woorden van Jezus over 'de andere wang' uit het verband van de Schrift te lichten. Guido de Brès weerlegt met een keur van argumenten hun ongerijmde stellingnames. Nog steeds maakt zijn belezenheid en helderheid van argumenten indruk op wie zijn geschriften leest. Daarom is het goed om in het 500ste jaar van zijn geboorte aandacht te geven aan het denken en

'Nog steeds maakt Guido's belezenheid en helderheid van argumenteren indruk op wie zijn geschriften leest.'

doen van Guido de Brès, de naamgever van de stichting die het tijdschrift Zicht uitgeeft. We hopen dat de inhoud en de vernieuwde vormgeving u als lezer aanspreken!

Voor de gelegenheid ben ik dit voorjaar naar zijn geboortestad Mons (Bergen) in België gereisd, want daar is zowaar een straat te vinden die Rue Guy de Brès heet. 'Théologien protestant' staat er als toelichting bij,

met de jaartallen 1522-1567. Niet alleen door zijn werk als rondreizend predikant, maar vooral dankzij de door hem opgestelde geloofsbelijdenis heeft Guido veel invloed gehad op de protestanten, tijdens en vooral na zijn leven. Met recht mag hij daarom worden beschouwd als de reformator der Nederlanden.

Een half millennium na z'n geboorte wordt het hoog tijd voor een naar Guido vernoemde straat in een Nederlandse gemeente. Het mag overigens ook een hofje zijn waar je rustig kunt lezen en denken.

En bidden voor de verdrukten en vervolgd in deze wereld. Voor eigen rechter spelen is verkeerd, maar zonde en onrecht moeten we weerstaan.

AUTEUR

drs. Jan Schippers
Eindredacteur

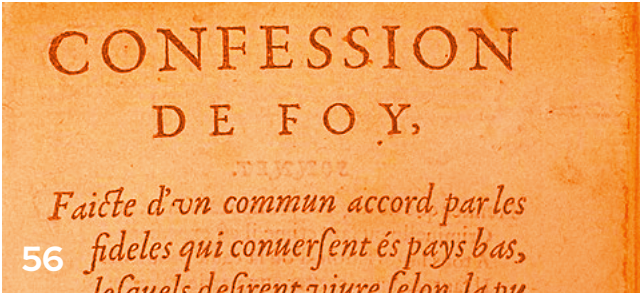
Zicht stelt zich ten doel de bevordering van een wetenschappelijk verantwoorde bezinning op actuele politieke en maatschappelijke ontwikkelingen, in het licht van de bijbelse grondslagen en reformatorische levensbeschouwing. Het tijdschrift is opiniërend en thematisch van karakter.

Inhoudsopgave

Blikopener	03	De andere wang	drs. Jan Schippers
Bijbelstudie	06	Samen met alle heiligen	dr. Bram Kunz vdm
Infographic	10	Guido's leven in vogelvlicht	Femke van Amerongen BSc
Interview	12	Dr. Klink over Calvinistische heethoofden	drs. Jan Schippers
Focus	22	Beeldcultuur in een refobolwerk	Agnes Amelink MA
Thema	24	Wie was Guido de Brès?	Harm-Jan Rouwendal MSc
Kijk vanuit de kamer	30	Kees van der Staaij over Guido	Henri Krooneman MA
Interview	34	Prof. Sap over Calvinisten in opstand	dr. Klaas van der Zwaag
Thema	42	Houvast in onzekere tijden	dr. Gertjan Schutte
Interview	48	Prof. Simpson uit kritiek op het Protestantisme	dr. Hans van de Breevaart
Worldview	56	Helder geluid klinkt ver	ds. Harm J. Boiten
Thema	62	Woord en zwaard	Mathijs van der Tang BA
Thema	70	Brief aan Filips II	dr. Klaas van der Zwaag en drs. Jan Schippers
Brandpunt	78	Opstandige SGP-achterban?	mr. Arnold Weggeman
Lokaal Vizier	80	Getuigen en besturen	drs. Jan Schippers
Politiek Klassiek	88	Guido's Vertoog aan de overheden	drs. Jan Schippers
Boekenschap	94	Relatie tussen geloof en politiek	dr. Hans van de Breevaart
Perspectief	101	Tribunaal	prof. dr. Henk van den Belt

Highlights

Wie was Guido de Brès?

24 **THEMA ARTIKEL**
Harm J. Rouwendal

Helder geluid klinkt ver

56 **WORLDVIEW**
ds. H.J. Boiten

Brief aan Filips II

70 **THEMA ARTIKEL**
dr. Klaas van der Zwaag en drs. Jan Schippers

Guido's Vertoog aan de overheden

88 **POLITIEK KLASSIEK**
drs. Jan Schippers

AUTEUR

dr. Bram Kunz
vdm, onderzoeker
christelijk
leraarschap en
docent godsdienst
hogeschool
Driestar Educatief

Samen met alle heiligen

Reformatorische christenen hebben geen heiligenkalender. Dat is begrijpelijk, gezien de rooms-katholieke heiligenverering. Een heiligenkalender klinkt immers nogal rooms. Guido de Brès moest er waarschijnlijk niets van hebben. Toch zijn er vandaag wel redenen te bedenken waarom een heiligenkalender nuttig zou zijn. Niet om mensen te vereren, want heiligen zijn geen mensen die de staat van zondeloosheid hebben bereikt. Het zijn zondaren die van genade leerden leven.

Een heiligenkalender kan dus niet bedoeld zijn om de heiligenverering weer in te voeren. Maar zo'n kalender kan wel helpen om het besef levend te houden dat wij niet de eerste christenen zijn en dat christenen vóór ons hun leven hebben gegeven voor hun geloofsbelijdenis. Heiligen kunnen voor ons geen voorspraak doen bij God, maar ze zijn wel een voorbeeld voor ons als het gaat om hoe te leven door het geloof. Een kalender dus als een aanmoediging om hun geloof na te volgen, omdat we letten op de uitkomst van hun levenswandel (Hebr. 13:7).

VLAANDEREN ALS BAKERMAT

Op zo'n reformatorische heiligenkalender zou de naam van Guido de Brès zeker een plek moeten hebben. Hij is immers de reformator van de Nederlanden. Daarbij moeten Nederlandse christenen overigens wel bedenken dat hij zijn werkgebied had in wat vandaag West-Vlaanderen is, vooral in Lille, Antwerpen, Doornik en Valenciennes. Zijn invloed is echter veel breder dan dit gebied. Vooral is hij tot zegen geweest door zijn belijdenis: de Confession de foy, bij ons beter bekend als Nederlandse Geloofsbelijdenis (1561). Dat is op zichzelf al reden genoeg om zijn gedachtenis in ere te houden.

Als De Brès zijn belijdenis schrijft, jaagt de roomse Inquisitie op hem. Hij heeft een vrouw en vijf jonge kinderen, maar een rustig gezinsleven kent hij niet. Wat drijft iemand van ongeveer veertig jaar om zijn leven te riskeren voor zijn geloof? Het antwoord vinden we op het titelblad van zijn geloofsbelijdenis: *Soyez tousiours appareillez à répondre à chacun qui vous demande raison de l'esperance qui est en vous*. In het Nederlands vertaald: Wees altijd bereid tot verantwoording aan ieder die u rekenschap vraagt van de hoop die in u is (1 Petr. 3:15b). De belijdenis van De Brès is geen minidogmatiek, maar een verantwoording van de hoop.

B E L Y D E
niffe des ghe-
loofs.

BIJBELTEKST

'Wees altijd
bereid tot
verantwoording
aan ieder die
u rekenschap
vraagt van de
hoop die in
u is...'

1 Petrus 3 vers 15b

Ghedrukt inden Jaer ons Heeren
Jesu Christi: M. D.
ende Lxxj.

BEELD

Titelblad

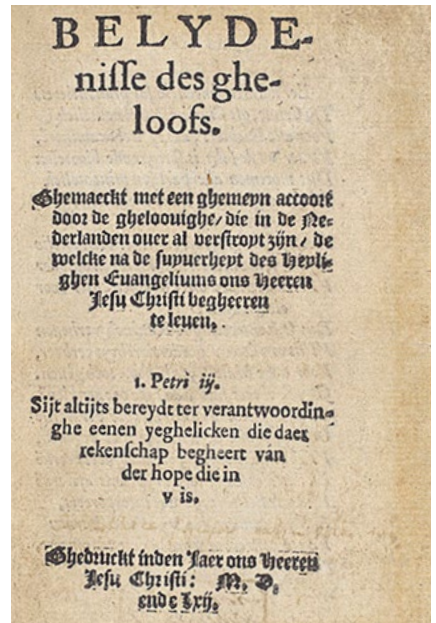
geloofsbelijdenis.
'Sijt altyts bereydt ter
verantwoordinghe
eenen yeghelicken
die daer rekenscap
begheert van der
hope in v is.'

**'Op zo'n re-
formatorische
heiligen-
kalender zou
de naam van
Guido de Brès
zeker een
plek moeten
hebben. Hij is
immers de
reformator
van de
Nederlanden.'**

De woorden op het voorblad van de geloofsbelijdenis zijn al een belijdenis op zichzelf. Ze laten iets zien van het geheim van het leven van De Brès. Hij kende de bereidheid om voor zijn geloof uit te komen. Daarin stond hij trouwens niet alleen. In de begeleidende brief bij zijn belijdenis, gericht aan koning Filips II van Spanje, schrijft De Brès dat hij namens meer dan honderdduizend mannen in de Nederlanden spreekt. Ze zijn zelfs bereid om voor deze belijdenis hun bloed te geven. Bereidheid tot verantwoording is voor hen ook bereidheid tot het martelaarschap. De Brès herkent zich in de situatie van de christenen aan wie Petrus schrijft: mensen die te maken krijgen met de hitte van de verdrukking (1 Petr. 4:12). Ook Guido de Brès heeft ermee te maken gekregen, toen hij op 31 mei 1567 in Valenciennes de martelaarsdood stierf. Wat dat betreft zou een reformatorische heiligenkalender ons ervan moeten doordringen dat christen zijn nooit goedkoop kan zijn.

WEES BEREID TOT VERANTWOORDING

In het citaat uit de Petrusbrief valt op dat verantwoording afleggen concreet wordt gemaakt. Petrus roept op om bereid te zijn om verantwoording af te leggen aan ieder die je rekenschap vraagt van de hoop die in je is. Het is opvallend dat Petrus juist over hoop spreekt, al bevinden de christenen aan wie hij schrijft zich in moeilijke omstandigheden. Desondanks hebben ze hoop, want ze zijn wedergeboren tot een levende hoop door de opstanding van Jezus Christus uit de doden (1 Petr. 1:4). Guido de Brès heeft zich erin herkend. Al zijn de omstandigheden moeilijk, al leeft hij als opgejaagd wild, toch is zijn leven getekend door de hoop. Want Jezus, zijn Heiland is de Levende. En hijzelf

is door Hem wedergeboren tot een levende hoop. Zo kan De Brès zijn belijdenis schrijven én is hij zelfs bereid om voor die belijdenis te sterven.

Zo bezien krijgt zo'n reformatorische heiligenkalender voor ons toch iets ongemakelijks. Want delen wij in hetzelfde geloof als Guido de Brès? Wat hebben wij te zeggen, als andersdenkenden óns rekenschap vragen? Als het gaat om onze rechten, kunnen we ons woordje wel doen. Ook reformatorische christenen blijken inmiddels behoorlijk geëmancipeerd te zijn. We kunnen anderen precies vertellen wat onze rechten zijn. En onze principes kunnen we verwoorden in goed klinkende statements. We weten waar we voor staan, en waar we tegen zijn. Maar hoe staat het met het getuigenis van de hoop? Wat hebben wij te zeggen als mensen ons rekenschap vragen van de hóóp die in

ons is? Dat gaat verder dan een gesprek over standpunten en principes. In zo'n gesprek moet het hoe dan ook over Jezus Christus gaan: Hij Die ons heeft wedergeboren tot een levende hoop.

BENT U GETUIGE VAN HOOP?

Dit raakt de zwakke plek van de Nederlandse reformatorische christenheid vandaag. Want hoe staat het met de hoop? Dat de belijdenis van De Brès fier in de grondslag van onze kerken, scholen en maatschappelijke organisaties staat, is geen garantie dat wijzelf getuigen van de hoop zijn. Want Petrus spreekt immers over de hoop die in u is. Of zijn we uiteindelijk zonder God, en daarom ook zonder hoop in de wereld? Ondanks onze mooie woorden, onze stoere taal en goedbedoelde verwijzing naar de belijdenis van ons voorgeslacht? Die belijdenis vraagt niet alleen om onze instemming; ze wil geleefd worden in woord én daad. Daarbij kunnen we niet om de vraag heen: Wie Christus voor ons is. Is Hij onze enige Hoop? Hebt u iets te zeggen als mensen u vragen naar uw hoop?

Nog even terug naar die reformatorische heiligenkalender. Of als u dat liever heeft: naar die wolk van getuigen die rondom ons is en ons aanmoedigt om in ónze tijd de loopbaan te lopen, ziende op Christus, de Leidman en Voleinder van het geloof (Hebr. 12:1-2). Gelovigen vóór ons kunnen een voorbeeld voor ons zijn. Zo ook Guido de Brès. Ondanks alle verschillen in tijd en omstandigheden kunnen we van hem leren wat het inhoudt om een getuige van de hoop te zijn. Ook als je christen bent in een minderheidspositie. Zelfs als het je positie kost; of je baan; of zelfs je leven. De Brès leert ons

om niet alleen voor rechten en principes te staan, maar om voor alles bereid te zijn om een getuigenis van hoop te geven. En wie vraagt hoe je eraan komt, wordt naar Christus verwezen.

HET HEIL HANGT NIET AF VAN HEILIGEN

Middenin de Nederlandse Geloofsbelijdenis staat misschien wel de mooiste zin van de hele belijdenis: 'Want er is niemand ... die ons meer liefheeft dan Jezus Christus' (artikel 26). Voor De Brès was dit bevrijdend. Zijn heil hing niet af van heiligen. Door die heiligen aan te roepen, worden ze niet geëerd, maar juist onteerd, zegt De Brès. Dat zouden ze nooit hebben gewild. We hebben de voorspraak van de heiligen niet nodig, want niemand heeft ons meer lief dan Jezus Christus. Bij Hem zijn zondaren welkom, hoe hopeloos het er ook voor staat. Door Hem worden ze wedergeboren tot een levende hoop. Guido de Brès legt er een prachtig getuigenis van af. In woorden en daden; uiteindelijk was hij door genade zelfs bereid om voor dit getuigenis zijn leven te geven.

Zijn getuigenis klinkt echter nog steeds door, om altijd bereid te zijn tot verantwoording van de hoop die in ons is: thuis, in kerk en school en op welke plek in de samenleving ook. De herinnering aan Guido de Brès moedigt ons aan om vandaag getuige te zijn; samen met alle heiligen.

MEER LEZEN?

A.J. Kunz, *Voor anker. De betekenis van de Nederlandse Geloofsbelijdenis voor leraren* (Apeldoorn 2017)

A.J. Kunz, *Als een prachtig boek. NGB artikel 2 in historisch en systematisch perspectief* (Zoetermeer 2012)

'De belijdenis vraagt niet alleen om onze instemming; ze wil geleefd worden in woord én daad.'

Auteur
Femke van de
Weteringh

Guido's leven in vogelvlucht

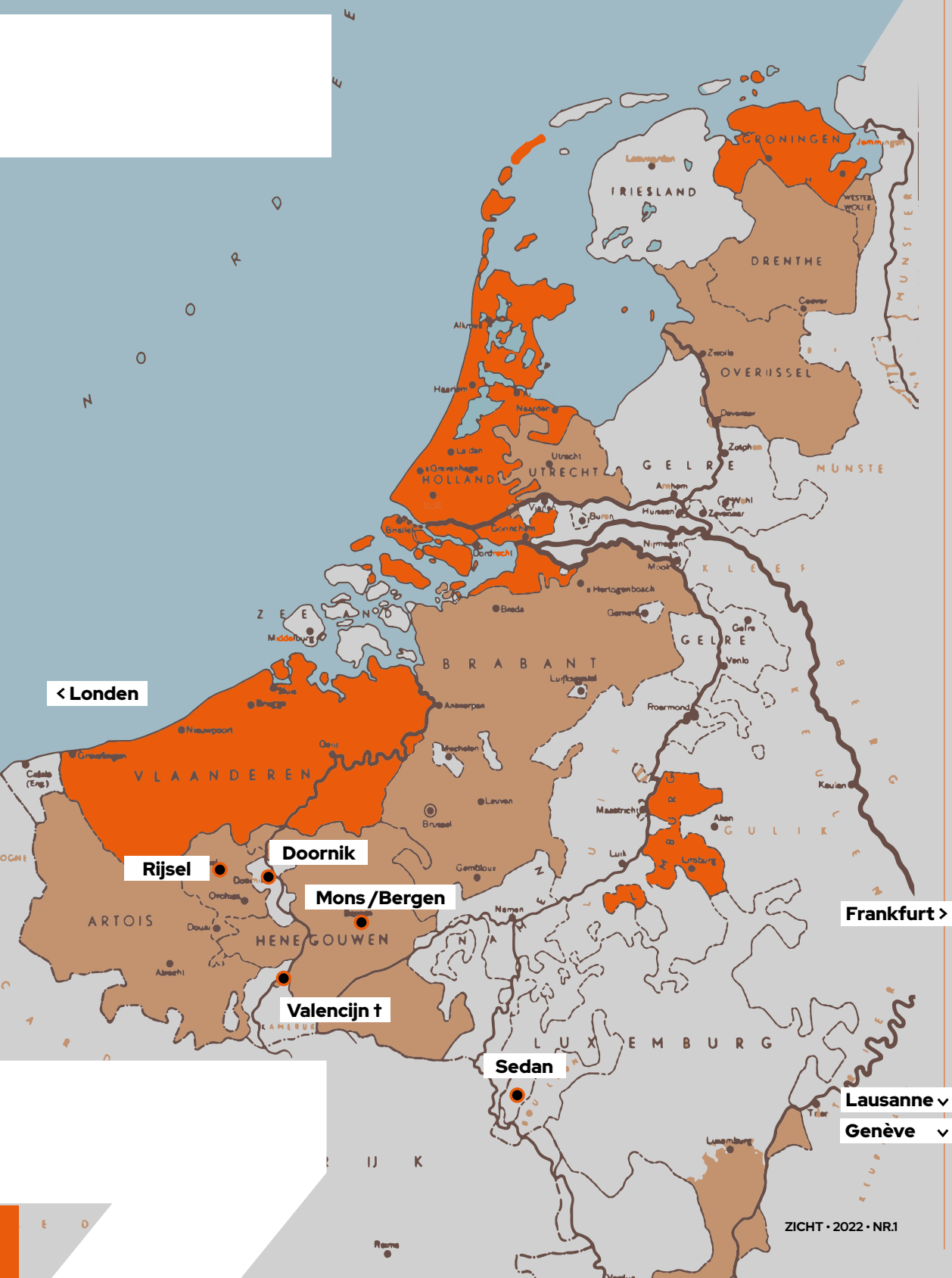
infographic

In een oogopslag ziet u hier Guido's levensschets, de plaatsen waar hij heeft gewoond, gewerkt, gestudeerd en gepreikt. Guido was vooral actief in de zuidelijke Nederlanden. Maar sinds zijn overgang tot het protestantse geloof rond 1546 heeft hij drie keer naar het buitenland moeten vluchten, omdat de grond onder zijn voeten te heet werd. De periodes

van zijn ballingschap benutte hij vooral voor studie. Ook schreef hij brieven en boeken. Het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP draagt niet zomaar zijn naam. Zijn inzet, enorme belesenheid en grondige studie, maar bovenal zijn gefundeerde geloofsmoed inspireren ons tot op de dag van vandaag.

1522	Geboorte in Mons (Bergen) in Henegouwen.	1562-1566	Verblijf in Sedan, Frankrijk als rondtrekkend prediker.
1548-1552	Vlucht naar Engeland, verblijf in London.	1564-1565	Uitgave van Oraison au Seigneur (Gebed tot de Heer) en La Racine, source et fondement des Anabaptistes (De Wortel, bron en fundament van de Wederdopers).
1552-1556	Rondreizend predikant in de Zuidelijke Nederlanden, vestiging in Rijsel (Lille).		Predikant te Valenciën (Valenciennes).
1555	Le Baston de la foy chrestienne (Het wapen van het christelijk geloof).	1566-1567	Gevangen gezet, ter dood veroordeeld en op 31 mei opgehangen in Valenciën.
1556-1559	Studie in Frankfurt, Lausanne en Genève.	1567	
1559	Huwelijk met Catherine Ramon uit Doornik (Tournai)		
1559-1562	Predikant in Doornik		
1561	In de nacht van 1 van 2 november de Confession de foy met een begeleidende brief aan koning Philips II over de kasteelmuur te Doornik.		

Calvinistische heethoofden

AUTEUR
drs. Jan Schippers,
directeur WI-SGP

... en Lutherse scherpslijpers. Dr. H. Klink vdm over Willem van Oranje en Guido de Brès

'Vanuit Londen verweet men de calvinisten in Antwerpen: jullie doen ons teveel denken aan wederdopers zoals Thomas Müntzer. (...) Reken erop dat het in die tijd een zeer fors verwijt was.'

Guido de Brès is zonder twijfel de reformator van de Nederlanden. Hij was in de eerste plaats als predikant en theoloog actief in de kerk. Maar Guido had zeker ook oog voor de politieke kant van de zaak der reformatie. Dat stelt dr. H. Klink die 25 jaar geleden een biografie over Willem van Oranje publiceerde.

Hebben Willem van Oranje en Guido de Brès elkaar ooit ontmoet?

'Voor zover ik heb kunnen nagaan, heeft een persoonlijke ontmoeting tussen de 'vader des vaderlands' en de 'reformator der Nederlanden' nooit plaatsgevonden. Het meest waarschijnlijk is dat het contact tussen Guido en Willem via zijn broer Lodewijk van Nassau verliep.'

Willem van Oranje schakelde onder anderen Guido de Brès in bij zijn streven om de Lutherse en Calvinisten meer op één lijn krijgen. Zag Guido daar ook wat in?

'Het is de vraag of Guido dit streven van Willem

geheel met hem deelde. Dat heb ik zo niet bij hem kunnen terugvinden. Wel zal hij ongetwijfeld het belang hebben ingezien van steun door de Lutherse vorsten om de macht van de Spaanse koning in te dammen.

De gereformeerden vormden destijds een gemêleerde groep. Net als vandaag de dag, trouwens. De opvattingen van gereformeerden in Antwerpen over de verhouding tussen overheid en kerk waren radicaler dan bijvoorbeeld die van hun geloofsgenoten in Londen en Genève. Met name de persoon van Herman Moded (ca. 1520-1603) had veel invloed in Antwerpen. Vanuit Londen verweet men de calvinisten in Antwerpen: jullie doen ons teveel denken aan wederdopers zoals Thomas Müntzer. Wij kunnen de portée daarvan niet meer goed vatten, maar reken erop dat het in die tijd een zeer fors verwijt was.

Een tweede factor is de aanwezigheid van een grote Lutherse gemeenschap in Antwerpen. Bij hen stonden de calvinisten in een verdacht blaadje. Twee grote punten van verschil waren de erkenning van het gezag van de overheid en de Avondmaalsleer. Het feit dat de Lutherse hier grote nadruk op legden, zal de calvinisten ook terughoudend hebben gemaakt. Daar komt bij dat de calvi-

over nisse
 auffgezeig
 unserer vor
 gegenwärt
 niger so mit
 ansehnliche
 wolke
 und bündel
 lauffte runde
 sich den de
 hus mit lo

BEELD

Cover van de
 biografie over
 Willem van
 Oranje
 - H. Klink

Opstand, politiek en religie

bij Willem van Oranje 1559-1568

EEN THEMATISCHE BIOGRAFIE

H. Klink

‘Guido kwam moedig uit voor de waarheid, maar deed dat altijd met groot respect voor de overheid. Dat had hij van Calvijn geleerd.’

nisten in Antwerpen bij het recht van verzet tegen de overheid beduidend verder gingen dan Calvijn zelf. Al met al zorgde dat voor een extra verwijdering tussen Lutherse en Calvinisten in de zuidelijke Nederlanden.

Guido de Brès is pas in een later stadium in Antwerpen, rond 1566, erbij gekomen. Hij stond veel meer de gematigde lijn voor van Calvijn en Beza en zal zich niet helemaal congeniaal gevoeld hebben met het radicalere milieu dat in Antwerpen de toon onder gereformeerden zette. Je zou kunnen zeggen dat hij standvastig bleef tussen Lutherse scherpslijpers en Calvinistische heethoofden.’

Tot op het schavot zei Guido tegen de gereformeerden dat ze de overheid moesten gehoorzamen.

‘Ja, dat tekent hem ten voeten uit. Zo was hij echt! Tegelijk deinsde hij er niet voor terug om zijn geloof openlijk te belijden. Hij kwam moedig uit voor de waarheid, maar deed dat altijd met groot respect voor de overheid. Dat had hij van Calvijn geleerd. Die schreef bij

zijn *Institutie* een brief aan koning Frans I van Frankrijk. Het verbaast dan ook helemaal niet dat Guido een brief gericht aan koning Filips II bij de geloofsbelijdenis voegde, die hij in de nacht van 1 op 2 november 1561 over de muur van kasteel Doornik wierp. Zowel brief als belijdenis stipuleren: “Wij zijn niet revolutionair”.

Artikel 36 van de geloofsbelijdenis loopt uit op de verwerping van de dwaling van de religieuze anarchisten die het overheidsgezag niet erkennen en omver willen werpen. Blijft deze spits van dit geloofsartikel teveel buiten beeld?

‘Ja, en zeer ten onrechte. Want in 1565 heeft Guido een kloek boek geschreven tegen de Wederdopers. Daar wilde hij absoluut niet mee geassocieerd worden. Ook op dit punt is Guido een goede leerling van Calvijn. Prof. dr. W. Balke heeft aangetoond dat Calvijn zich principieel en ferm distantieerde van de radicale dopers en hen ook met veel inzet bestreed. Naast hun dwalingen over de sacramenten vormde de erkenning van het wereldlijke overheidsgezag een fundamen-

Curriculum vitae

Dr. Huib Klink werd geboren in 1958 te Stellendam. Hij studeerde theologie en werd predikant. Na zijn studie diende hij de hervormde gemeente te Meteren en Est en vanaf 1991 die te Hoornaar. In 1997 promoveerde hij op het proefschrift ‘Opstand, politiek en religie bij Willem van Oranje 1559-1568.’ Dr. Klink is ook actief als hoofdredacteur van *Ecclesia*, het orgaan van de Vrienden van dr. H.F. Kohlbrügge.

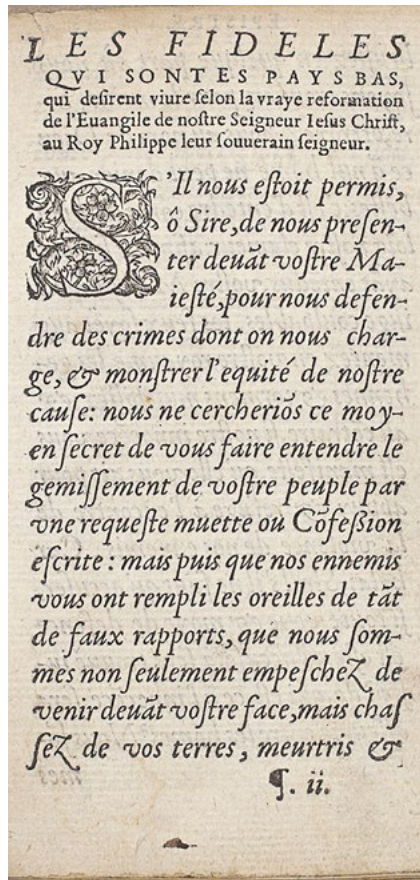
teel punt van verschil tussen gereformeerden en dopersen.’

Willem van Oranje kwam niet zomaar in verzet tegen koning Filips II van Spanje. Hij ging daarbij bepaald niet over één nacht ijs, maar twijfelde veeleer geruime tijd.

‘Dat heeft zijn redenen. In de eerste plaats vond Willem dat eventueel verzet gelegiti-meerd moest zijn en voldoende draagvlak moest hebben. Maar in de tweede plaats had hij – en anderen met hem – grote aarzelingen, juist vanwege de heethoofdigheid van sommige calvinisten die ook betrokken waren bij de verbonden edelen die in 1566 het zgn. *Smeekschrift der edelen* aan de landvoogdes Margaretha van Parma aanboden. Willem van Oranje was beducht voor die radicale elementen onder de calvinisten. Zijn broer Lodewijk vervulde een belangrijke bemiddelende rol, omdat Willem vanwege zijn positie natuurlijk niet al te nauw in contact kon komen met de soms sterk naar opstand neigende calvinisten.’

Willem van Oranje poogde de gereformeerden zover te krijgen om de *Wittenberger Konkordie*¹ te ondertekenen. Guido schreef aan de kerkenraad van Antwerpen dat dit, gegeven de omstandigheden, een verstandige stap zou zijn. Vanuit Antwerpen vroeg men Beza om advies. Hij wees een dergelijk compromis met de Lutheranen van de hand. Hoe zit dat?

‘Dat heeft te maken met eerdere ervaringen van de calvinistische hoofdfiguren in Genève. Calvijn was allergisch geworden voor de invloedrijke De Guises vanwege hun geraffineerde manier van doen en zeker na het

bloedbad dat ze hadden aangericht in Vassy (1 maart 1562). Later schoven de Guises de Augsburgse Confessie naar voren teneinde de protestanten te verenigen. Calvijn wantrouwde dat echter. Want hij zag er een poging in om de hugenoten te marginaliseren. Bovendien wist hij dat de Augsburgse Confessie zelf ook voor verdeeldheid had gezorgd onder de Lutheranen, tussen de volgelingen van Melanchton en de fanatiekere, zgn. gnesio-Lutheranen. Er waren dan ook twee lezingen van deze confessie

BEELD

Brief aan Filips II in de originele taal.

‘Naast hun dwalingen over de sacramenten vormde de erkenning van het wereldlijke overheidsgezag een fundamenteel punt van verschil tussen gereformeerden en dopersen.’

‘Willem probeerde de Duitse vorsten te verenigen en de calvinisten zover te krijgen dat ze de Lutherse belijdenis zouden aanvaarden, om zo één front tegen Filips II te vormen.’

in omloop.² Een akkoord op basis van de Augsburgse Confessie of de Wittenberger Konkordie zou geen einde maken aan de onderlinge twisten. Daarover had Calvijn heel realistische opvattingen: ‘Laten we die fakkel die alles in brand zet niet ook nog eens naar Frankrijk halen!’ Zijn opvolger Beza was daar goed van op de hoogte. Dus toen vanuit Antwerpen de vraag kwam hoe te denken over een compromis op basis van de Wittenberger Konkordie, was de reactie van Beza duidelijk afwijzend.’

Maar voor Willem van Oranje betekende dit een streep door de rekening. Terwijl vanuit zijn politiek perspectief er zeker wat voor valt te zeggen...

‘Willem probeerde de Duitse vorsten te verenigen en de calvinisten zover te krijgen dat ze de Lutherse belijdenis zouden aanvaarden, om zo één front tegen Filips II te vormen. Maar Willem moest ook wel van meet af aan beseft hebben dat er weinig animo voor was in Duitsland. Eén uitzondering betrof Willem van Hessen, want die zag de calvinisten als echte broeders en was ook bereid om zijn nek voor hen uit te steken. De andere Duitse vorsten hielden zich afzijdig. Zij wilden geen ondermijning van de Lutherse positie riskeren. Het streven van Willem van Oranje valt goed te begrijpen vanuit politiek perspectief. Hij hoopte op steun en medewerking, misschien wel tegen beter weten in. Dat Beza vanuit een ander perspectief hier niets in zag, is evenzeer begrijpelijk.’

In uw dissertatie lees ik dat iemand als Jean Taffin er wel toe bereid was om een akkoord met de Lutherse te sluiten. En hij was een geestverwant van Guido de Bres...

‘Dit laat heel goed zien dat Taffin wel een leerling van Calvijn was, maar geen adept. En dat geldt ook voor De Brès, Junius en anderen. Het waren geestverwanten, zeker, maar tegelijk zelfstandige denkers. Het mag niet verbazen dat ze, gelet op de bijzondere situatie in de Nederlanden, steun gaven aan het politieke streven van Willem van Oranje.’

Calvijn gaf aan Guido het advies om niet zelf een nieuwe geloofsbelijdenis op te stellen, maar Guido deed het toch.

‘Precies! Ook weer zo’n voorval dat de zelfstandigheid van De Brès tekent. Tegelijk zijn er veel overeenkomsten tussen de Franse *Confessio Gallicana* die Calvijn opstelde en de Nederlandse *Confessio Belgica* die Guido formuleerde. Dat onderstreept de grote mate van eensgezindheid in het geloof. Hetzelfde zie je bij iemand als Viret die nauw samenwerkte met Calvijn, maar ook geheel eigen accenten zette.’

De Confession de foy werd al spoedig aanvaard door de synode van Antwerpen. Vanaf toen was een compromis met de Lutherse niet meer mogelijk. Was dat ook de intentie van Guido?

‘Nee, zeker niet. Het was een gevolg. Overduidelijk is dat Guido de belijdenis opstelde om in de richting van overheid en samenleving duidelijk te maken dat de gereformeerden geen onruststokers of revolutionairen waren. Daarover wilde hij opening van zaken geven. Hij maakte ermee duidelijk: dit staan wij als gereformeerden voor, de overheid hoeft niet bang voor ons te zijn.’

Willem van Oranje zag aan de ene kant Lutherse vorsten die niet wilden en aan de andere kant Calvinisten die te gretig

BEELD

De hagenpreken.
'Het prediken der
Gereformeerden
buyten Antwerpen in
den Jaere 1566.'

'Willem was niet alleen innerlijk, maar ook in politieke zin beducht voor de heethoofdige, ongeduldige calvinisten. Vanuit hun overheidsvisie en ervaringen met opstandige boeren hadden de Lutheranen daar helemaal niets mee.'

de strijd wilden aangaan.

'Willem was niet alleen innerlijk, maar ook in politieke zin beducht voor de heethoofdige, ongeduldige calvinisten. Vanuit hun overheidsvisie en ervaringen met opstandige boeren hadden de Lutheranen daar helemaal niets mee. Als zulke fanatieke calvinisten de boventoon zouden voeren, zou Willems plan compleet in duigen vallen.'

Wat vond Guido van die heethoofdigheid?

'Dat stuitte hem tegen de borst. Guido deed bijvoorbeeld wel mee aan de hagenpreken buiten de stad in het open veld, maar niet met het psalmen zingen op de straten (de zgn. *chanteries*) en al helemaal niet met de Beeldenstorm. Daar sprak hij zich ferm tegen uit. Wat betreft die hagenpreken, daar gaat

het om kerkgang en belijden van het geloof. Magistraten, zoals graaf Van Egmond, hadden aan Filips II gevraagd om de protestanten daarvoor ruimte te geven. Vandaar de vrijmoedigheid van Guido om hagenpreken te houden. Heel voorzichtig naar vandaag vertaald: stel dat de overheid kerkdiensten ten enenmale zou gaan verbieden als gevolg van bijvoorbeeld het coronavirus. Wanneer je als christen dan protesteert en toch de kerkdienst op een verantwoorde manier doorgang laat vinden, is dat een veel gematigder vorm van burgerlijke ongehoorzaamheid dan het relschoppen en de boel kort en klein slaan. Een oproerig protest past helemaal niet in de lijn van Guido de Brès. Een belijdend en getuigend protest daarentegen wel.'

‘Alva’s ruwe optreden zette zoveel kwaad bloed dat Willem vanaf voorjaar 1568 wel de nodige hulp kreeg bij zijn verzet.’

1566 wordt wel een wonderjaar genoemd. Maar je kunt ook zeggen dat de calvinisten door de Beeldenstorm in zekere zin hun eigen glazen ingooiden. En bij Willem van Oranje gooiden ze roet in het eten...

‘Dat is waar. Toch kun je daarbij serieus de vraag stellen of de strategie van Willem van Oranje wel ooit zou kunnen slagen. Daarvoor had hij Lutherse en Calvinisten eerst op een lijn moeten krijgen en vervolgens ook nog de Lutherse vorsten uit hun stoel. In alle eerlijkheid denk ik: dat was een *mission impossible*.’

Zou Filips II ooit toegegeven hebben aan de verzoeken van de verbonden edelen?

‘Nee, zeker niet! In dat opzicht is 1566 zeker een wonderjaar, want de calvinisten zijn er toch doorheen gebroken.’

In 1567 wordt Valenciennes belegerd. Er werd gerekend op hulp van Willem van Oranje, maar hij kwam de stad niet ontzetten. Dat werd hem zeer kwalijk genomen, niet het minst door Guido de Brès.

‘In het voorjaar van 1567 kreeg Willem de edelen, met name de graven Egmond en Hoorne echt niet mee. Hij stond er dus alleen voor. Zoals gezegd, gaven de Lutherse vorsten vanuit Duitsland niet thuis, op Willem van Hessen na. En dan was daar ook nog de rauwdouwer Brederode, in zekere zin een ongeleid projectiel, die zomaar tweespalt in het front kon veroorzaken. Willem van Oranje móest toen wel alle ijzers in het vuur houden, wilde hij niet vastlopen in één van de mogelijkheden. Een opstand zonder hulp van buitenaf was kansloos. Hij zat dus begin 1567 in Antwerpen in een dilemma van de eerste orde.

Mijn inschatting is dat hij het liefst de bedreigde steden Valenciennes en Doornik te hulp had geschoten, maar hij had totaal

geen armslag. De middelen ontbraken hem eenvoudigweg. En dan is het, hoe spijtig ook, toch het meest verstandig om te wachten op betere tijden. Met als schrijnend gevolg dat Valenciennes werd ingenomen en Guido de Brès, na een vluchtpoging, opgepakt, gevangen gezet en eind mei ter dood gebracht. Hoe vreselijk en betreurenswaardig deze afloop ook is, strategisch gezien heeft Willem van Oranje gelijk gekregen. Met het psalmenoproer in Valenciennes zijn de ongeduldige calvinisten te vroeg geweest. Willem van Oranje vond dat ongetwijfeld en het staat ook vast dat Guido de Brès tegen die oproerige acties was. Maar zijn collega-predikant Pérégrin de la Grange moedigde de opstandelingen juist aan. Hierop lettend, acht ik Guido de Brès edeler van karakter, omdat hij bereid en in staat was om ook politieke overwegingen het volle pond te geven in zijn afwegingen en keuzes.’

Nauwelijks een jaar later, in 1568 bracht Willem wel een leger op de been en was de Opstand een feit. Wat is er in de tussentijd gebeurd? Wat maakte dat de situatie veranderde?

‘Daarvoor noem ik drie redenen. Ten eerste was Willem former geworden dan voorheen, deels omdat hijzelf met confiscatie van zijn bezittingen te maken kreeg, maar vooral doordat de graven Egmond en Hoorne – beiden katholiek – op de Markt in Brussel werden onthoofd. Dat was werkelijk een affront! Niemand kon nu nog langer weggijken. In de tweede plaats is er sprake van een geestelijke verdieping bij Willem. Hij raakt onder het beslag van het Woord van God. Meer dan voorheen ging hem nu ook het welzijn van de kerk ter harte. En tenslotte kreeg hij hulp van de hugenoten. Toen bleek dat hij op de cal-

vinisten kon vertrouwen als de ruggengraat van het verzet tegen de Spaanse tirannie waaronder heel het volk leed, zowel katholiek als protestant.'

Kun je zeggen dat de cesuur eigenlijk plaatsvond tijdens de terugtrekking op de Dillenburg?

'Dat ligt veel complexer. Willem was zelf vanaf 1566 wel degelijk bereid om iets te doen, maar helaas daartoe niet in staat. Dat blijkt ook een brief bestemd voor zijn broer Lodewijk. Dat was in februari 1567, net voordat hij weggaat uit de Nederlanden. Hij bekritiseert daarin de houding van zijn collega's, vooral de graven Egmond en Hoorne, met één veelzeggend zinnetje: "Die Leute nehmen sich die Dinge fast kaltsinnig an" (De mensen nemen deze dingen bijna koud-hartig aan). Wat het volk aan rampspoed wedervartaar, laat hen onverschillig. Het raakt hen niet. Zolang ze zelf maar hun natje en droogje krijgen en ze een gevoel hebben van "het loopt niet zo'n vaart, het komt wel goed". Willem zag toen in: het komt niet meer goed. De komst van Alva werd aangekondigd en vrij snel daarna kreeg hij van de oude Lodewijk van Hessen te horen: Willem, wegwezen uit de Nederlanden! Lodewijk had namelijk al in 1548 met Alva te maken gehad en wist uit ervaring dat Alva volstrekt onbetrouwbaar was.

Alva's ruwe optreden zette zoveel kwaad bloed dat Willem vanaf voorjaar 1568 wel de nodige hulp kreeg bij zijn verzet. De gerechtelijke moord op Egmond en Hoorne, de tirannie, de vervolging door de inquisitie, de invoering van de tiende penning, een soort omzetbelasting: dit alles deed de situatie kantelen. Het was nu niet moeilijk meer om de Opstand te legitimeren.'

In uw dissertatie noemt u het christelijk erbarmen als hoofdmotief voor het optreden van Willem van Oranje.

'Hij was diep in zijn hart geraakt door de vervolgingen. Steeds opnieuw geeft hij daar in zijn brieven uiting aan. Dat is waarneembaar vanaf 1565 tot aan zijn dood toe.'

René van Stipriaan stelt in zijn biografie dat Willem van Oranje werd gedreven door eigenbelang. Hoe denkt u hierover?

'Een historicus wil graag een motief vinden. Wanneer je onderzoek doet, kom je van allerlei informatie tegen. Als je onzorgvuldig te werk gaat, kun je daarmee tot bizarre conclusies komen. Zo stelt historicus K.W. Swart dat Willem is gaan geloven in de mythe die anderen om hem heen spinden. Andere historici vinden dat hij zijn familiebelangen voorop stelde. Allemaal speculatie. Dat komt omdat veel historici de geloofsovertuiging van Willem van Oranje niet serieus willen nemen. Bijgevolg wijken ze uit naar andere motieven. Volgens veel hedendaagse historici mag Willem van Oranje van alles zijn, behalve wie hijzelf zegt te zijn.'

In uw dissertatie komt u tot een andere conclusie. Kunt u in het kort aangeven waar die op is gebaseerd?

'Als basis neem ik de persoonlijke brieven waarin Willem onbevungen schrijft. Dus niet zijn diplomatieke correspondentie, maar bijvoorbeeld wat hij aan zijn broer of een andere naaste schrijft, dus aan personen die hem na aan het hart lagen. Juist in dat type brieven kijk je Willem het meest in zijn hart. Toen in november 1565 de beruchte brieven uit Segovia in Nederland aankwamen, waarin koning Filips II sommeerde dat de Inquisitie gehandhaafd moest worden, schrijft Willem

'Willem van Oranje moet het hart-verscheurend hebben gevonden dat hij in 1567 helemaal niets kon uitrusten om het wrede noodlot van Valenciennes en Doornik te keren.'

‘Het is toch wel frappant dat Calvijns leerlingen Junius, Viret, Marnix en Guido allen in de geest van Willem van Oranje dachten. Dan kán het toch gewoon niet waar zijn dat Calvijn hun onderwezen heeft in een geest van heerszucht en dwang?’

in een brief: “Waarvan ik waarlijk gevoeld heb dat dit niet christelijk is en ook niet te doen is, tenzij men al deze Nederlanden in gevaar wil brengen ...”

In de tweede plaats let ik op motieven die herhaaldelijk in zijn brieven terugkomen, niet op één moment en dus niet door de toevallige situatie zijn ingegeven, maar bij elkaar een rode draad vormen.

Neem bijvoorbeeld Willems laatste woorden: ‘Mijn God ontferm u over dit arme volk’. Deze komen recht uit zijn hart en corresponderen met andere uitlatingen op diverse andere momenten in zijn leven. Wanneer je die het zwaarst laat wegen, valt al het andere als een puzzel in elkaar. Dan komt er reliëf en samenhang in zijn leven. Doe je dat niet, dan wordt Willem van Oranje een ambigue figuur. Mijn belangrijkste bezwaar tegen de manier waarop Van Stipriaan te werk gaat, is dat hij met deze ene toonzetting veel te weinig rekent en zo nu en dan één stukje van een brief citeert en daar vergaande conclusies aan verbindt.’

Tenslotte: er wordt vaak een tegenstelling gemaakt tussen Willem van Oranje en de calvinisten op het punt van de tolerantie. Willem zou wel tolerant zijn, maar Calvijn en zijn volgelingen niet.

‘Het is toch wel frappant dat Calvijns leerlingen Junius, Viret, Marnix en Guido allen in de geest van Willem van Oranje dachten. Dan kán het toch gewoon niet waar zijn dat Calvijn hun onderwezen heeft in een geest van heerszucht en dwang? Zo de leerling, zo de meester! Natuurlijk staan er ook scherpe citaten in hun geschriften, maar de geest waarin zij dachten en handelden was reëel: wij kunnen geen ijzer met handen breken, wij willen mensen niet tot het ware geloof dwingen. Maar ze waren er wel van overtuigd dat

als het Woord de ruimte kreeg het zijn kracht zou bewijzen.

Daar kunnen wij vandaag veel van leren. Dr. W. Aalders citeert in 1992 daarover Trigland: “De tijd was van dien aard dat je binnenskamers nog wel mocht zeggen wat je dacht, maar buitenskamers niets.” De gereformeerden mochten in het publieke domein niet onbekommerd opkomen voor het Woord van God. Daartegen ageerden Guido, Viret en ook Willem van Oranje.

Nu moeten wij niet denken: dat was toen, in de 16^e eeuw, maar tegenwoordig zijn wij Nederlanders veel toleranter. Integendeel, de situatie van toen lijkt weer helemaal terug te keren. De overheid draagt meer en meer haar eigen liberale moraal uit en wie zich daar niet aan conformeert, loopt het risico subsidie te verliezen of beboet te worden. Juist de vrijheid van godsdienst, die meer en meer in het geding komt, ging Willem van Oranje aan het hart. Hij was, net als Calvijn en Guido, ervan overtuigd dat de band met God de staat behoedt voor onevenwichtigheid en machtsmisbruik, zodat je anderen niet met dwang je opvatting of geloof opdringt. Gewetensvrijheid is in honoreren van het juiste christelijke geloof gegarandeerd. Willem van Oranje heeft dat als geen ander in zijn leven laten zien. Ik hoop dat de ogen van velen daarvoor open gaan.’

NOTEN

- 1 Een geloofsbelijdenis tussen o.a. Luther en Bucer, waarin onderlinge verschillen, onder meer over de Avondmaalsleer werden verzoend.
- 2 Een uit 1530, de ‘onveranderde’ en een uit 1540, die Melancthon op een aantal punten had aangepast om daarmee aan de visie van Calvijn tegemoet te komen.

Mooi blad, hè?!

Wij feliciteren *Zicht*
met haar vernieuwde blad

BladenMakers, úw specialist
in het maken van magazines

**BLADEN
MAKERS**

www.bladenmakers.nl

VAN LAAR
REKLAME

VANLAARREKLAME.NL

Rondje van Schulp

7 Schulp sappen + sapglas

Binnenkort verkrijgbaar bij de
vers-speciaalzaak of natuurvoedingswinkel

Schulp Vruchtensappen | Breukelen | www.schulp.nl

COLUMN

Agnes Amelink MA,
auteur van o.a. *De
Gereformeerden en
Gereformeerden
overzee*

Beeldcultuur in een refobolwerk

De wereld is te radicaal veranderd. Ook het reformatorische bolwerk houdt de mediarevolutie niet buiten de deur.

Het gebeurde onlangs tijdens een vergadering van onze beroepingscommissie. Een van de leden, een pittige dertigster die werkt in het onderwijs, fulmineerde hartstochtelijk tegen de traditionele doorsneepreek. Zo'n statische toespraak van twintig minuten: dat kan echt niet meer. Van gesproken woord beklijft hooguit vijf procent – laat het bij gereformeerden die het preken luisteren gewend zijn – iets meer zijn, het blijft een achterhaalde vorm van communicatie.

Die kwam aan. Want de dag voor onze vergadering had ik gepreekt. Op zijn minst een kwartier (waarschijnlijk langer) zonder plaatjes of andere hulpmiddelen om de boodschap behapbaar te maken. Volgens gewoonte en vanuit de vaste overtuiging dat het Woord zijn werk zal doen, hoe gebrekkig de menselijke vertolking ook is.

Het Woord doet zijn werk, daar geloof ik in. Luister ernaar, lees trouw in de Bijbel, zing en bid de Psalmen, meer is niet nodig. Vooral zo min mogelijk tierelantijnen, die leiden maar af. Het gaat tenslotte om de Boodschap, niet om de verpakking. Laat ik maar eerlijk bekennen dat ik weleens met enige jaloezie kijk naar onze reformatorische broeders en zusters met hun eerbied voor prediking, Bij-

belkennis en belijdenis. Dus nu mij gevraagd werd om te bespiegelen over de vraag 'hoe blijven refo's bij de Bijbel?', zou ik kunnen volstaan met: ga vooral zo door!

Alleen: het werkt niet meer. De wereld is te radicaal veranderd. Ook het reformatorische bolwerk houdt de mediarevolutie niet buiten de deur. Vóór de komst van internet leek het nog mogelijk om bewegende beelden alleen mondjasmaat toe te laten. Inmiddels kunnen we via de schermpjes van onze smartphones op elk gewenst moment ieder beeld tevoorschijn roepen.

'Het Woord doet zijn werk, daar geloof ik in. Luister ernaar, lees trouw in de Bijbel, zing en bid de Psalmen, meer is niet nodig.'

We leven in een beeldcultuur. Daar kun je op reageren door des te steviger vast te houden aan het gesproken en geschreven Woord. Een deel van mij wil dit ook het liefst. Laten we blijven bij de beproefde traditie waarin het christelijk geloof tot op de dag van vandaag is doorgegeven. Maar juist nu het er alle schijn van heeft dat we terug zijn in de tijd van voor de boekdrukkunst, moeten we misschien even verder terugkijken dan de 500+ jaar sinds de Reformatie. Destijds heeft de boekdrukkunst een belangrijke rol gespeeld in het succes van de Reformatie – het gedrukte

woord als het nieuwe medium waar velen gretig op afvlogen. Maar het Evangelie van Christus is toch ook vóór de zestiende eeuw steeds doorgegeven? Via onbegrijpelijk kerklating, via de schilderkunst, via zingende monniken, via beelden.

Ik denk even aan de kathedraal van Léon in Noord-Spanje. De gebrandschilderde ramen aan de noordzijde vertellen de geschiedenis van het Oude Testament, die aan de zuidkant van het Nieuwe Testament: daar schijnt het Licht doorheen. Ook de vele beelden in de kerk vormen één groot Bijbels getuigenis. Op de koorzetels staan Bijbelse figuren: koning David wordt er geflankeerd door de profeet Nathan: 'Gij zijt

die man!' Hoe trefzeker wil je het hebben?

Zijn we met de beeldenstorm ook niet veel waardevols kwijtgeraakt?

We leven in een overgangstijd. Misschien is het wel nodig dat we vertrouwde vormen loslaten, net als de reformatoren ooit ook hebben gedaan. In het vertrouwen dat het Woord altijd zijn weg vindt.

De zondag na de beroepingscommissie heb ik voor het eerst gepreekt met hulp van een powerpointpresentatie. Daarop alle aangehaalde Bijbelteksten. En één plaatje.

A sepia-toned historical illustration depicting a scene in a prison. In the center, a man with a beard and a dark jacket, identified as Guido de Brès, is seated and gesturing with his right hand towards a woman standing on the right. The woman, identified as Gravin Du Roelx, is dressed in a dark, long-sleeved garment and has her hands clasped. To the left, another man is seated, looking towards the central figure. The background consists of a rough, stone wall. The overall tone is somber and historical.

Wie was Guido de Brès?

Gedreven getuige tot in de gevangenis

BEELD

Guido de Brès
in gesprek
met gravin
Du Roelx.

‘Wat zijn leven betreft, dat is altijd van grote integriteit, soberheid en bescheidenheid geweest; ja, zó gereformeerd dat nog heden ten dage zij die van de tegengestelde godsdienst zijn, gedwongen zijn om goed te spreken van hem (...), en van degenen die met hem zijn terechtgesteld. En of de vijanden het nu willen of niet, hun dood is dierbaar voor God en Zijn engelen; evenals ook het voorbeeld van hun volharding zal dienen tot stichting van de Kerk des Heeren, in weerwil van satan en zijn handlangers.’¹

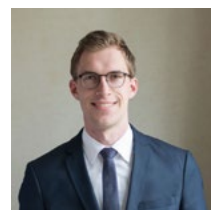
Het bovenstaande citaat komt van Jean Crespin, de eerste biograaf van Guido de Brès (1522-1567). Hij schrijft lovend over De Brès en ziet hem als een voorbeeld voor de kerk. Alleen al door de blijvende invloed van de Nederlandse Geloofsbelijdenis kreeg Crespin hierin gelijk. Guido de Brès had net als ieder mens zijn tekorten en gebreken, maar door Gods werk in zijn leven is hij een voorbeeld in de kerkgeschiedenis geworden. In dit artikel gaan we na wat we van hem kunnen leren.²

GELOOF

Guido de Brès is een voorbeeld vanwege zijn standvastige geloof. Bij zijn geboorte in de Waalse stad Bergen (Mons), hoogstwaarschijnlijk in 1522, wijst niets erop dat hij ooit over zal gaan naar de kerk van de Reformatie. Zijn moeder is een devote katholieke vrouw en in zijn jeugd is Guido de Brès een overtuigd en toegewijd katholiek. De Brès schrijft

AUTEUR

Harm-Jan Rouwendal
MSc, internationaal
secretaris SGP-Jongeren

BEELD

Lodewijk
(1538-1574),
Graaf van
Nassau en de
brief aan hem.

‘Zijn geloof kwam niet voort uit de wens voor een (politieke) omwenteling of een verlangen naar het martelaarschap maar uit de stellige overtuiging van de waarheid van de Bijbel.’

vrijwel niets over zijn bekering die rond zijn vijfentwintigste levensjaar plaatsvond. Mogelijk is hij, om de Bijbelse taferelen die hij als glasschilder maakte goed weer te kunnen geven, zelf de Bijbel gaan lezen. De Brès is op het moment van zijn bekering een volwassen man die goed beseftte dat zijn overtuiging hem het leven kon kosten. In de zuidelijke Nederlanden werden verschillende protestanten om het leven gebracht. Later schrijft hij aan zijn moeder:

‘Ik ga dus heen en bewandel de smalle en moeilijke weg die ten leven leidt. Ik ga door de weg heen waarlangs al de profeten en apostelen zijn gegaan, ja, zelfs de eigen Zoon van God, onze Heere Jezus Christus, en zovele duizenden martelaren die hun bloed gestort hebben voor de getuigenis van het Evangelie.’³

Zijn geloof kwam niet voort uit de wens voor een (politieke) omwenteling of een verlangen naar het martelaarschap maar uit de stellige overtuiging van de waarheid van de Bijbel. Ook in de gevangenis zegt hij geen ‘zekerder en stelliger leer’ te kennen ‘dan die ik geloof en ik het volk heb onderwezen’. Vanuit het vertrouwen in de Heilige Schrift als het onfeilbare Woord van God als ‘de ware toetssteen om de om de leringen te beproeven’ stelt Guido de Brès ons een voorbeeld in pal staan voor het geloof.⁴

GELEERDHEID

Als glasschilder miste Guido de Brès een theologische opleiding. Maar door middel van zelfstudie heeft hij zich grondig verdiept in de (door de Rooms-Katholieke Kerk) verboden reformatische boeken die via de boekenbeurs van Frankfurt werden verspreid. Wie zijn geschriften leest, ziet al snel dat De Brès

zich steeds beroept op de kerkvaders en belangrijke theologen uit de kerkgeschiedenis. De Brès wist waarover hij sprak. Toen het in de zuidelijke Nederlanden te gevaarlijk werd, bracht hij een tijd door in Londen. In de vluchtelingengemeente aldaar bekwaamde hij zich in theologie, exegese en prediking. Later zou hij colleges bijwonen in Genève en daar

ook Calvijn ontmoeten. Guido de Brès wilde geen nieuwe leer brengen en verdiepte zich daarom grondig in de christelijke traditie. Gewapend met kennis en citaten van mannen als Augustinus, Cyprianus en Chrysostomus kon hij zijn overtuigingen naast de Bijbel ook vanuit de kerkgeschiedenis onderbouwen en verdedigen in discussies met katholieken, zoals de bisschop van Atrecht.⁵ In hun gesprek over het heilig avondmaal erkent de bisschop zelfs dat het verwerpen van de transsubstantiatieleer beter met de Schrift overeen lijkt te stemmen. Vanwege het gezag van de kerk houdt hij echter aan het katholieke standpunt vast.⁶ Zijn kennis van de Bijbel, de gereformeerde theologie, de kerkvaders en de kerkgeschiedenis stelden De Brès ook in staat een overtuigend weerwoord te bieden aan wederdopers en andere sekten. In zijn eerste belangrijke werk, *De staf van het christelijk geloof* (1555) geeft hij medegelovigen theologische waarheden in handen om de strijd met andersdenkenden aan te kunnen gaan.⁷

BELEEFDHEID

De biografen van Guido de Brès beschrijven hem als een beleefd en zachtmoedig man. In tegenstelling tot wat in zijn tijd nogal eens voorkwam, gebruikt hij in zijn werk geen beledigende woorden of dierennamen voor zijn tegenstanders. De Brès doet alle moeite om misverstanden uit de weg te ruimen en duidelijk te maken wat de gereformeerde leer inhoudt. In de begeleidende brief bij de Nederlandse Geloofsbelijdenis noemt hij koning Filips II 'genadigste heer'. Tegelijkertijd is hij helder in zijn bedoelingen en komt hij ferm voor zijn overtuiging uit.⁸

Deze houding, waaruit respect en tact spreekt, is hem vast van pas gekomen in zijn

contacten met mensen als Willem van Oranje, Lodewijk van Nassau en andere personen van adel. Ook in zijn omgang met opposenten uit de rooms-katholieke geestelijkheid liet Guido de Brès zijn achting blijken. Hij laat geen misverstanden bestaan wanneer hij on-Bijbelse opvattingen of praktijken aan de kaak stelt, maar maakt wel steeds onderscheid tussen de persoon en zijn levenswijze of opvattingen. Zelfs toen een van zijn vijanden hem in de gevangenis zijn terechtstelling kwam aankondigen, kon De Brès zeggen: 'U bent mijn vriend, ik heb u van harte lief'.⁹

MATIGHEID

Guido de Brès had beslist geen gemakkelijk leven. Het zou alleszins begrijpelijk zijn geweest als hij tijdens verdrukking, vervolging en gevangenschap opstandig was geweest en woede of haat zou hebben geuit. Toch is daarvan geen sprake. De reformator van de zuidelijke Nederlanden was bedachtzaam, voorzichtig en gematigd. Hij vermeed provocaties en probeerde in gesprek te blijven met zijn tegenstanders. Dit blijkt ook uit zijn houding ten opzichte van de politieke autoriteiten. De Brès was geen revolutionair maar wijst er steeds weer op, vooral ten opzichte van de wederdopers en gereformeerde extremisten, dat de overheid gehoorzaamheid toekomt. 'Liever honderdmaal omkomen dan het Evangelie aan smaad blootstellen en anderen laten geloven dat het de mensen wapent voor een volksoploop' schrijft een geestverwant van De Brès aan Calvijn.¹⁰ In de lijn van Calvijn benadrukt De Brès dat de gehoorzaamheid begrensd is tot wat strookt met Gods Woord. Burgerlijke ongehoorzaamheid wijst De Brès stellig af.¹¹ Hij verzet zich sterk tegen gewapende weerstand, zelfs als Valenciennes, de stad waar hij zich voor

'In tegenstelling tot wat in zijn tijd nogal eens voorkwam, gebruikt Guido in zijn werk geen beledigende woorden of dierennamen voor zijn tegenstanders.'

BEELD

In de 'Tour Henri VIII' te Doornik zat Guido de Brès van 31 maart tot 11 april 1567 gevangen.

zijn gevangenneming bevindt, uitzichtloos belegerd wordt.

MOED

De gematigdheid van Guido de Brès kwam niet voort uit lafheid. Toen hij als vluchteling naar Engeland uitweek had hij daar gemakkelijk kunnen blijven. Net zoals later in Genève. Uit plichtsbesef en liefde tot zijn vaderland kwam hij echter terug om daar rondreizend prediker te worden. Hij wilde de Nederlanden tot het gereformeerde geloof brengen. Hij werkte in gebieden waar het gevaarlijk voor hem was en drong zelfs tweemaal de gevangenis van Doornik binnen om daar een gevangene te bemoedigen. In 1566 was het voor hem veiliger om in Antwerpen te blijven preken, toch ging De Brès naar Valenciennes. Hij bleef er tot de inname van de stad in maart 1567, hoewel hij ook eerder had kunnen vertrekken omdat hij het niet eens was met de opstandige meerderheid in de stad.

GODSVRUCHT

Guido de Brès is door God gezegend met

een vast vertrouwen en diepe nederigheid. Hij wist zich totaal afhankelijk van God en onderwierp zich aan Jezus Christus en bleef zijn Meester trouw. De brieven die hij vanuit de gevangenis aan zijn vrouw en aan zijn moeder schreef, vormen daarvan een indrukwekkend bewijs. Aan zijn vrouw schrijft hij: 'Ik heb meer profijt gehad en geleerd sinds ik gevangen ben, dan gedurende heel mijn leven; ik bevind mij in een zeer goede school; de Heilige Geest drijft mij voortdurend en Hij leert mij de wapens te hanteren in deze strijd. Anderzijds omringt de satan, de tegenpartij van al Gods kinderen, die als een tierende en briesende leeuw is, mij aan alle kanten om mij te verslinden. Maar Hij Die tot mij gezegd heeft: 'Vrees niet, Ik heb de wereld overwonnen', maakt mij overwinnaar. En reeds zie ik dat de Heere de satan onder mijn voeten verplettert, en gevoel ik de kracht van God in mijn zwakheid volbracht. Onze Heere doet mij enerzijds mijn zwakheid en mijn kleinheid gevoelen, dat ik niet anders ben dan een armzalig aarden vat, uiterst broos, opdat ik mij vernedere en al de roem der overwinning

Hem worde toegebracht. Anderzijds versterkt en vertroost Hij mij op een ongelooflijke wijze; ik voel mij zelfs beter op mijn gemak dan de vijanden van het Evangelie. Ik eet, drink en slaap beter dan zij.¹²

VOORBEELD

Wat heeft Guido de Brès ons vandaag de dag te zeggen? Door Gods genade is De Brès een voorbeeld in het geloof. Hij kende de consequenties van het uitdragen van zijn geloofsovertuiging en stond pal voor de waarheid van de Heilige Schrift als ware toetssteen van de leer. De Brès wist waar hij over sprak, hij verdiepte zich grondig in de gereformeerde leer en de kerkgeschiedenis. Hij vermeed waar mogelijk het conflict, was gericht op verzoening maar deed tegelijkertijd niets af aan zijn overtuiging. De reformator van de zuidelijke Nederlanden ging het gevaar niet uit de weg, maar bleef vastberaden en vriendelijk het Evangelie verkondigen. Hij bepleitte gehoorzaamheid aan de overheid, ook al wist hij dat hij de marteldood zou kunnen sterven. Als gelovige pelgrim, gefundeerd in

NOTEN

- 1 Guido de Brès, *Gevangen om het evangelie* (Barneveld 2010), p. 15.
- 2 Met als uitgangspunt het hoofdstuk 'De persoonlijkheid van de reformator'. In E. Braekman & E. de Boer (red). *Guido de Brès: zijn leven, zijn werk* (Utrecht 2011). pp. 338-352. Zie ook: P. Korteweg, Guido de Brès, 1522-1567 (Barneveld 2010).
- 3 *Gevangen om het evangelie*, p. 155.
- 4 *Gevangen om het evangelie*, p. 83.
- 5 Disputen tussen de Bisschop van Atrecht en Guido de Brès, in: Guido de Brès, *Gevangen om het evangelie*, pp. 115-135.
- 6 *Gevangen om het evangelie*, p. 131.
- 7 Korteweg, *Guido de Brès*, p. 69.
- 8 B.J. Spruyt (red.), *Voor religie en Vrijheid* (Apeldoorn 2015), pp. 85-92.
- 9 *Gevangen om het evangelie*, p. 162.
- 10 Braekman & De Boer, *Guido de Brès*, p. 347.
- 11 Korteweg, *Guido de Brès*, pp. 250-253.
- 12 *Gevangen om het evangelie*, p. 149.
- 13 *Gevangen om het evangelie*, p. 157.

'Door Gods genade is Guido de Brès een voorbeeld in het geloof.'

de Schrift en met grote toewijding aan zijn redder Jezus Christus vertrouwde Guido de Brès zich toe aan Gods voorzienigheid. Algemeest daarin is hij ons tot voorbeeld. In de gevangenis schreef hij:

'Hij is hier gevangen met mij: ik bedoel Jezus Christus, mijn Meester. Ik zie Hem, om zo te spreken, besloten en geboeid in mijn ijzers en banden. Ik zie Hem met de ogen van mijn geest, opgesloten in mijn donkere en duistere gevangenis, gelijk Hij mij door Zijn zeer waarachtig Woord beloofd heeft om al de dagen met mij te zijn tot het einde toe.'¹³

'De overheid is ingesteld door onze goede God'

BEELD

Het binnenhof
(circa 1915)

Bron: Haags
gemeente-
archief.
Fotograaf
onbekend.

Henri Krooneman MA in gesprek
met mr. Kees van der Staaij

Bidden voor de overheid en tegelijk haar aanspreken om ruimte te bieden en recht te doen aan burgers, dat is de evenwichtige visie die Guido bepleit. Maar ook een benadering die christenen houvast biedt in de verwarrende en gepolariseerde tijden die wij nu beleven, zo stelt Kees van der Staaij. In een vraaggesprek laat hij zien op welke manieren hij zich geïnspireerd weet door het denken en doen van Guido de Brès.

Welke gedachten komen als eerste in u op bij de naam van Guido de Brès?

‘Bij Guido de Brès denk ik allereerst aan hem als de opsteller van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, die zo’n belangrijke doorwerking heeft gekregen in ons land. Tot op de dag van vandaag! Daarnaast denk ik aan de schandvlek van de geloofsvervolgung, de verschrikkingen van de Inquisitie, waardoor hij onschuldig de doodstraf kreeg en werd opgehangen.’

Wat ziet u als zijn belangrijkste bijdrage aan kerk, politiek en samenleving?

‘Hij is van grote betekenis geweest voor de kerk van de Reformatie in de Nederlanden. De Nederlandse Geloofsbelijdenis bevat niet alleen een heldere verwoording van de geloofsleer, maar ook in het bekende artikel 36 een belangwekkende uiteenzetting over overheid en burgers.’

Is Guido de Brès ook voor u persoonlijk een voorbeeld of identificatiefiguur?

‘Wat op mij persoonlijk indruk heeft gemaakt, is zijn geloofsmoed en standvastigheid in moeilijke tijden van vervolging, de kracht en de warmte zoals die ook in de afscheidsbrieven vanuit de gevangenis aan zijn vrouw en aan zijn moeder naar voren komt. Daarin is hij zeker tot voorbeeld!’

Ontroerend vind ik bijvoorbeeld hoe hij over zijn achterblijvende kinderen spreekt: ‘Zij verliezen hun vader in hun prille jeugd. Ik bid de Heere mijn God uit de grond van mijn hart dat Hij hun medelijdende en barmhartige Vader zal zijn, dat het Hem behage hun van hun kindsheid af Zijn Heilige Geest te schenken en hen in Zijn vreze te doen wandelen gedurende hun gehele leven.’

Getuigen of besturen: wat krijgt bij u voorrang, en waarom?

‘Artikel 36 houdt het bij elkaar. Guido de Brès getuigt ervan hoe de Bijbel over de taak van de overheid spreekt en wat haar hoge roeping is. Tegelijk geeft hij aan dat tot die taak behoort dat wetten en verordeningen gemaakt worden om op die manier recht en orde in de samenleving te bewerkstelligen. Vanuit de kerkelijke ambten staat het getuigenis voorop, voor een bestuurlijk ambt als een wethouder het besturen. Als volksvertegenwoordiger wil ik bijdragen aan zowel het getuigen als aan het besturen.’

Hoe maakt u, in het licht van bijvoorbeeld artikelen 36 en 37 uit de Nederlandse Geloofsbelijdenis, de vertaalslag van geloofsbelijdenis naar politiek programma?

‘Dat is inderdaad precies waar het om gaat: in verschillende politieke en maatschappelijke omstandigheden een vertaalslag te maken. Zo spreekt De Brès met verwijzing naar Romeinen 13 over de zwaarmacht van de over-

AUTEUR

Henri Krooneman MA,
redactielid

BEELD
Kees van
der Staaij

'De overheid kan en mag niet neutraal staan in het spervuur van goed en kwaad. Hoe dat invulling krijgt is in de context van de 16e eeuw anders dan in die van de 21e eeuw, maar de Bijbelse grondlijnen blijven overeind.'

heid 'om te bestraffen hen die kwaad doen en te beschermen de goeden.' Calvijn werkt het in zijn Institutie breder uit: het gaat er niet om in alle tijden en alle landen dezelfde wetten te hebben. Er mag best verschil zijn in bijvoorbeeld de strafwetten als het gaat om de strafmaat. De Tien Geboden zijn echter wel blijvend geldig, ook als richtlijn voor het overheidsbeleid. De overheid kan en mag niet neutraal staan in het spervuur van goed en kwaad. Hoe dat invulling krijgt is in de context van de 16e eeuw anders dan in die van de 21e eeuw, maar de Bijbelse grondlijnen blijven overeind: Gods dienaars, u ten goede. Ook in onze tijd blijft het wezenlijk dat de kerk niet beknot, maar juist beschermd wordt. Juist omdat het echte heil en de wezenlijke verandering van het hart niet van overheidsregels komt, maar door de verkondiging van het Woord van God.

Artikel 37, over het laatste oordeel, laat tegelijk zien dat de overheid haar macht totaál verkeerd kan gebruiken en degenen die nu wreed vervolgd worden, uiteindelijk door God gekroond worden met heerlijkheid en eer. Met leer en leven laat De Brès zien, welke troost hierin ligt, juist ook in tijden van vervolging en verdrukking.'

Wat kunnen we van Guido de Brès leren voor vandaag, bijvoorbeeld in het licht van de maatschappelijke tweespalt als gevolg van Covid-19?

'In een tijd van veel verwarring beklemtoonde Guido de Brès tegenover de overheid: wij zijn geen oproerkrakers. Wij bidden voor de overheid en eren hen en roepen de burgers op tot gehoorzaamheid in alle dingen die niet in strijd zijn met Gods Woord. Tot op het schavot bracht hij dit naar voren. Tegelijk

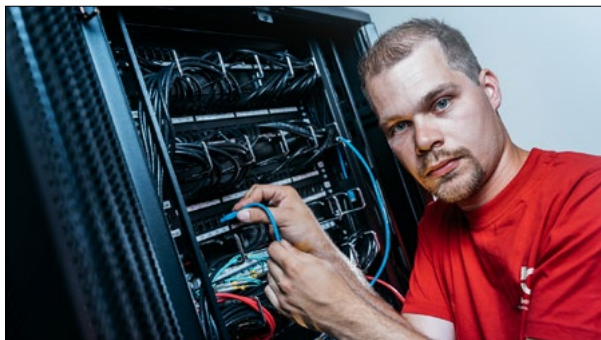
'Als volksvertegenwoordiger wil ik bijdragen aan zowel het getuigen als aan het besturen.'

sprak hij de overheid aan, bijvoorbeeld in de brief aan Filips II, om het volk ruimte en recht te bieden. Die beide lijnen vormen samen het evenwicht dat ook in onze verwarrende en gepolariseerde tijd nodig is.'

Als u Guido de Brès zou willen citeren tijdens een debat in de Tweede Kamer, welke passage zou dat dan zomaar kunnen zijn?

'Bijvoorbeeld de openingswoorden van artikel 36 zou ik weleens kunnen aanhalen. Het trof mij dat vooropgesteld wordt dat de overheid is ingesteld door "onze goede God (nostre bon Dieu)." De overheid is geen straf om het leven van mensen zuur te maken, maar als het goed is juist heilzaam om in een zondige wereld ervoor te zorgen dat het samenleven ordelijk en rustig kan verlopen.'

TECHNOLOGY WITH A SMILE

De Barth Groep helpt bedrijven om optimaal te presteren door het creëren van duurzame en technologische oplossingen. Wij realiseren en onderhouden totaalinstallaties, ontwikkelen en automatiseren machines, leveren plaatwerk-oplossingen voor verschillende industrieën en voeren keuringen uit. Onze kracht ligt in het aanpakken van multidisciplinaire projecten.

Kijk op www.barthgroep.nl voor meer informatie.

NEDERLOFMODE

**DÉ PAKKEN-
SPECIALIST!**

Al decennia lang is Nederlof Mode pakken-specialist. Pakken aanmeten blijft een vak, echt een specialiteit. En dat doen wij nog graag ook!

We hebben een prachtige collectie met eigentijdse en gerenommeerde merken. Met onze op maatgemaakte business- en trouwpakken kom je altijd goed gekleed voor de dag.

In alle rust kun je passen en krijg je professioneel advies. Uiteraard onder het genot van een hapje en een drankje. Daarnaast kan via onze tailoring service de aangeschafte kleding vermaakt worden.

Kom gerust eens kijken of maak direct een afspraak bij een van onze winkels.

Capelle a/d IJssel (Mannen- & Bruidgommode) | Bermweg 284 | ☎ 010-4506332

Zoetermeer (Mannenmode) | Samanthagang 192A | ☎ 079-3628182

NEDERLOFMODE.NL | Volg ons ook op:

Calvinisten in opstand

AUTEUR

dr. Klaas van der
Zwaag, redactie-
voorzitter

In gesprek met prof. dr. Jan
Willem Sap over opstand en revolutie

Burgers mogen in opstand komen wanneer sprake is van een bestuur dat niet meer is gebaseerd op gerechtigheid en is vervallen tot tirannieke onderdrukking. Calvinisten gebruiken bij de afweging graag Bijbelse noties van gerechtigheid en trouw, het verbond tussen God en zijn volk en tussen de vorst en zijn volk. 'Calvinisten waren in politiek opzicht radicaler en democratischer. Zij waren ook bereid om te vechten.'

Dat stelt prof. dr. Jan Willem Sap, hoogleraar Europees recht aan de Open Universiteit en universitair hoofddocent Europees recht aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij promoveerde in 1993 op het proefschrift *Wegbereiders der revolutie. Calvinisme en de strijd om de democratische rechtsstaat*. Over dit laatste onderwerp publiceerde hij diverse studies.

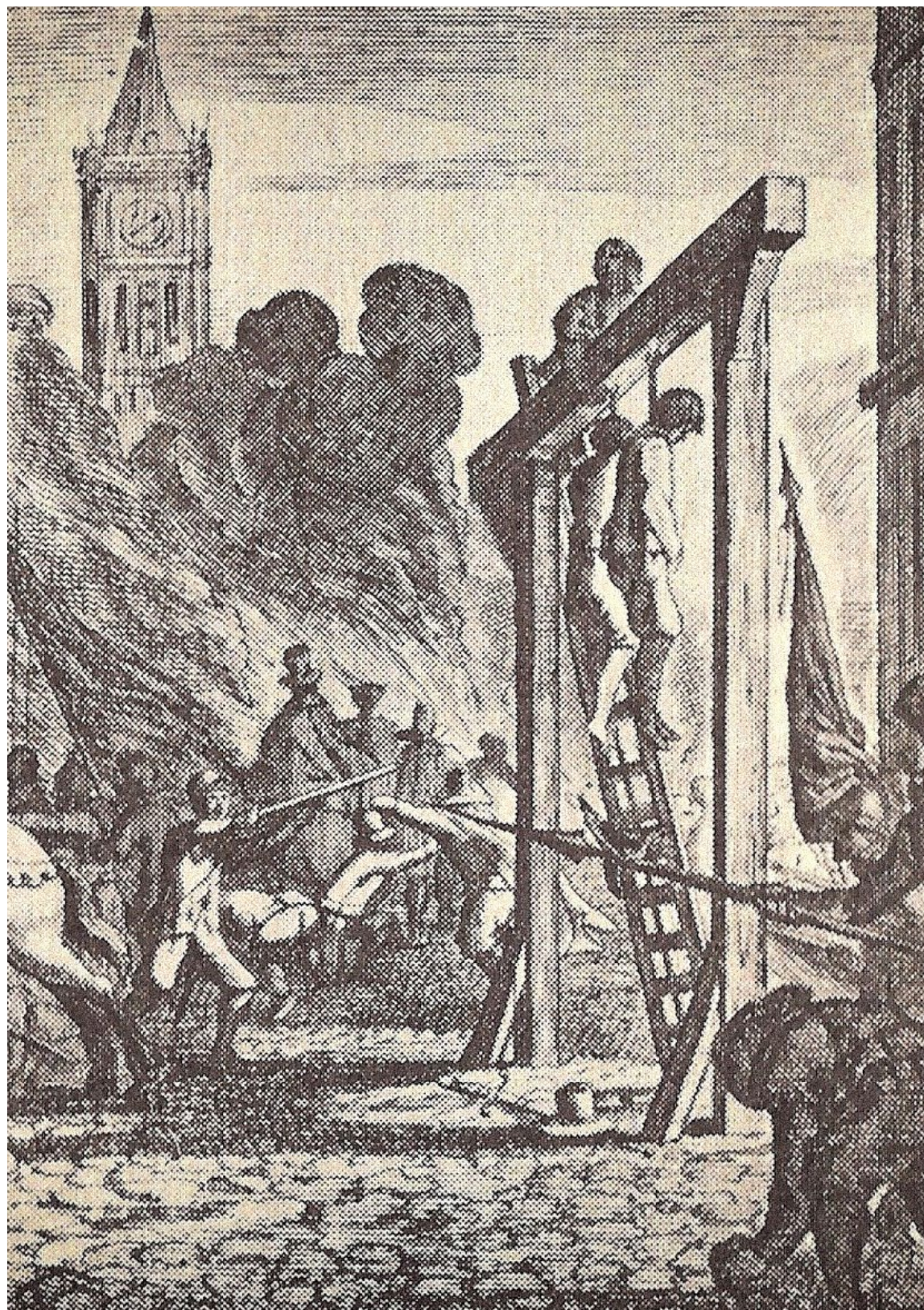
Het gesprek gaat over het thema 'opstand en revolutie'. Heeft het befaamde artikel 36 uit de Nederlandse Geloofsbelijdenis met het 'weren' en 'uitroeien', iets revolutionairs?

'Nadat eerst het werk van Luther was verbrand, kwamen protestanten al snel op de brandstapels van de inquisitie terecht. Het was een gevaarlijke tijd in Europa. Het denkraam "wiens land, diens godsdienst" was dominant en de Nederlanden waren nog een onderdeel van het katholieke Habsburg. Ook Guido de Brès kreeg te maken met de heftige vervolgingen. Zijn in 1561 in het geheim gedrukte geloofsbelijdenis dwong hem opnieuw te vluchten, maar hij werd uiteindelijk gevangen genomen en opgehangen. Zijn leven verklaart de felle toon tegen de religie van het Spaanse dictatoriale regime, waarbij de inquisitie een verkliekersysteem hanteerde. Artikel 36, waarin staat dat de overheid "alle afgoderij en valse godsdienst" dient "te weren en uitroeien", kwam voort uit angst voor ondermijning, verraad en radicalisme. Het was niet alleen gericht tegen

BEELD

Prent van het tumult dat kort na het verhangen van de twee predikanten Pérégrin de la Grange en Guido de Brès ontstond op de Markt in Valenciennes, 31 mei 1567.

‘Het “weren en uitroeien” was oorlogstaal en ongeschikt in vredetijd.’

denkweisen maar ook tegen personen. Op het eerste gezicht zou men kunnen denken dat De Brès uitging van het ideaal van één publieke volkskerk. Overheidspersonen moesten helpen om de boel zuiver te houden. Maar Calvijn was als gevluchte Fransman helemaal geen voorstander van een volkskerk, hij wilde een kerk van belijders. Daarnaast moet worden onderstreept dat eenheid van staat en kerk voor de Nederlanden volstrekt onrealistisch was. Er leefden immers groepen katholieken, doopsgezinden, lutheranen, calvinisten en andersdenkenden door elkaar heen. Bovendien was er de invloed van het bijbels humanisme van Erasmus. De grootheid van Willem van Oranje – luthers gedoopt, katholiek opgevoed en vanaf 1573 calvinist – is geweest dat hij de weg heeft geopend naar een pluralistische samenleving van ‘leven en laten leven’. Hij wilde dat niemand om zijn religie zou worden vervolgd. Hij streed voor algemene godsdienstvrijheid, ook al zou dat niet overal lukken. Vanwege de behoefte aan vreedzaam samenleven wisten de bestuurders dat het beruchte artikel 36 volstrekt ongeschikt was voor statelijke wetgeving in de Nederlanden.’

Wat is dan de bijdrage van De Brès geweest?

‘Zijn bijdrage zal zijn gericht op het scheppen van een bepaald religieus-politiek klimaat. Waarschijnlijk heeft de tekst van artikel 36 invloed gehad op het mogelijk worden van zoiets revolutionairs als de Beeldenstorm in 1566. Dat gebeurde soms wild en onge-regeld, maar in sommige plaatsen heeft de lokale overheid meegeholpen bij de verwijdering en opslag van beelden uit kerken. Bij die Beeldenstorm speelden sociaaleconomische, politieke en religieuze factoren mee.

Er zaten onder de stormers ook mensen die zich later zouden aansluiten bij de bosgeuzen en watergeuzen om vervolgens de adel onder druk te zetten. Kerken groeiden uit tot haarden van nationaal verzet.’

Hoe moeten we de woorden ‘weren en uitroeien’ interpreteren?

‘Je kunt ze enigszins vergelijken met een voetbalcoach die zijn team oppept voor de wedstrijd om de tegenstanders uit te schakelen en te verslaan. Tijdens de wedstrijd wordt er hard gevochten, beide partijen willen winnen. Maar als de wedstrijd gespeeld en voorbij is, behoren de leden van beide teams bij wijze van spreken samen een biertje te gaan drinken. Het “weren en uitroeien” was oorlogstaal en ongeschikt in vredes-tijd. Op dezelfde manier als de speech van de coach weinig heeft te maken met de schoonheid en de regels van het spel, heeft het “weren en uitroeien” weinig te maken met de schoonheid en de regels van het christelijk geloof.

Toen duidelijk was geworden dat de Spanjaarden zouden gaan verliezen, raakten de woorden achterhaald. Na 1648, toen de tachtigjarige oorlog voorbij was, al helemaal. In de Republiek was ketterij geen ernstig vergrijp. Artikel 36 is iets uit een ver verleden. Het is een echo van de caesarheerschappij en priesterheerschappij en past niet bij de leer van Jezus. Het waren meer een soort *fighting words* die kunnen leiden tot haat en burgeroorlog. Deze agressieve stellingname van artikel 36 is door Abraham Kuyper voor zijn kerkgenootschap geschrapt in 1905. Vervolgens zijn mede door de Tweede Wereldoorlog de mensenrechten belangrijker geworden. In 1941 introduceerde de Amerikaanse president Franklin D. Roosevelt de

Curriculum vitae

Prof. dr. Jan Willem Sap (1962) studeerde rechten aan de Universiteit Leiden en promoveerde in 1993 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. In 2002 werd hij universitair hoofddocent Europees recht aan de VU. In 2010 werd hij benoemd tot hoogleraar Europees recht aan de Open Universiteit te Heerlen. Hij publiceert regelmatig over staatsrecht, Europees recht en politieke theorieën.

vier vrijheden: vrijheid van meningsuiting, godsdienstvrijheid, vrijwaring van gebrek en vrijwaring van vrees. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens uit 1948 kan worden gezien als een teken van het Koninkrijk van God. Er is daar een nieuw begin gemaakt. In de huidige politieke context is een oproep tot “weren en uitroeien” discriminerend en strijdig met de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, zoals verwoord in artikel 6 van de Grondwet. Het is niet vruchtbaar om te blijven hangen in context van 1560-1590 of zo’n tekst te benutten voor hedendaagse politieke belangen. Blijf niet staren op wat vroeger was.’

Wanneer mag je als calvinist in opstand komen? Goed, als je op het punt komt waar-op je God meer moet gehoorzamen dan mensen, maar wanneer is dat het geval?

‘Burgers mogen in opstand komen wanneer sprake is van een bestuur dat niet meer is gebaseerd op gerechtigheid en is vervallen tot tirannieke onderdrukking. Calvinisten gebruiken bij de afweging graag Bijbelse noties

van gerechtigheid en trouw, het verbond tussen God en zijn volk en tussen de vorst en zijn volk. Toen Saul door de profeet Samuel in het ambt van koning werd bevestigd, schreef Samuel het statuut van het koningschap op een rol en plaatste dat voor God opdat noch de bestuurders noch de bestuurden hun grenzen overschreden.

Calvin ging uit van een regeringscontract. De taak van de vorst, of later de gekozen president, is het beschermen van zijn onderdanen. De vorst moet zorgen voor vrede en veiligheid. Als de vorst dat niet doet, zoals het agressieve regime van Filips II, kunnen de burgers op bepaald moment worden ontslagen van de gehoorzaamheidsplicht.

Willem van Oranje en de schrijvers van het Plakkaat van Verlatinghe (1581) waren hier expliciet over. Ook de Amerikaanse revolutionairen hebben in 1776 op basis van deze redenering de Britse koning verworpen. De verbondsgedachte was een van de pijlers van de rechten van de mens, zoals het recht op leven, het recht op vrijheid en het nastreven van geluk. De *Declaration of In-*

‘Burgers mogen in opstand komen wanneer sprake is van een bestuur dat niet meer is gebaseerd op gerechtigheid en is vervallen tot tirannieke onderdrukking.’

'Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog liep een deel van het verzetsswerk tegen de nazi's via netwerken van kerkenraden. Het beroep van Calvijn op de Bijbel, filosofen en de natuurwet opende mogelijkheden voor kritische reflecties op het bestaande recht.'

dependence uit 1776 verwoordt het zo: 'Dat wanneer een of andere vorm van regering destructief is ten opzichte van deze doeleinden, het het Recht van het Volk is deze te veranderen of af te schaffen, en een nieuwe te installeren...'

De calvinisten en niet de luthersen leidden de Opstand in de Nederlanden. Hoe kwam dat?

'De calvinisten waren in politiek opzicht radicaler en democratischer. Zij waren ook bereid om te vechten. Hun sterke punt was de invoering van de presbyteriaanse kerkstructuur met ouderlingen. Dit was juridisch gezien een meesterzet van Calvijn, niet *top-down* maar *bottom-up*, met een synode als hoofd in een soort federale structuur. Van Calvijn moesten kerk en staat niet alleen constitutioneel zijn, maar ook democratisch: de overheidspersonen moesten worden gekozen. De verkiezing van bestuurders was een heilige handeling. De luthersen wilden liever vasthouden aan bisschoppen en leunden sterk op het gezag van de Duitse vorsten. Nadat de calvinistische Schotten het presbyteriaanse stelsel hadden ingevoerd met de macht aan de kerkenraden, wilde de Engelse koning Karel I de Anglicaanse orde met bisschoppen en katholieke rituelen gaan herstellen. Hij stuurde een leger, maar dit leger werd door de Schotten verslagen.'

Calvijn, en dan de latere calvinisten... Waren de laatsten radicaler dan hun meester? Of liever gezegd: durfden zij in opstand te komen, terwijl Calvijn dit niet durfde, behalve dan via de lagere magistraten?

'De lagere autoriteiten hebben volgens Calvijn het recht zich te wenden tot het hogere

gezag. Als er grenzen werden overschreden mochten zij de wapens opnemen tegen de tiran. Na het overlijden van Calvijn in 1564 veranderden de omstandigheden. In de Bartholomeusnacht (1572) werd de calvinistische elite van Frankrijk afgeslacht, een schandelijke misdaad. Ook de schoonvader van Willem van Oranje, admiraal Gaspard de Coligny, werd vermoord. Deze moordpartij op last van de Franse vorst maakte een enorme indruk. Er moesten nieuwe wegen worden bewandeld. Maar door het wegvallen van de aristocratische leidslieden kwamen in Frankrijk meer bevoegdheden bij de kerkenraden te liggen. Zeker waar de magistraat lid was van een kritische kerkenraad ontstonden geschikte mogelijkheden voor verzet. Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog liep een deel van het verzetsswerk tegen de nazi's via netwerken van kerkenraden. Het beroep van Calvijn op de Bijbel, filosofen en de natuurwet opende mogelijkheden voor kritische reflecties op het bestaande recht. Beza, Hotman en Du Plessis Mornay hebben het recht van verzet verder ontwikkeld en probeerden een soort leer van "volkssoevereiniteit onder God" te ontwerpen, als tegenhanger van het misbruikte goddelijk recht van absolutistische vorsten. Het gezag kwam van boven, maar medemensen moesten als gelijken worden behandeld. De jurist Calvijn was ervan uitgegaan dat het geschreven regeringscontract de blijvende, onaanastbare en onvernietigbare rechten, die de mens van nature heeft, bevestigde. Waar werd beseft dat de hele mensheid gelijk is geschapen groeide het idee dat de mens onvervreembare rechten bezit. Calvijns belangrijke leerlingen hebben zijn grondbeginselen niet wezenlijk veranderd, het waren vaak intieme en trouwe vrienden.'

BEELD

Johannes
Calvin
(1509-1564)

'De calvinisten hadden te maken met de erkende vrijheid van geweten in de Unie van Utrecht (1579). Andersdenkenden werden niet zoals in Spanje of Frankrijk vermoord, maar moesten zich wel bescheiden opstellen.'

Waren de Hugenoten radicaler dan de Nederlandse calvinisten?

'In de zestiende eeuw waren de calvinisten uit het Zuiden feller omdat zij meer hadden geleden onder de vervolgingen door de terreur van de inquisitie en de wrede Alva. Bij de vluchtelingen zullen zeker wraakgevoelen hebben meegespeeld. In het algemeen waren de gezeten Nederlanders wat welvarender en gematigder dan de opgejaagde vluchtelingen uit het Zuiden. De calvinisten in het Noorden waren pragmatischer in die zin dat zij leefden in een pluralistische samenleving. In politiek opzicht hadden gereformeerde regenten de leiding. In zakelijk opzicht werd goed samengewerkt tussen gereformeerden en doopsgezinden, ook met lutheranen, remonstranten, joden en katholieken. Te felle gereformeerde predi-

kanten werden gecorrigeerd door de meer pragmatische magistraten.

Na de herroeping van het Edict van Nantes (1685) kwamen nieuwe hugenoten naar de Nederlanden, slachtoffers van dictator Lodewijk XIV, die vasthield aan het dogma van één rijk, één koning en één geloof. Tijdens de Franse Revolutie van 1789 kozen de hugenoten de kant van de revolutionairen, omdat in die revolutie na jaren van onderdrukking hun vrijheid van godsdienst werd erkend.'

Calvinisten waren doorgaans beducht voor beschuldiging van doperse radicaliteit, maar waren zij ook zelf niet radicaal en revolutionair in het gebruik van geweld?

'De vertaling van de Bijbel in de volkstaal had grote verwachtingen gewekt onder een-

‘Het Plakkaat van Verlatinghe werd beïnvloed door de calvinistische verzetstheorie. De calvinistische invloed nam toe door de universitaire scholing van de predikanten.’

voudige mensen. Het Koninkrijk van God was dichterbij gekomen. Er waren nieuwe sociale ideeën om de maatschappij meer in te richten naar Bijbelse normen, die sterk idealistisch en soms zelfs utopisch waren. De deelnemers aan de Boerenoorlogen van 1525 en de doopsgezinden hadden nog radicaler visies. Zij hadden net als de calvinisten felle kritiek op de toenmalige roomse kerk. Omdat sommige doopsgezinden betrokken waren geweest bij excessen die plaats hadden gevonden te Münster, kregen zij het stempel staatsgevaarlijk te zijn. Daarbij werd onvoldoende onderscheid gemaakt tussen vreedzame doopsgezinden, die dicht bij Jezus wilden blijven, en revolutionaire doopsgezinden, die niet aarzelden geweld te gebruiken tegen de feodale elite.

Het was de Nederlandse hervormer Menno Simons die de doperse beweging in rustiger vaarwater wist te brengen. Als reactie op het stempel van staatsgevaarlijk trokken de doopsgezinden zich terug uit de zondige wereld. De doopsgezinden stichtten “gemeenten van heiligen”. In navolging van Christus wilden zij de volwassendoop en geen bloed aan hun handen. Zij weigerden de eed af te leggen, weigerden overheidsambten en weigerden krijgsmacht. Dit was een hard en scherp protest tegen de bestaande, ook als onethisch beschouwde maatschappij. Zij hanteerden onderling een strenge tucht maar de meesten werden in de loop van de tijd wat liberaler.’

Calvinisten trokken zich niet terug uit de wereld.

‘Nee, ze waren bereid om vuile handen te maken als overheidspersonen en in het leger. Als revolutionair kunnen worden beschouwd de Beeldenstorm, het optreden van de wa-

tergeuzen en bosgeuzen, het onder druk zetten van de adel en het leggen van meer bevoegdheden bij de Staten-Generaal waardoor het dagelijks bestuur van de Republiek snel kon reageren. Het Plakkaat van Verlatinghe werd beïnvloed door de calvinistische verzetstheorie. De calvinistische invloed nam toe door de universitaire scholing van de predikanten. De calvinisten hadden te maken met de erkende vrijheid van geweten in de Unie van Utrecht (1579). Andersdenkenden werden niet zoals in Spanje of Frankrijk vermoord, maar moesten zich wel bescheiden opstellen vanwege de publiek bevoorrechte kerk van een land dat vaak in oorlog was. Dat was niet zozeer een oordeel over hun geloof maar meer een kwestie van het garanderen van loyaliteit door een van veel kanten bedreigde Republiek.’

Er wordt wel eens verschil gemaakt tussen Opstand en Revolutie. De eerste gelegitimeerd, soms ook godsdienstig, de ander met een seculiere ondertoon, zoals bij de Franse Revolutie. Klopt dat?

‘Voor het woord revolutie was men in Nederland vroeger wat huiverig. Op de basisschool werd geleerd dat het zou gaan om een Opstand tegen vreemde overheersing, kortom de oorlog tegen Spanje. Het begin werd geplaatst in 1568, de slag bij Heiligerlee. Dit is echter niet juist, want de strijd was al begonnen in 1566 met de revolutionaire Beeldenstorm. De Franse Revolutie ging verder dan het afzweren van de tirannieke vorst. De Fransen bestreden ook de politieke ongelijkheid van de wetgeving, de arrogantie van de adel, de onverdraagzaamheid en rijkdom van de priesters en de misbruiken van het feodalisme. De seculiere ondertoon is veroorzaakt door het machtige bolwerk van

troon en altaar dat men moest breken om in Frankrijk een republiek te kunnen vestigen. In de Nederlanden en het Verenigd Koninkrijk hadden de burgerlijke revoluties al eerder plaatsgevonden, en hadden protestantse kerken een bepalende rol kunnen spelen.'

Is er een lijn van de revolutionaire opvattingen van de calvinisten in de Republiek naar het neocalvinisme van iemand als Kuyper? Calvinisme als voorloper van de democratie?

'Hoewel we moeten oppassen met ideologische verhalen, is er zeker verwantschap in argumentatiestrategie. In zijn lezing over het calvinisme als oorsprong en waarborg van onze constitutionele vrijheden uit 1874 bood Abraham Kuyper een alternatief voor het idee dat mensenrechten alleen maar waren te danken aan de Franse Revolutie van 1789, een revolutie die onder Robespierre had geleid tot ontsporingen. Kuyper vestigde de aandacht op het calvinisme, het Engelse puritanisme en de Amerikaanse revolutie. Dit was mede ten dienste van zijn politieke idealen. Door die bijzondere wortels te benadrukken versterkte hij zijn positie, een soort christelijk liberalisme.

Men kan verdedigen dat de presbyteriaanse kerkstructuur, gewone burgers die meedoen in het bestuur van de kerk inclusief *rotation-in-office*, een bijdrage is geweest aan democratie en revolutie. Gewone mensen die bij toerbeurt voor een paar jaar meedoen in het bestuur, en daarna weer terugtreden. Het is opvallend dat dit kerkmodel tot op de dag van vandaag bestaat. En als men eenmaal iets gewend was in de kerk en het werk te naar tevredenheid, waarom zou men zo'n bestuursmodel dat ook niet kunnen werken in de staat?'

Wat is de waarde van het calvinisme voor de totstandkoming van de democratische rechtsstaat in de 19e eeuw?

'De politieke vertegenwoordigers van de calvinistische stroming zorgden ervoor dat het Evangelie een rol bleef spelen in de politiek. Daardoor werd zo een link gelegd tussen eenvoudige mensen en politiek Den Haag. Jezus was geboren in een stal en had eenvoudige vissers aangesproken. Na zijn opstanding was het Koninkrijk van God op aarde gekomen. Groen van Prinsterer en Kuyper wilden dat het christelijk geloof zou functioneren als een leuning op de trap van de democratische rechtsstaat. Gewelddadige onderdrukking van andersdenkenden paste daar niet bij.

Groen van Prinsterer kwam sterk op voor de afgescheidenen en de rechten van het parlement. De wijze waarop Kuyper maatschappelijke krachten heeft georganiseerd rond de vrijheid van onderwijs op basis van een volkspetitionnement, een vorm van directe democratie, kan terugkijkend als revolutionair worden beschouwd. Hij heeft in de toenmalige Nederlandse politiek een nieuw democratisch begin gemaakt met een eigen politieke partij, een nieuw kanaal tussen de burgers en de politiek. Zijn voorbeeld werd door veel stromingen gevolgd en leidde tot de emancipatie van het volk achter de kiezers en mogelijkheden tot eendrachtig regeringsbeleid met draagvlak in de samenleving. Omdat Nederland een land van minderheden is, zullen er altijd compromissen moeten worden gesloten.'

'Groen van Prinsterer en Kuyper wilden dat het christelijk geloof zou functioneren als een leuning op de trap van de democratische rechtsstaat. Gewelddadige onderdrukking van andersdenkenden paste daar niet bij.'

BEELD

Jubileumzegel
Nederlandse
post uitgege-
ven van 1976
tot 1985 ter
ere van Groen
van Prinsterer

Houvast in onzekere tijden

Guido de Brès en Willem Groen van Prinsterer

Tussen de geboortes van Guido de Brès en Willem Groen van Prinsterer ligt bijna 300 jaar. Toch zijn er enkele interessante parallellen te trekken tussen hun levens en denkbeelden. Beide leefden in onzekere tijden, periodes van grote politieke en religieuze veranderingen, waarin zij houvast zochten in hun geloof. Dit artikel bespreekt beknopt de omstandigheden waarin De Brès en Groen ankerpunten zochten en tot welke inzichten zij kwamen.

De Reformatie van de zestiende eeuw stond in een lange traditie van pogingen om kerk en geloofsleven ten goede te veranderen. Daarvoor wilden vele hervormers al terug naar de kerk uit de oudheid, het geloofsleven van gewone mensen intensiveren, of zorgen voor de armen. Veel van deze pogingen tot kerkhervorming leidden niet tot een kerkelijke breuk.

ONTWRICHTING EN VERNIEUWING

De westerse katholieke kerk van voor de Reformatie kon bij haar houding ten opzichte van nieuwe bewegingen, hervormers en critici verschillende houdingen aannemen. Ten eerste was de kerk altijd pluriform geweest in de zin dat zij vele geloofspraktijken en ook verschillende theologische en filosofische visies had geherbergd. De leiders van de katholieke kerk konden bijvoorbeeld nieuwe initiatieven omarmen, zoals bij de oprichting van de Franciscaanse en Dominicaanse bedelorden in de dertiende eeuw. Ook kon zij vernieuwingen blokkeren en vernieuwers vervolgen, zoals het lot van de Boheemse hervormer Johannes Hus (1369-1415) liet zien, die op de brandstapel terecht kwam.

AUTEUR

dr. Gertjan Schutte,
biograaf Willem Groen
van Prinsterer⁶

‘Tijdens de zestiende eeuw bleef dit een constant dilemma: de meerderheid van de hervormers wilde trouw blijven aan het gezag van de overheid. In geval van nood begon men niet zomaar aan een revolutie of opstand, maar zocht men naar wegen om oude vrijheden te verdedigen.’

Op andere momenten kwam het tot een beslissende breuk. Dit was het geval tijdens de Reformatie van de zestiende eeuw. De ideeën van hervormers als Maarten Luther (1483-1546) en Johannes Calvijn (1509-1564) bleven geen relatief geïsoleerd protest tegen het verval van de kerk, maar kregen steun, zowel onder de bevolking als van politieke machthebbers. Hervormers als Luther zagen met lede ogen aan hoe iemand als Albrecht van Brandenburg (1490-1545) al op heel jonge leeftijd aartsbisshop van Mainz werd, terwijl hij geen enkele theologische scholing had. Hetzelfde gebeurde in Rome, waar pausen als Julius II (r. 1503-1513) en Leo X (r. 1513-1521) vooral uitblonken in oorlogsvoering.

Hervormers stonden daarbij voor een hachelijke uitdaging. Enerzijds wilden zij opkomen voor het Woord van God en misstanden in de kerk aan de kaak stellen. Anderzijds was het katholieke geloof een belangrijk fundament van de samenleving; een discussie over de inhoud van dat fundament kon gevaarlijk zijn en leiden tot strijd. Dit bleek vooral tijdens de Duitse Boerenoorlog (1524-1525) en ook door het optreden van de Wederdopers die in de Duitse stad Münster een eigen koninkrijk oprichtten in 1533, gebaseerd op hun radicale religieuze ideeën, waaronder gemeenschap van goederen en polygamie. Dit initiatief werd door middel van een gewelddadige belegering de kop ingedrukt, maar de herinnering aan het koninkrijk van de Wederdopers in Münster zou een groot stempel drukken op het verdere verloop van de Reformatie.

In het vervolg deden aanhangers van de Reformatie, waaronder Guido de Brès, veel

moeite om zich te distantiëren van de Wederdopers en maakten zij duidelijk dat hun kritiek op misstanden in de kerk geen aanval was op het gezag van de overheid.¹ Er bestond een consensus dat de overheid en vorsten gebonden waren aan allerlei voorschriften en normen die ontleend waren aan het goddelijk recht en natuurrecht. Een vorst die zijn onderdanen onderdrukte maakte zich schuldig aan tirannie. Men vond dat gehoorzaamheid aan het bestuur essentieel was, wat betekende dat ‘tirannie’ geen oordeel was dat lichtvaardig gebruikt mocht worden. Men was zuinig op het gezag van de overheid. Luthers leerling Philipp Melancton (1497-1560) weigerde tussen 1529 en 1535 om verzet tegen de overheid op basis van het natuurrecht te steunen. Wel ontstond er een discussie onder welke omstandigheden onderdanen zich mochten verdedigen als zij aangevallen werden door hun eigen vorst.²

Tijdens de zestiende eeuw bleef dit een constant dilemma: de meerderheid van de hervormers wilde trouw blijven aan het gezag van de overheid. In geval van nood begon men niet zomaar aan een revolutie of opstand, maar zocht men naar wegen om oude vrijheden te verdedigen, zoals in het Nederlandse volkslied nog steeds te horen is. De frasen uit het Wilhelmus ‘den Koning van Spanje heb ik altijd geëerd’ en ‘de tirannie verdrijven’ tonen beide kanten van het dilemma.

GUIDO DE BRÈS

Het leven van Guido de Brès (1522-1567) toont hoe zwaar dit dilemma woog. Hij werd geboren in het stadje Bergen, dat nu in België ligt. Dit was een welvarende stad tot vlak na de dood van De Brès in 1567. Het was de tijd van het geweld van de Hertog van Alva, die in

BEELD

De troon van de hertog van Alva, 1569.

Bron: [RP-P-OB-79.002], Rijksmuseum Amsterdam

opdracht van de Spaanse koning orde op zaken kwam stellen in de Nederlanden. Ook de bevolking van Bergen keerde zich tegen dit schrikbewind. Daarom verwelkomden zij de komst van Lodewijk van Nassau, de broer van Willem van Oranje, met zijn kleine leger. Lodewijk hoopte op de komst van Gaspard de Coligny, de Franse edelman en leider van de Hugenoten. Deze zou echter nooit arriveren in Bergen omdat hij werd vermoord tijdens de Bartholomeüsnacht van 23 op 24 augustus 1572, net als duizenden andere Franse protestanten. Voor het stadje Bergen had dit grote gevolgen. In september van datzelfde jaar viel Alva de stad binnen en liet vele burgers terechtstellen.

De Brès' eigen leven weerspiegelde dit lot. Door zijn studie van de Bijbel raakte hij onder de indruk van de ideeën van de Reformatie, eerst van de Lutherse richting, daarna van het opkomende calvinisme. Hij reisde dan ook naar Genève, het centrum van het calvinisme, waar hij Calvijn ontmoette. De jaren 1550 bracht hij grotendeels door in het zui-

delijke deel van de Nederlanden, het huidige België. In 1566 bevond hij zich in het stadje Valenciennes, waar hij in het geheim gereformeerde bijeenkomsten organiseerde. In datzelfde jaar brak daar echter de Beeldenstorm uit, wat leidde tot een beleg van de stad door Spaanse troepen. Guido de Brès kon eerst nog ontsnappen, maar werd toch opgepakt. Op 31 mei 1567 werd hij ter dood gebracht in Valenciennes.

Als theoloog van de Reformatie maakte Guido de Brès duidelijk dat hij en zijn medestanders zowel goede burgers als gereformeerd waren. Zo voltooide hij in 1561 de 'Confession de Foy', later bekend als de 'Nederlandse Geloofsbelijdenis', waarin hij in 37 artikelen de kern van het geloof van de Reformatie weergaf. In dit document, dat tot de Canon van de kerken van de Reformatie zou gaan behoren, gaf hij ook zijn visie weer op de verhouding tussen kerk en overheid. In artikel 36 schreef De Brès dat 'ieder [...] verplicht [is] zich aan de overheden te onderwerpen, belastingen te betalen, hun eer en eerbied te bewijzen en

'Voor De Brès was het duidelijk dat het gezag van de overheid van fundamenteel belang was; net als vele andere reformatoren was hij een antirevolutionair avant la lettre.'

‘Groen keek uitgebreid terug op de periode van de Nederlandse Republiek waarin ‘ieder hoofd van gezin, iedere corporatie, iedere stand’ een bepaalde vrijheid had gehad om zaken naar eigen inzicht te regelen, zonder dat daarbij een hoger gezag zomaar zijn normen kon opleggen.’

hun gehoorzaam te zijn in alle dingen die niet in strijd zijn met het Woord van God’.

Op theologisch vlak baseerde Guido de Brès zich uiteraard op Romeinen 13, maar zijn ideeën over het gezag van de overheid horen ook thuis in de context van de zestiende eeuw. In de Nederlandse Geloofsbelijdenis verwees hij dan ook expliciet naar het trauma dat de Wederdopers hadden achtergelaten in Noord-Europa. Hij schreef aan het einde van artikel 36: ‘Hierom wijzen wij de wederdopers af en andere oproerlingen en in het algemeen allen die overheden en magistraten verwerpen en de rechtsorde omver willen stoten [...] en de goede zeden, die God onder mensen ingesteld heeft, verstoren’. Voor De Brès was het duidelijk dat het gezag van de overheid van fundamenteel belang was; net als vele andere reformatoren was hij een anti-revolutionair *avant la lettre*.

GROEN VAN PRINSTERER

In de negentiende eeuw waren de Wederdopers geen dringend probleem meer, maar werd er vooral teruggekeken op de Franse Revolutie die in 1789 was begonnen met het bestormen van de Bastille en uiteindelijk zou leiden tot het keizerrijk van Napoleon. Een eeuwenlange periode waarin oude privileges en vrijheden zich hadden ontwikkeld was toen tamelijk abrupt ten einde gekomen. Daarom zochten Europese denkers in het verleden naar een nieuwe grondslag voor de samenleving.

Dat gold ook voor Willem Groen van Prinsterer (1801-1876), die uitgebreid terugblikt op de Reformatie. In zijn *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland* noemde Groen Guido de Brès slechts terloops als

een van de ‘gereformeerde leraars’ die waren omgebracht tijdens de Reformatie. Hij citeerde daarbij woorden van De Brès: ‘Heden sterf ik voor den Naam van Gods Zoon. Gode zij dank!’³ Maar de Reformatie waartoe De Brès behoorde was voor Groen van grote betekenis. Zo schreef hij: ‘Het is eigenlijk hier [in 1517], in sommige opzichten althans, dat de geschiedenis van het Vaderland begint. Nederland heeft toen eene herschepping ondergaan. Het is geen ander, maar het is toch een verjongd, vernieuwd, geadeld, een door het geloof geheiligd Vaderland geworden’.⁴

Net als Guido de Brès en de bredere traditie van de Reformatie legde Groen de nadruk op de legitimiteit van het gezag van de overheid. In *Ongeloof en Revolutie* gebruikte hij bijvoorbeeld de uitdrukking ‘alle macht is van God verordineerd’.⁵ Dit betekende niet dat Groen een voorstander was van regentenpolitiek of koninklijke alleenheerschappij. Integendeel, Groen keek uitgebreid terug op de periode van de Nederlandse Republiek waarin ‘ieder hoofd van gezin, iedere corporatie, iedere stand’ een bepaalde vrijheid had gehad om zaken naar eigen inzicht te regelen, zonder dat daarbij een hoger gezag zomaar zijn normen kon opleggen. Hij noemde dat ‘onafhankelijkheid in eigen kring’. Het was Groens visie dat die idealen wortelden in goddelijk gezag en zich in de ‘Historie’ op ‘organische’ wijze langzaam ontwikkelden.

VREEMDELING

Dat neemt niet weg dat Groen zich vaak een vreemde voelde in het negentiende-eeuwse Koninkrijk der Nederlanden. Waar Guido de Brès vanwege zijn geloof werd opgesloten en uiteindelijk gedood, daar werd het leven van Groen gekenmerkt door vervreemding.

In koning Willem I raakte hij teleurgesteld en datzelfde gold voor zijn liberale tegenstrevers die te veel een 'staatsmachine' nastreefden in plaats van de oude vrijheden te respecteren.

Zelf wilde hij het 'alvermogen van de Staat' bestrijden. Dat bleek bijvoorbeeld toen de regering van koning Willem I hard optrad tegen de kerken van de Afscheiding van 1834. Deze Afscheiding werd door de koning gezien als een inbreuk op het eenheidsideaal, waarin alle burgers een nuttige en deugdzame bijdrage leverden aan het 'vaderland'. Voor een groep gereformeerden werd de Hervormde Kerk daarmee een beschavingsideaal waarin er te weinig eerbied en ontzag was voor het Woord van God. Verschillende theologen in de Hervormde Kerk namen afstand van die laatste gedachte en zetten het nut van de kerk voor de maatschappij voorop. Toen gereformeerden hun eigen samenkomsten organiseerden, stuitten zij dan ook op tegenwerking van de overheid. Groen bleef zelf lid

van de Hervormde Kerk, maar nam het in zijn pamflet *De maatregelen tegen de Afscheiden aan het staatsrecht getoetst* (1837) wel op voor de kerken van de Afscheiding.

BESLUIT

Zowel Guido de Brès als Willem Groen van Prinsterer hadden groot respect voor de bestaande politieke orde. Zij leefden beiden in onzekere tijden, waarin oude zekerheden op losse schroeven stonden. In de zestiende eeuw ging de Reformatie gepaard met grote politieke en religieuze conflicten. De Brès en anderen bleven trouw aan het wettige gezag ondanks de Spaanse vervolging van de Reformatie, tot het punt waarin hun eigen geweten en geloof in het gedrang kwamen. Op andere wijze wist ook Groen zijn overtuigingen te combineren met een grote loyaliteit aan de bestaande politieke orde. Hij aarzelde niet om te betogen dat de politiek van na de Franse Revolutie op de verkeerde grondslagen was gebaseerd en bekritiseerde ook de vervolging van de Afscheiding van 1834. Deze houding kan nog steeds inspireren nu er in de samenleving bijvoorbeeld minder begrip is voor Artikel 23 van de Grondwet en de levenswijze van reformatorische christenen. Het handelen van reformatoren als Guido de Brès en ook Groen van Prinsterer toont aan dat gehoorzaamheid aan de overheid niet betekent dat zij haar wetten en regels kritiekloos omarmden. Integendeel, vaak verafschuwden zij dit handelen. Het accepteren van de blijvende aard van dit moeizame dilemma blijkt nog steeds actueel, zoals het electoraal succes van populistten laat zien. Guido de Brès' nadruk op belijden en respect voor de overheid en ook Groens 'onafhankelijkheid in eigen kring' kunnen daarmee nog steeds inspireren.

'Zowel Guido de Brès als Willem Groen van Prinsterer hadden groot respect voor de bestaande politieke orde. Zij leefden beiden in onzekere tijden, waarin oude zekerheden op losse schroeven stonden.'

NOTEN

- 1 Zie hiervoor het interview met dr. Huib Klink in dit nummer.
- 2 Voor deze alinea zie Robert von Friedeburg, *Self-Defence and Religious Strife in Early Modern Europe* (Aldershot 2002).
- 3 Groen van Prinsterer, *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland, deel 1* (Leiden: S. en J. Luchtmans, 1846), p. 134.
- 4 Groen van Prinsterer, *Handboek*, p. 78.
- 5 Groen van Prinsterer, *Ongeloof en Revolutie. Een reeks van historische voordrachten* (Amsterdam: H. Höveker, 1868), p. 46.
- 6 Voor meer informatie, zie: www.groenbiografie.nl

AUTEUR
dr. Hans van
de Breevaart

'Het vroegmoderne Protestantisme was zeker niet liberaal'

Pittige kritiek op het Protestantisme: in gesprek met prof. James Simpson, Donald P. en Katherine B. Loker hoogleraar aan Harvard University.

We zouden geen recht doen aan Guido de Brès als vertegenwoordiger van de Reformatie in de Lage Landen, wanneer we alleen maar een loflied op deze traditie zouden aanheffen, zonder oog te hebben voor de schaduwzijden die ze nadrukkelijk ook heeft gehad in de bredere Europese context.

Bij al onze pogingen om het goede uit die traditie vruchtbaar te maken voor vandaag, is het goed ons ook een spiegel te laten voorhouden. Daartoe heb ik Harvard-hoogleraar James Simpson gevraagd, de auteur van *Permanent Revolution. The Reformation and the Illiberal Roots of Liberalism* (Harvard University Press, 2019). Maar als lezer bent u gewaarschuwd: zijn kritiek op het Engelse Protestantisme is lang niet altijd mals. En

of die kritiek ook zomaar een-op-een op de Nederlandse Opstand en de daaropvolgende Republiek van toepassing is, blijft de vraag. Maar het lijkt me niet verkeerd om met de lijnen die hij trekt eens in de spiegel naar onszelf te kijken. Oog voor de schaduwzijden van het protestantisme kan ons behoeden voor misstappen vandaag. Daarnaast maakt het ons ervan bewust hoe anderen onze traditie waarderen, zeker als we bedenken dat het door Simpson geschetste beeld breder leeft onder de huidige liberale intelligentsia.

Vaak wordt de Reformatie voorgesteld als een beweging die mensen bevrijdde van het juk van het Rooms-katholicisme, of het nu gaat om het pauselijke gezag in geloofszaken of het absolutistische gezag dat moderne vorsten voor zichzelf claimden. In hoeverre is deze voorstelling terecht?

'Ik ben vooral bekend met de Engelse kant van het verhaal. Vrijheid is in dit verband het

IOANNES CALVINUS NATUS NOVIODUNI PICARDORUM

x Julij A^o 1509, et denatus Genevæ xxvii May A^o 1564, ibidemque sepultus.

Calvinum abulsi comitatus modesta virum,
Hic vultu manibus facies ipsa sua
Ipsa à quo potuit virtutum ducere virtus,
Roma tuas terror maximas ille fuit.

Siet hier een zeld'et licht, een poech begaafde Geest,
Met wetenschap en gaaft, de ere van Geneef.
Wien's vlagge gao, een fterck poep Rome's is Geneef.
En haer verheeren Stael deed vragelen in leen.

Iohannes Calvinus is geboren tot Noyon in Picardyen den 10 Iuly 1509. en is inde Heere ontlapen tot Geneven den 27 May 1564. ende aldaer begraven.

‘De diepe overtuiging dat religieuze vrijheid en politieke vrijheid vanaf het begin hand in hand gingen, is de motor van deze krachtige en nog steeds levendige traditie.’

hoofdthema van de Britse geschiedschrijving van de Reformatie. Vrijheid wordt dan inderdaad opgevat als vrijheid van het katholicisme en van politieke tirannie. Die opvatting was zonder twijfel leidend in de Britse geschiedschrijving als de populaire perceptie van de Reformatie tot de jaren ‘30 van de twintigste eeuw, tot de verschijning van *The Whig Interpretation of History* van Herbert Butterfield (1931).

Dat betekende overigens niet het einde van het Protestantse triomfalisme onder Britse historici en literatuurhistorici. In een meer seculiere gedaante heeft het zich voortgezet in de studie van de opkomst van radicale politieke bewegingen en processen van rationalisering in denken en bestuur. De diepe overtuiging dat *religieuze* vrijheid en *politieke* vrijheid vanaf het begin hand in hand gingen, is de motor van deze krachtige en nog steeds levendige traditie.

Deze traditie spreekt nog altijd aan omdat tegenwoordige vormen van nationale identiteit geïnspireerd zijn op opvattingen over kerkelijke organisatievormen. Dit in tegenstelling tot wat degenen steeds beweren die de geschiedenis zien uitlopen op een onvermijdelijke triomf van het secularisme. Historisch gezien hebben Protestantse landen de aanspraak op zowel religieuze als politieke vrijheid van katholieke overheersing nodig, aangezien deze het fundament vormt onder de nationale identiteit. In sommige tradities (bijvoorbeeld de Nederlandse) wint deze aanspraak op zowel politieke als religieuze vrijheid nog eens aan kracht vanwege de polemiek en strijd tegen de overheersing door het Katholieke Spanje.

Dus ja, deze voorstelling van de Reformatie als bevrijdingsbeweging heeft nog steeds een sterke aantrekkingskracht, omdat de breuk met Rome daarin zo nauw verweven is met de nationale identiteit.’

Maar doet deze voorstelling volgens u ook recht aan de geschiedenis?

‘Volgens mij niet. Luther en Calvijn hebben misschien een onomkeerbaar proces van decentralisatie van het geestelijk gezag in gang gezet, maar ze deden dat in de naam van een God die de centraliserende tendensen, die ook kenmerkend waren voor veel vroegmoderne staatsbesturen, enorm vergrootte. Zo is bijvoorbeeld in de Calvinistische heilsleer het dogma van dubbele predestinatie niets anders dan een beslissing die een almachtige God van eeuwigheid genomen heeft. Deze dubbele predestinatie poneert een God wiens exclusieve bevoegdheden zo groot zijn dat hij het menselijk initiatief, diens werken en verdiensten volledig buiten de heilsorde plaatst. God beslist over heil en verdoemenis van individuele christenen voordat ze een vinger hebben uitgestoken, en hij doet dat in feite van voor het begin van de wereld. Als zodanig kan deze heilsleer toch moeilijk als ‘bevrijdend’ omschreven worden.

Evenmin kunnen de gevolgen van dit dogma voor individuele christenen als ‘bevrijdend’ gezien worden. Waar christenen zich vóór de Reformatie dringend afvroegen *hoe* ze gered konden worden, vroeg de Calvinistische christen *of* hij *of* zij al dan niet gered kon worden. Het individu wordt ‘bevrijd’ van priesterlijke voogdij, om in plaats daarvan onderworpen te worden aan de straffende voogdij van het individuele geweten.

Curriculum vitae

James Simpson (1954) is een groot kenner van de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Engelse letterkunde. Hij was tot 2003 verbonden aan de universiteit van Cambridge. Sindsdien doceert hij aan de universiteit van Harvard. Van zijn hand verschenen o.a. *Burning to Read. English Fundamentalism and its Reformation Opponents* (Harvard University Press, 2007) en *Permanent Revolution: The Reformation and the Illiberal Roots of Liberalism* (Harvard University Press, 2019).

BEELD

Prof. James Simpson

Bron:
www.cornell.edu

‘Waar christenen zich vóór de Reformatie dringend afvroegen hoe ze gered konden worden, vroeg de Calvinistische christen of hij of zij al dan niet gered kon worden.’

Dus ik denk dat de Calvinistische theologie niet als bevrijdend kan worden omschreven, en het Protestantse idee van vrijheid door verkiezing past helemaal niet bij opkomende vormen van democratie. In feite is het Protestantse idee van vrijheid het tegenovergestelde van die ontluikende vormen van democratie. De Protestantse heilsleer valt daarentegen perfect samen met het vroegmoderne politieke absolutisme. Beide zijn uitingen van vroeg-Europese centraliserende moderniteit. Haar vrijheid is het *tegenovergestelde* van democratische vrijheid: terwijl in democratische vrijheid het volk de heerser kiest, kiest in de Calvinistische theologie de heerser het volk.’

**In welke zin was dit alles revolutionair?
Verschilde de situatie echt fundamenteel van die in de Middeleeuwen?**

‘Toegegeven, Middeleeuwse vorsten (vooral in vroegtijdig gecentraliseerde staatsbesturen van bijvoorbeeld Frankrijk en Engeland)

oefenden grote macht uit. Maar de Protestantse geschiedschrijving en de populaire perceptie miskent de aard en de omvang van die macht. Het is een anachronisme om absolute macht toe te schrijven aan feodale vorsten.

- Het feodalisme vormde meer een federaal dan een gecentraliseerd systeem. Het is geen toeval dat ‘federaal’ en ‘feodaal’ van hetzelfde woord zijn afgeleid. Middeleeuwse vorsten waren altijd in concurrentie met, en werden soms afgezet door, hun adellijke concurrenten.
- Premoderne adellijke macht kwam tot uiting in proto-constitutionele documenten die duurzaam en effectief de beperkingen op koninklijke macht specificieerden. Het bekendste voorbeeld is natuurlijk de *Magna Charta* van 1215).
- De macht van premoderne vorsten werd beperkt door concurrentie met een internationale organisatie, die van de

‘Luther en Calvijn kozen de kant van de gecentraliseerde politieke macht. Hun Protestantisme vormde weliswaar een revolutionaire beweging, maar het betrof een revolutie die de voorkeur gaf aan absolutistische vormen.’

kerk. Natuurlijk probeerden Middeleeuwse vorsten de kerkelijke macht te overvleugelen en voor eigen doeleinden in te zetten. En omgekeerd deed de kerk hetzelfde. Maar beide partijen faalden in hun streven.

- In gevallen waar premoderne vorsten onbekwaam waren, ontstond een van Aristoteles afgeleide politieke theorie die de proto-constitutionele onderlinge afhankelijkheden van mensen en vorsten benadrukte. In Engeland bijvoorbeeld ontstonden in de vijftiende eeuw noties van het *dominium regale et politicum*, dat wil zeggen: zowel koninklijk als parlementair).
- Laatmiddeleeuwse Engelse vorsten waren voor belastingheffing sterk afhankelijk van het parlement. Het parlement aan het begin van de vijftiende eeuw was in Engeland bijzonder machtig, en kon de koning steeds ter verantwoording roepen.

De zestiende en vooral de zeventiende eeuw worden niet ten onrechte het tijdperk van het absolutisme genoemd: de nieuw opkomende en assertieve, sterker gecentraliseerde nationale staatsbesturen hebben de koninklijke macht enorm vergroot en gecentraliseerd.

Dus ja, de politieke praktijk was inderdaad heel anders in het laatmiddeleeuwse en het vroegmoderne Europa.’

Guido de Brès was een Protestant die onder andere de Nederlandse Geloofsbelijdenis samenstelde en publiceerde om te benadrukken dat hij een trouw onderdaan was van de koning. Hij

probeerde zich daarmee te distantiëren van radicalen die in opstand kwamen tegen het streven van Filips II. Hoe past dit initiatief van De Brès in uw perspectief op de Reformatie?

‘Het past in mijn stelling dat het bij vroege protestanten tot ongeveer 1570 ging om theologische revolutionairen, die in politiek opzicht tot de reactionairen behoorden. Luther moedigde edelen aan om opstandelingen tijdens de Boerenoorlog te doden zoals men ‘gekke honden’ doodde. In Engeland spoorde William Tyndale zijn volgelingen aan om de roede van hun tirannieke vorst te kussen. Dit was duidelijk politiek, want die vroege protestanten hadden dringend koninklijke bescherming nodig. Maar het was ook meer dan politiek. Vroege Protestanten deden daarbij een beroep op bepaalde Bijbelteksten. Zo werd verwezen naar Romeinen 13:1-2, waar staat dat “...die zich tegen de macht stelt, de ordinantie Gods weerstaat; en die ze weerstaat zullen over zichzelf een oordeel halen.” Opnieuw zien we het radicale verschil tussen proto-democratische ideeën en vorstelijk absolutisme. Luther en Calvijn kozen de kant van de gecentraliseerde politieke macht. Hun Protestantisme vormde weliswaar een revolutionaire beweging, maar het betrof een revolutie die de voorkeur gaf aan absolutistische vormen.’

Zodra Calvinisten in Nederland achter kwamen dat de aanpak van De Brès om de rechten op gewetens- en godsdienstvrijheid veilig te stellen niet werkte, kwamen ze onder leiding van Willem van Oranje wel degelijk in opstand om hun vrijheden te beschermen...

'Ik ben een cultuurhistoricus die gespecialiseerd is in het laatmiddeleeuwse en vroegmoderne Engeland en ben geneigd me te onthouden van commentaar op de situatie in de Nederlanden. Alleen dit: vanaf 1568 was hier sprake van een krachtig, duurzaam en heroïsch verzet tegen een ondraaglijke en gewelddadige Spaanse bezetting. Maar de geschiedenis van de Nederlanden laat ook zien dat religieuze overtuiging samenging met proto-nationalistische sympathieën. En als zodanig was ze revolutionair. Of revoluties nu top-down of bottom-up zijn, uiteindelijk zijn ze allemaal gericht op centralisatie van de macht. Dat is in de Nederlanden weliswaar veel minder gelukt dan in Engeland en Frankrijk. Maar ook in hier was maar beperkt sprake van geloofsvrijheid. Calvinisten hadden de neiging om de vrijheid van *hun* geweten te verdedigen, maar zodra ze zelf de macht hadden, behandelden ze 'ketters' met dezelfde strengheid als Katholieken dat voorheen gedaan hadden. Het streven van Willem van Oranje naar godsdienstvrijheid voor alle gelovigen zonder onderscheid, liep steeds stuk op de politiek van Calvinisten.'

Doelt u hier niet op het radicale Protestantisme tegenover de meer gematigde Calvinisten?

'Wat ik wil zeggen is dat de Protestantse geschiedschrijving de nadruk legt op de voortdurende protestants-katholieke strijd gedurende de zestiende en zeventiende eeuw, terwijl de nadruk minder ligt op een meer levendige strijd tussen Protestanten onderling. Wanneer men zich bezighoudt met deze strijd, ontstaat een patroon van wat *scope creep* kan worden genoemd: gevestigde verworvenheden worden snel zelf het voorwerp van kritiek door meer radicale

standpunten. Zo beweegt het Engelse Protestantisme zich in snel tempo van Lutherse via Zwingliaanse naar Calvinistische vormen. Zelfs toen het vroeg in het bewind van Elizabeth I (die regeerde in de periode 1558-1603) een bisschoppelijk Calvinistische vorm kreeg, ontstond al vanaf de jaren 1570 een anti-episcopale, presbyteriaanse druk, om vervolgens gedwongen te zijn aan nog radicalere uitdagingen het hoofd te bieden tijdens de burgeroorlog.

Britse historici hebben de neiging om het bisschoppelijke, monarchaal verdedigde centrum van de Engelse kerk te beschrijven als 'meer gematigd', tegenover 'de heethoofdiger' Protestanten, zoals Wederdopers. De Anglicaanse kerk wordt gepresenteerd als een 'via media', gematigd en beheerst. Ik denk dat we daarmee het zicht verliezen op een diepere realiteit: 'gematigd' calvinisme is een *contradictio in terminis*, aangezien Calvinisme inherent revolutionair is ten opzichte van gevestigde vormen. Het omverwerpen van de gevestigde orde zit in het DNA van het Protestantisme, aangezien haar principe van het *sola scriptura* zich altijd zal kereng jegens 'de traditie'. Want 'de traditie' – door vroegmoderne Protestanten altijd negatief geduid – verduistert volgens de Reformatie de Bijbelse waarheid en moet worden bestreden. Die dynamiek leidt er steeds toe dat vormen van Protestantse traditie die aan macht winnen, onvermijdelijk zelf het onderwerp worden zijn van nieuwe aanvallen. Protestanten zijn, in de woorden van Edmund Burke, 'principeel revolutionairen'. Het was de 'meer gematigde' Anglicaanse kerk die tussen 1538 en 1644 een ware beeldenstorm in Engeland teweeg bracht. Diezelfde 'meer gematigde' kerk verklaarde tussen 1571 en 1688 de vrije wil tot ketterij.

'Gematigd' calvinisme is een contradictio in terminis, aangezien Calvinisme inherent revolutionair is ten opzichte van gevestigde vormen.'

‘Liberalisme zou je als een Protestantse ketterij kunnen beschouwen, maar dan wel een ketterij van het zeer goede soort.’

Diezelfde ‘gematigde’ kerk executeerde 191 katholieken. Tegen het midden van de zeventiende eeuw telden de Presbyterianen honderden ketterse sekten, die volgens de Puriteinen streng dienden te worden onderdrukt.

Zo bezien is het ‘gematigde’ Calvinisme uit die periode niet veel meer dan een geruststellende fictie.’

In welke zin betekende de Glorious Revolution van 1688, waarin de Nederlandse stadhouder Willem III een cruciale rol speelde, een breuk met de permanente revolutie die de Reformatie in Engeland markeerde?

‘Deze Revolutie markeert het punt waarop de innerlijke wending van de Protestantse traditie naar meer liberale vormen plaatsvindt. Dit gebeurt vooral door de *Bill of Rights* van 1689, die een constitutionele relatie tussen het Parlement en de Kroon tot stand brengt. De *Toleration Act* van 1688 vormde daarnaast het wetgevende begin van het proces waardoor religie en de staat zouden worden gescheiden. Deze twee initiatieven waren beslissend voor het tot stand brengen van burgerlijke vrede.’

Volgens u diende de Glorious Revolution als een soort proto-liberalisme. Wat is uw definitie van ‘echt’ liberalisme?

‘Liberalisme is een *mechanisme* voor het managen van felle verdeeldheid tussen concurrerende geloofssystemen. Liberalisme is een *instrument*, geen geloofssysteem op zich. De centrale kenmerken van dit instrument zijn: een democratische rechtsstaat; verdeling van politieke en rechterlijke macht; eerlijke verkiezingen; vrijheid van religieus en politiek geweten en vereniging; re-

ligieuze tolerantie voor gezagsgetrouwe religies; de vrijheid om de Schrift te lezen en te interpreteren en artistieke autonomie.’

En in welke zin is dit liberalisme nog Protestantse?

‘Dit hele pakket kan worden omschreven als ‘Protestants’ omdat het als oplossing binnen de Protestantse traditie is ontwikkeld tegenover het geweld van eerdere vormen van vroeg-Europese moderniteit zoals die kenmerkend waren voor een staatsbestel dat destijds in opkomst was. Het Protestantisme heeft zich mede schuldig gemaakt aan veel, maar biedt tegelijkertijd het beste tegengif voor geweld. Liberalisme zou je als een Protestantse ketterij kunnen beschouwen, maar dan wel een ketterij van het zeer goede soort.’

Wat is er momenteel nog over van het protestantisme in Europa?

‘Ik ben niet volledig bevoegd om deze vraag te beantwoorden. Maar in het algemeen zie ik op dit moment een Protestantisme met twee zielen, een uit de eerdere en een uit de latere fase. In Europa is vooral het tolerante Protestantisme uit de fase van na 1648 en 1688 dominant. In de Verenigde Staten lijkt de vroegere, intolerante vorm aan invloed te winnen. En die vormt, naar mijn mening, zelfs een bedreiging voor de toekomst van de Amerikaanse democratie.’

SINCE 1935

HUISMAN

keukens | sanitair | doe het zelf

Passie

voor vakmanschap

WWW.HUISMANALBLASSERDAM.NL

Huisman Keukens & Sanitair | Voltastraat 1 | 2952 AW Alblasterdam | 078-6932541 | info@huismanalblasterdam.nl

'Sallux Publishing' is de uitgeverij van Sallux | ECPM Foundation.

Wij ontwikkelen publicaties op basis van onze studies en studies van onze lidorganisaties. De naam Sallux komt van "zout" en "licht" in het Latijn en dat is precies wat wij willen brengen! Sallux brengt, door de bijbel geïnspireerde, politieke oplossingen voor Europa door het organiseren van relevante evenementen over politieke onderwerpen die belangrijk zijn voor Christenen. Daarnaast publiceren wij relevante analyses, vooruitstrevende ideeën en beleidsopties. Sallux Publishing boeken zijn wereldwijd beschikbaar via onze eigen online boekenwinkel, en vele externe boekenwinkels online en offline te bestellen. We werken aan een breed scala aan onderwerpen samengevat met de volgende iconen: Christelijke Politiek, Economie & Geopolitiek, Toekomst van de EU, Leven & Ethiek. Onze publicaties zijn voornamelijk Engelstalig!

Bestel online: sallux.eu/bookstore

Kortingscode: Wij bieden een korting van **10%** met onze speciale kortingscode: **SalDisc22**

A Relational Response to Climate Change

Door: Calum Samuelson

De uitdaging van klimaatverandering is een van de bepalende problemen waarmee de wereld wordt geconfronteerd. Het heeft een hele nieuwe generatie sociale activisten gemobiliseerd, van wie sommigen tot het uiterste gaan om het publiek en vooral politieke leiders te confronteren. Een zorgvuldige Bijbelse reflectie over deze kwesties levert echter een meer genuanceerd en hoopvol beeld op.

The 4th Industrial Revolution from an Ethical Perspective

Redactie: Timo Plutschinski

Hoe moeten we, nu de Vierde Industriële Revolutie (4IR) een nieuw tijdperk inluidt, reageren op de maatschappelijke en ethische dilemma's die samenhangen met dit nieuwe tijdperk? Dit onderzoek benadrukt de behoefte aan een ethische en wereldwijd gedeelde kijk op hoe technologie het dagelijks leven beïnvloedt. Auteurs zijn: Prof. Dr. Jack Barentsen (België), Andrew Bunnell (VS), Jonathan Ebsworth (VK), Prof. Dr.-Ing. Klaus Henning (Duitsland), Prof. Dr. Bruce A. Little (VS), Jeremy Peckham (VK) en Rev. Timo Plutschinski (Duitsland)

A Relational Agenda

How putting relationships first can reform European society

Redactie: Jonathan Tame

Dit boek is een compilatie van vijf rapporten, waarvan er twee het algemene concept van relationeel denken bespreken, terwijl de andere laten zien hoe het kan worden toegepast op drie hedendaagse kwesties: de noodzaak van monetaire hervorming, de uitdagingen van kunstmatige intelligentie en de ethiek van beloning. Relationeel denken is diep bijbels, bouwt bruggen door middel van de taal van relaties. Dit concept biedt een frisse benadering van Europa's grootste uitdagingen op het gebied van openbaar beleid.

Disclaimer: Sinds 2011 ontvangt Sallux, voor het uitvoeren van haar activiteiten financiële steun van het Europese Parlement. De aansprakelijkheid voor elke communicatie of publicatie door Sallux, in welke vorm en welk medium dan ook, berust bij Sallux. Het Europees Parlement is niet verantwoordelijk inhoudelijke communicatie van en door Sallux.

AUTEUR

ds. H.J. Boiten,
emeritus predikant
van de Gerefor-
meerde Kerken
(vrijgemaakt)

Helder geluid klinkt ver

Over de werking en reikwijdte van de Confessio de foy

Bij de herdenking van Guido de Brès' vijfhonderdste geboortedag mag aandacht voor zijn invloedrijkste geschrift niet ontbreken: de Confessio Belgica oftewel de Nederlandse Geloofsbelijdenis van 1561. Zij vormt immers samen met haar vrijwel leeftijdgenoot, de Heidelbergse Catechismus, en haar bijna zestig jaar jongere dochter, de Dordtse Leeregels, naast de drie Oecumenische Belijdenissen van de eerste eeuwen, nog altijd het confessionele fundament van de kerken van de Reformatie in de Nederlanden.

HELDER GELUID

Maar die opvallende status van het document maakt niet in de eerste plaats de vermelding waard in het verband van deze herdenking. Het is vooral de inhoud van dit belijdenisgeschrift die het nog steeds een instructieve en inspirerende bron laat zijn, ook voor confessioneel-christelijke politiek.

Deze Nederlandse belijdenis laat namelijk een helder geluid horen. In de eerste plaats is zij blijkens haar overvloedige Bijbelverwijzingen in en naast haar tekst, vrucht van diepgaande Bijbelstudie. Ze wil niet anders dan de Heilige Schrift naspreken en verwoorden. Daarbij put zij, geheel anders dan de tegenstanders haar verwijten, aantoonbaar uit de traditie van de klassieke kerkvaders, terwijl zij ook nadrukkelijk de drie oecumenische symbolen tot de hare maakt. En tenslotte sluit zij zich aan bij het groeiende gereformeerde Europa van haar tijd, onder meer via Calvijns *Confessio Gallicana*, de *Franse Geloofsbelijdenis*.

Opvallend is verder dat deze Nederlandse belijdenis, weliswaar ontstaan in de context van de leer en de praktijk van een ontspoorde kerk, haar kracht niet zoekt in een voortdurende confrontatie daarmee, maar in een hoogstaande formulering van de gezonde leer van het opnieuw ontdekte evangelie van Jezus Christus. Daarvoor wilde zij nog velen winnen en daarmee de velen die ervoor gewonnen waren, ondersteunen en verenigen. Met haar heldere geluid verscheen zij in een roerige tijd, waarin wie naar dat evangelie

CONFESSION DE FOY,

WORLDVIEW • 57

*Faicté d'un commun accord par les
fideles qui conuersent és pays bas,
lesquels desirent viure selon la pu-
reté de l'Euangile de nostre Sei-
gneur Iesus Christ.*

'De overheden moesten het horen: de belijders van de nieuwe religie waren geen vrijbuitende nieuwlichters en oproermakers, maar zij wilden niet anders dan als gehoorzame burgers het oude geloof belijden.'

I. P I E R. I I I.

¶ Soyez tousiours appareillez à respondre à cha-
cun qui vous demande raison de l'esperance qui est
en vous.

M. D. LXI.

Koninklijke

'In de brief aan de koning laat de auteur weten dat het er niet weinigen zijn: meer dan honderdduizend rechtgelovige, trouwe onderdanen.'

wilden leven, werden vervolgd en verbannen of zelfs vermoord en verbrand. Vandaar dat de eerste uitgave van de belijdenis dan ook opende met een 'Epistre au Roy', een brief aan koning Filips II van Spanje, die ook Heer der Nederlanden was, en ook met een brief aan de lagere overheden. Men kon vanwege de vervolging niet zomaar de koning aanspreken. Vandaar dat het document, als een pakje over de poort van het kasteel in Doornik (Tournai) geworpen en op 2 november 1561 ontdekt, in die brieven de koning en de provinciale overheden aansprak: 'Laat ons klagelijk roepen als uit de verte tot uw oren mogen doordringen'. De overheden moesten het horen: de belijders van de nieuwe religie waren geen vrijbuitende nieuwlichters en oproermakers, maar zij wilden niet anders dan als gehoorzame burgers het oude geloof belijden.

'GEMAAKT MET GEMEEN AKKOORD'

De belijdenis mocht dan 'incognito' verzonnen zijn, haar inhoud en de inleidende brieven trokken wel de aandacht van de overheid. Niemand minder dan de landvoogdes zelf, Margaretha van Parma, gaf al na twee dagen, op 4 november, opdracht voor een nader onderzoek. Ruim twee maanden later, op 10 januari 1562, kwam daarin een doorbraak: door het begin van een brand werd het verblijf van Jérôme, alias Guy de Bresse, in Doornik ontdekt.¹ Tussen zijn boeken en papieren trof men ongeveer tweehonderd exemplaren van een klein boekje aan: *Confession de foy des fideles des Pais Bas*. Dat gaf de onderzoekers de zekerheid dat de brieven waren geschreven door voornoemde Guy. Maar hoe staat het met de auteur van de belijdenis? De titel van het document is opmerkelijk: 'faicte d'un commun accord

par les fideles qui conuersent és pays bas' (ghemaekt met een ghemeyn accoord door de gheloouige, die in de Nederlanden ouer al verstroyt zijn). En in de brief aan de koning laat de auteur weten, dat het er niet weinig zijn: meer dan honderdduizend rechtgelovige, trouwe onderdanen. Dat die auteur De Brès is, daarvan zijn de commissarissen die onderzoek deden, na 10 januari 1562 wel overtuigd. Maar je vraagt je wel met hen af: hoe kon hij met zoveel verstrooide gelovigen een gezamenlijk belijdenisdocument opstellen?

HOE KWAM DE GELOOFSBELIJDENIS TOT STAND?

Het blijft rond die vraag jarenlang stil. Pas twintig jaar later horen we via via dat Jean Taffin, hofprediker van prins Willem van Oranje, van oordeel is dat de belijdenis oorspronkelijk is opgesteld door Guido de Brès. Als één het weten kon, dan was dat Taffin, geboren in Doornik, die tijdens zijn studie in Genève De Brès ontmoette, die daar ook voor studie was. Thomas van Tiel, hofprediker in Delft, had hem over dat auteurschap van De Brès benaderd en schrijft in 1582 in een brief aan zijn stadgenoot en collega Arnold Cornelis: 'Ic hebbe Taffinum gesproken van de Confessie, de welcke hy seyt van Guy de Bres gestelt te sijne'. Dat lijkt voor Cornelis een nieuwtje te zijn en dus is de vraag terecht: 'voor wie niet'??

We hebben een derde getuigenis: van de protestantse theoloog Adrianus Saravia, die Johannes Wtenbogaert (de ontwerper van de *Remonstrantie*) laat weten dat de belijdenis het eerst is opgesteld door Guido de Brès. Maar voor hij haar uitgaf, had hij haar voorgelegd aan predikanten die hij kon bereiken, en hun voorgesteld om te verande-

ren wat hen niet beviel, en eventueel toe te voegen of weg te laten, zodat het document niet gezien kon worden als het werk van één persoon. Saravia zelf en zijn collega Herman Moded zouden op die manier ook tot de eerste auteurs behoren. Kennelijk streefde De Brès van meet af aan naar een breed kerkelijk draagvlak.

Antonius Thysius, hoogleraar te Leiden, legde zijn oor te luisteren bij 'de ouden' ('soo wy van de oude bericht worden') en vertelt dat zij berichten over 'Wido de Bres, ende syne Medehelpers in de Ghemeyenten van Rysel, Casselerye, Doornick, Valencyn etc.'. De belijdenis kwam niet uit een obscure hoek, maar een lange reeks predikanten gaf vooraf hun instemming. Hij noemt Godfried van Wingen, Joris Wybo, Christoffel Faber, Petrus Datheen, Gaspar van der Heyden, Jean Taffin en vele anderen. Hij is ook zeker van Crespin, en niet te vergeten Johannes Calvijn, die namens de predikanten van Genève schrijft: 'Verder is ons in de door u opgestelde belijdenis niets opgevallen dat niet in overeenstemming zou zijn met de heilige woorden van God en het rechtzinnig geloof. En dus keuren we het geheel van de leer dat daarin vervat is, graag goed'. Uit de notulen van de vluchtelingenkerk te Londen blijkt dat de kerk te Antwerpen al op 9 april 1561 haar om advies vroeg over de publicatie van een belijdenis en een smeekschrift aan de overheid. Ook de landvoogdes Margaretha gaat uit van het kerkelijk karakter van de belijdenis, als ze deze in een brief van direct al op 4 november 1561 de *Confession de foy d'Anvers*, de Geloofsbelijdenis van Antwerpen, noemt.

Dat pakketje bij het kasteel van Doornik bevatte een belijdenis die niet maar de individuele uitdrukking van een allerindividueelst

geloof was, maar met recht *Nederlandse Geloofsbelijdenis* mocht gaan heten. Want ze was een gemeenschappelijk akkoord van de gelovigen in de Nederlanden en in de verstrooiing. Het is dan ook niet vreemd dat zij vanaf 1561 over alle kerken werd verspreid en vanaf die tijd formulier van eenheid begon te zijn.

HELDER GELUID KLINT VER

Intussen, zagen we zojuist al, was de geschiedenis verdergegaan. Het jaar 1566 leek een wonderjaar te worden met het bekende *Smeekschrift der edelen*. Maar na de beeldenstorm en de komst van Alva, het optreden van de Raad van Beroerten en de Inquisitie worden in intensieve geloofsvervolgingen duizenden burgers gevonnis: ze raken al hun bezittingen kwijt of verliezen zelfs hun leven op schavot en brandstapel. Er ontstaat een grote uitstroom van vluchtelingen. Maar dan is het juist in de buitenlandse vluchtelingenkerken dat het gereformeerd protestantisme het kerkverband begint te organiseren, en daarin de *Confessio Belgica* als kerkelijke belijdenis meeneemt. De confessioneel-gereformeerde koers, uitgezet in de kerken in de zuidelijke Nederlanden, en gehandhaafd op de synode van Emden, wordt ook richtinggevend voor de opbouw van de kerken in de noordelijke Nederlanden na de bevrijding³.

Aanvankelijk zag het daar helemaal niet naar uit – de belijdenis is immers Bijbels-kritisch tegenover de heersende richtingen van het rooms-katholieken en Wederdopers. Toch weet haar heldere Bijbelse geluid de gereformeerde gelovigen samen te binden en wordt ze een krachtig getuigenis van een-dracht van alle gereformeerden.

'Kennelijk streefde De Brès van meet af aan naar een breed kerkelijk draagvlak. De belijdenis kwam niet uit een obscure hoek, maar een lange reeks predikanten gaf vooraf hun instemming.'

‘Toch weet haar heldere Bijbelse geluid de gereformeerde gelovigen samen te binden en wordt ze een krachtig getuigenis van eendracht van alle gereformeerden.’

NEDERLANDSE EDITIES

Omdat De Brès zijn kerkelijke confessie in het Frans had opgesteld, is die al vroeg in het Nederlands vertaald en uitgegeven (1562, 1563, 1566, 1583 en 1611). Al voor de eerste ‘nationale’ synode van Dordrecht 1574 spraken kerkelijke vergaderingen zich uit over de Nederlandse Geloofsbelijdenis als confessionele standaard. Op die synode zelf, waar zo veel mogelijk kerken uit het bevrijde deel van de noordelijke Nederlanden samenkwamen, werd aansluitend een voluit gereformeerde koers uitgezet. De diepe overtuiging en intense inzet van deze onderneming kan moeilijk overschat worden. De synode legt voor het kerkelijk samenleven en het onderwijs in de Nederlanden een Bijbels-confessioneel fundament. Door ondertekening van de belijdenis door predikanten, ouderlingen, diakenen, hoogleraren en schoolmeesters krijgt zij invloed op het onderwijs, de cultuur en het publieke politieke leven.

Het is tenslotte de grote synode van Dordrecht 1618-1619 die voor een authentieke tekst zorgt, die in 1619 uitkomt bij Canin in Dordrecht. Enkele jaren geleden, in 2009, verscheen van de belijdenis een geautoriseerde uitgave in hedendaags Nederlands, maar ook trouw aan de brontekst, namens de Protestantse Kerk in Nederland, die nog altijd een belijdende kerk wil zijn⁴.

FRANSE EDITIES EN DUITSE VERTALING

De eerste editie van de belijdenis van Guido de Brès was al eerder verschenen in het Frans in 1561; in hetzelfde jaar kwam er een verbeterde uitgave waarin naast de belijdenis ook de brief aan koning Filips II en de ‘remonstrantie’ aan de provinciale magistraten was afgedrukt. Dit was de editie die in de nacht van 1 op 2 november 1561 over de

muur van het kasteel in Doornik geworpen. Heel bijzonder is dat het al gauw niet bij een Nederlandse vertaling bleef. Reeds in 1563 verschijnt een Duitse vertaling, gedrukt in ‘der churfurstlichen Stat Heydelberg’, met naast de belijdenis de brief aan de koning en het verweerschrift aan de lagere overheden. In 1566 komt een heruitgave met alleen de belijdenis. Het initiatief voor beide uitgaven ligt bij keurvorst Frederik III, de Vrome, die als eerste Duitse rijksvorst in 1561 overgaat tot het calvinisme en de Palts maakt tot een invloedrijke macht voor het gereformeerde geloof. In het begin van de twintigste eeuw blijkt er in Noord-Amerika belangstelling voor een Duitse vertaling in de daar Duitstalige kerken. De synode van de Christelijke Gereformeerde Kerk in Noord-Amerika bestelt 250 exemplaren in Duitsland.

OOK IN HET LATIJN EN GRIEKS

Hoewel met de Reformatie, die de volkstaal invoert voor de liturgie, het monopolie van Latijn als kerktaal eindigt, blijft deze taal aan de Europese universiteiten nog eeuwen in gebruik. Voor de rijksdag te Augsburg 1566 onder keizer Maximiliaan II vertaalde Junius daarom de belijdenis in het Latijn. En in Genève start Jean-Francois Salvart met een breed Europees project en brengt samen met anderen in negentien rubrieken elf belijdenissen in kaart. Zijn *Harmonia Confessionum*, Genève 1581 (2e druk 1612) kwam uit in het najaar van 1581 met als doel het luthers en calvinistisch protestantisme te verenigen en de Franse Hugenoten politiek te ondersteunen. In 1618 verzorgde Festus Hommius, scriba van de Dordtse Synode, een Latijnse tekst die de afgevaardigden zeker hebben gebruikt.

In 1623 verscheen van de hand van Jakobus

Revisus een vertaling in klassiek Grieks. Festus Hommius, stuurde een exemplaar naar de Grieks-orthodoxe patriarch van Constantinopel, Cyrillus Lukaris. Van de tweede, verbeterde uitgave in 1627 werden op kosten van de Staten-Generaal 200 exemplaren naar hem opgestuurd om zijn reformatiepoelingen in het Oosten te dienen.

ENGELS EN TWAALF ANDERE TALEN

Tegenwoordig spreken meer dan een miljard mensen Engels; het is de 'lingua franca' in grote delen van de wereld geworden. In 1586 verscheen van de eerdergenoemde *Harmonia Confessionum* een Engelse vertaling van de hand van Salnar in druk bij Thomas Thomas, drukker van de universiteit van Cambridge. Bij de Engelstalige puriteinse kerken in Nederland verscheen in 1689 een vertaling. Bij de Reformed Church in Amerika werd de belijdenis in het Engels opgenomen in haar 'Constitutie'. Ook in de twintigste eeuw verschenen er vertalingen in het Russisch, Oekraïens en Hongaars, in het Spaans, Portugees en Papiaments, in het Afrikaans en Indonesisch, in het Chinees, Koreaans en Japans en tenslotte in het Arabisch.

BLIJVEND RELEVANT

Deze Nederlandse Geloofsbelijdenis, onder Gods bijzondere zorg geschreven door de man wiens vijfhonderdste geboortedag wij dit jaar gedenken, en die met haar heldere geluid de leer van het zuivere evangelie weergeeft, maakte in een wonderlijke weg de eenheid van het gemeenschappelijk geloof zichtbaar. Ze laat een diepe overtuiging zien die onder bloedige vervolging overeind bleef en weerklink vond in het Europa van de zestiende eeuw. Maar de sonore klank ervan bleef de eeuwen door verrassend

doorklinken tot in verre continenten. Er klinkt een lied in op tot eer van de drie-enige God en ze helpt tot op vandaag mee de eenheid te onderhouden van de christelijke kerk in dienst, leer en tucht. Omdat zij spoort met het geloof van de oude kerk en put uit de bron van het evangelie van onze Heer Jezus Christus blijft zij relevant niet alleen voor vandaag, maar ook in de toekomst.

'De sonore klank ervan bleef de eeuwen door verrassend doorklinken tot in verre continenten. Er klinkt een lied in op tot eer van de drie-enige God en ze helpt tot op vandaag mee de eenheid te onderhouden van de christelijke kerk in dienst, leer en tucht.'

NOTEN

- 1 Over Guido de Brès: Émile Braekman en Erik de Boer, *Guido de Brès, zijn leven, zijn belijden*, Kok, Utrecht 2011; H.J. Boiten, *Guido de Brès, Auteur van de Nederlandse Geloofsbelijdenis*, Royal Jongbloed, Heerenveen 2014; P. Korteweg, *Guido de Brès (1522-1567)*, Koster, Barneveld 2010.
- 2 H.J. Boiten, 'Faicte d'un commun accord', in: F. van der Pol (red.), *Geloofstaal trekt haar spoor, 450 jaar Nederlandse Geloofsbelijdenis*, p. 17-70.
- 3 Over de functie van de belijdenis na de bevrijding in de Noordelijke Nederlanden: H.J. Boiten, 'Warm welkom van de Confessio Belgica in Holland en Zeeland 1571-1578', in: E.A. de Boer en H.J. Boiten (red.), *Godsvrucht in geschiedenis, Bundel ter gelegenheid van het afscheid van profdr. van der Pol als hoogleraar aan de Theologische Universiteit Kampen*, Groen, Heerenveen 2015, 267-295.
- 4 H.J. Boiten, 'Helder geluid klinkt ver', in: Émile Braekman en Erik de Boer, *Guido de Brès, zijn leven, zijn belijden*, Kok, Utrecht 2011, p. 359-392.

BEELD
Theodorus
Beza
(1519-1605)

Woord en zwaard

Over de geest en betekenis van artikel 36
NGB in het licht van Calvijn en Beza¹

Al geruime tijd is artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis, zoals door Guido de Brès opgesteld, onderwerp van ophef. De hete aardappel in deze kwestie zit in de zinsnede dat de taak van de overheid niet alleen het bewaken van de openbare orde en veiligheid is,

‘maar ook de hand te houden aan de heilige bediening van de kerk; om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valse godsdienst, om het rijk van de antichrist te vernietigen en het koninkrijk van Jezus Christus te bevorderen, het woord van het Evangelie overal te doen prediken, opdat God door een ieder geëerd en gediend wordt, zoals Hij in Zijn Woord gebiedt.’

Al in 1923 speelt de discussie over artikel 36 binnen de SGP. Kersten was zich bewust van de gevoeligheid van de materie en wilde daarom grondig werk leveren, stelt Verwijs in een artikel *In het Spoor*. Men hield rekening met de kans op heftige weerstand. Kersten interpreteerde artikel 36 niettemin op die manier dat de overheid ‘zonder aan de consciënties geweld te doen of in het verborgen leven in te dringen’, dus uitsluitend in het publieke domein, met alle middelen die de overheid heeft, alle uitingen van onchristelijke en afgodische overtuigingen moet ‘onderdrukken.’ Haalbaarheid deed er volgens Kersten niet toe: het draaide er niet om of wij Gods wet ‘kunnen’ houden, maar dat wij Gods wet volkomen ‘moeten’ houden.² Op 19 juni 1924 beriep Kersten zich bij dit standpunt ook op de overheidsvisie van Calvijn, die een leermeester was van Guido de Brès:

AUTEUR

Mathijs van der Tang BA

‘Haalbaarheid deed er volgens Kersten niet toe: het draaide er niet om of wij Gods wet ‘kunnen’ houden, maar dat wij Gods wet volkomen ‘moeten’ houden.’

‘De burgerlijke regering dient niet alleen opdat de mensen mochten leven enz., maar ook opdat er geen afgoderij noch lastering tegen Gods Naam en tegen Zijn waarheid noch andere dergelijke schandalen en ergernissen tegen de religie in het openbaar zouden ontstaan en onder het volk gezaaid worden.’³

SGP-hoofdbestuurslid ds. J. D. Barth sloot zich aan bij deze interpretatie van artikel 36, en uiteindelijk stemde in 1925 ook de Algemene Ledenvergadering er unaniem mee in dat de SGP artikel 36 onverkort als beginsel aanvaardde. Tot op deze dag verdedigt de SGP deze interpretatie van het artikel. In 2005 stelde Van den Berg, Tweede Kamerlid voor de SGP van 1986–2002, dat ‘als de SGP in ons land daadwerkelijk een meerderheid zou krijgen, zouden er allang fundamentele veranderingen hebben plaatsgevonden’.⁴ Met andere woorden, er zou feitelijk geen probleem bestaan met de handhaving van artikel 36, omdat er democratisch draagvlak zou zijn. Ook in 2021 liet Van der Staaij bij Nieuwsuur weten het artikel niet te willen schrappen. Wel geeft hij er een andere interpretatie aan, die Rooms-Katholieken wel tolereert, maar de islam bijvoorbeeld niet.⁵

Deze bijdrage poogt recht te doen aan de traditie waarin artikel 36 tot beginsel van de SGP is toegepast. Tegelijk gaat dit artikel in op de betekenis van artikel 36 in het licht van de inspirators Calvijn en diens leerling Beza. De conclusie geeft een samenvatting en een aanzet tot verder denken.

CALVIJN

Het is van belang om Calvijn, in wiens geest men artikel 36 traditioneel interpreteert,

eens onder de loep te nemen. Een niet-onbelangrijk aspect is dat Calvijn beslist geen tegenstander is van democratie. Behalve dat bestuurders een ‘bediening’ hebben,⁶ spreekt Calvijn ook uit dat een aristocratie, of een mengvorm van aristocratie en democratie zijn voorkeur heeft. Volgens Calvijn zijn goede alleenheersers uiterst zeldzaam. Daarom moeten er meerdere mensen aan het roer staan om elkaar te controleren.⁷ Calvijn is, in hedendaagse bewoordingen, een voorstander van een model waarin macht en tegenmacht goed geregeld zijn. Ook moeten overheden ‘de vrijheid beschermen.’

Wat bedoelt Calvijn hier precies met ‘vrijheid’? Misschien is de interpretatie volgens de Amerikaans-conservatieve idee van vrijheid de juiste, namelijk de vrijheid om het goede te doen en te leven, zoals de heidense filosofen al verdedigden. Calvijn kan vrijheid ook bedoelen als de zelfstandigheid van een volk ten opzichte van andere volkeren en landen, en het eenvoudige niet-onderdrukt worden door de overheid. Dit laatste zou aansluiten bij Beza’s ideeën over de overheid, waar dit artikel later op ingaat. Maar ‘vrijheid’ kan hier ook slaan op de ‘Christelijke vrijheid,’ ofwel de ijver voor de Wet uit innerlijke liefde en deugzaamheid, benevens de gewetensvrijheid,⁸ waarvan Calvijn een kloeke uiteenzetting geeft. Laten wij aannemen dat Calvijn in de voorgenomde context echter doelt op een bepaalde politieke vrijheid, waarbij de overheid de burger vooral vrij laat om het goede te doen. Deze interpretatie is niet noodzakelijk tegenstrijdig met bovengenoemde ideeën over de betekenis van vrijheid. Wat dan echter precies het goede is, is een bijzonder grote en terechte vraag, maar die laten wij nu rusten.

BEELD

De SGP-fractie verlaat het gebouw van de Tweede Kamer in Den Haag. In het midden ds. G.H. Kersten (1882-1948)

Belanghebbend zijn, als het gaat over de interpretatie van Calvijn, de uitspraken van dr. Marco Hofheinz tijdens de conferentie *Emder Tagung zur Geschichte des Reformierten Protestantismus* in 2011. Hofheinz beargumenteert vanuit Calvijns 'tweerijkenleer'.⁹ Volgens zijn analyse waarschuwt Calvijn voor de joodse gedachte dat het rijk van Christus puur van deze wereld zou zijn, terwijl het rijk van Christus vooreerst juist geestelijk is, en dat Christus regeert door het zwaard van het Woord. Ook zou Calvijn 'sterk aanwerken' op de scheiding tussen kerk en staat. Niettemin erkent ook Hofheinz dat volgens Calvijn de overheid christelijk moet zijn, en een actieve rol heeft in het (gewelddadig) onderdrukken van ketters.

Tenslotte valt dit alles niet los te zien van Calvijns uitspraak, waar Kersten terecht naar verwijst. Daarin spreekt Calvijn namelijk heel expliciet uit dat de overheid ook ervoor moet zorgen dat er 'geen afgoderij, geen aantasting van Gods heilige naam, geen lastertaal in strijd met Zijn waarheid en geen

andere aanslagen op de godsdienst opduiken en onder het volk verspreid worden. [...] Kortom, zij moet ervoor zorgen dat onder christenen de godsdienst haar openbare gestalte behoudt en dat er onder mensen een beschaafde omgang bestaat'.¹⁰

Evenwel maakt Calvijn enkele aanvullende nuances. Enerzijds stelt Calvijn het niet aan mensen over te laten om bepalingen uit te vaardigen over de religie en de dienst van God. Anderzijds pleit Calvijn voor een maatschappelijke orde die straffeloze schending van de hele Wet Gods voorkomt. In de rest van de hoofdstukken van boek 4 maakt hij duidelijk hoe dit laatste de Bijbelse roeping van de overheid is.¹¹

Wat had Kuyper dan precies tegen artikel 36? Kuyper was voor een verbod op godslastering door de overheid en hij had een christelijke overheid in een christelijke maatschappij voor ogen. Volgens Hofheinz gaat het bij Kuyper om een systeem van vrije kerken, en niet van vrije godsdiensten. Deze

'Volgens Calvijn zijn goede alleenheersers uiterst zeldzaam. Daarom moeten er meerdere mensen aan het roer staan om elkaar te controleren.'

‘Volgens Hofheinz gaat het bij Kuyper om een systeem van vrije kerken, en niet van vrije godsdiensten. Deze visie komt overeen met die van Calvijn.’

visie komt overeen met de visie van Calvijn. Om toch een neutrale staat te rechtvaardigen beroept Hofheinz zich uiteindelijk op Karl Barth.¹² De zogenaamde aanzetten die Calvijn zou geven voor een seculiere overheid staat echter vooral in een veel oudere traditie die tot op heden bestaat, namelijk als idee dat het christendom een religie is van overtuiging door het Woord, de logos en de rede, en niet door geweld.¹³ Maar de idee van een aanzet tot een seculiere overheid door Calvijn lijkt niet erg in de geest van Calvijn.

BEZA

Alvorens vanuit Beza's *Het recht der Overheden* een visie op artikel 36 te geven, is de context van dit werk van belang. Om te beginnen is de invloed van Calvijn herkenbaar. Laatstgenoemde geeft zijn visie op de overheid in de laatste hoofdstukken van de *Institutie*. Daarin stelt hij dat, met het oog op een zeker machts-evenwicht een democratie dan wel een aristocratie de meest ideale regeervorm is. Naast de invloed van Calvijn spelen de historische omstandigheden een rol in de visie van Beza. Denk aan de positie van vervolgd Hugenoten. Maar Beza's opvattingen klinken ook door in de legitimatie van de Nederlandse Opstand, zoals geformuleerd in de *Akte van Verlatinghe* uit 1581.

Dan enkele kenmerken van Beza's werk. Allereerst is de overheid volgens Beza niet alleen van God gegeven, maar is het ook een door mensen geconstrueerde ordening ten dienste van de mensen.¹⁴ Daarnaast is een belangrijk aspect dat Beza het belang erkent van legitimatie door vrijwillige erkenning van het volk.¹⁵ Beza laat dit zien aan de hand van de Bijbel, de Grieks-Romeinse beschaving en de hele Europese geschiedenis tot het

moment dat hij leefde.¹⁶ Beza toont eveneens groot respect voor het gezag, dat hij logisch en consequent doorvoert in de relaties tussen burger, lagere overheid, hogere overheid, constituties en wetten, Gods Woord, enzovoort. In alles voert een diepe geloofsovertuiging en vertrouwen in middelen als gebed en bekering de boventoon.¹⁷

Ook de wederkerige relatie tussen kerk en staat komt in Beza's werk naar voren. In het laatste hoofdstuk erkent Beza het dilemma tussen enerzijds de plicht van de overheid om de ware godsdienst te beschermen en anderzijds dat dit op gespannen voet lijkt te staan met het protestantse pleidooi voor gewetensvrijheid. Beza werpt expliciet de these op dat men 'niet met wapenen tot de godsdienst mag dwingen'.¹⁸ Je zou kunnen zeggen dat artikel 36 in wording in Beza's tijd al een heet hangijzer was. Op dit hoofdstuk gaan wij dus nu dieper in.

Beza heeft namelijk het volgende over deze these te zeggen. Ten eerste dat 'de godsdienst veel meer met de prediking van Gods Woord en met geduld en gebed bevorderd wordt.' Overeenkomstig het voorgaande noemt Beza ook het argument dat Jezus, alsook de apostelen en de oude martelaren, geen geweld hebben gebruikt, hoewel aan Jezus alle gezag, macht en kracht toekwam. Beza erkent dus dat men niet met wapens tot het geloof kan dwingen. Tegelijk wil hij de bekleding van het overheidsambt door christenen met als doel bescherming van het christelijke geloof, desnoods door wapens, tegen 'verstoorders en hen die verwarring aanstichten in de ware godsdienst en zich aan de kerkelijke censuur niet onderwerpen en die op andere wijze niet in toom gehou-

den kunnen worden' als zodanig niet afkeuren.¹⁹

Ten eerste omdat volgens Beza de maatschappij primair gericht moet zijn op Gods eer. Ten tweede omdat God de uiteindelijke gever is van alle rust en vrede. God is als het ware de ultieme Constitutie of Opperrechter, en de overheid moet daarom het uiterlijke respect voor God en Zijn dienst afdwingen.²⁰ Anders gezegd: als het uitwendig afwijzen van de democratie en rechtsstaat volgens sommigen al onacceptabel is vanwege de mogelijke polarisatie en onrust, hoeveel te meer moet men dan niet God, die de gever is van alle aardse rust, respecteren? Beza voert ten derde ook bewijs uit de Bijbel en de geschiedenis aan. Het scheiden van het religieuze en het politieke regeerambt is volgens Beza niet omdat die tegenstrijdig zijn, maar omdat de mens niet allebei aankon. Ook wijst Beza erop dat God in Numeri beveelt dat de koning de Wet moet bestuderen, niet als particulier, maar als koning. Hij wijst op Melchizedek, David 'die de gehele godsdienst geordend heeft', Salomo, Asa, Josafat, Hizkia en Josia. Beza wijst op Nebukadnezar en Darius, die in de heidense wereld ook de ware godsdienst rechtmatig hebben gehandhaafd, en op de christelijke Romeinse keizers en Europese heersers zoals Karel de Grote. Wij zouden daar de Statenvertaling zelf moeiteeloos aan kunnen toevoegen. Beza wijst ook op de apostel, die zegt dat het doel van de overheid niet alleen is opdat wij een stil en gerust leven mogen leiden in alle eerbaarheid, maar ook in godzaligheid.²¹ Maar als lagere overheden deze plicht ook hebben jegens de hogere overheden, geeft Beza hier dan niet een legitimatie om als lagere overheid met geweld in opstand te

komen tegen de hogere overheid? Inderdaad. Hoewel Beza erkent en benadrukt dat geweld beslist niet de eerste de beste weg is om te handhaven, laat volgens Beza de afvalligheid van priesterstad Libna tegen koning Joram, van Jeruzalem tegen Amasia en van de oorlog van Constantijn tegen Maxentius 'op verzoek van de burgers van Rome' zien dat er wel zoiets bestaat als legitiem geweld door een lagere overheid in het geval van het niet handhaven van de ware godsdienst door de overheid.²² Anderzijds duidt Beza mensen die van het recht van opstand misbruik willen maken aan als 'met woede bezielde wederdopers of andere muiters en roervinken' die 'het waard zijn door alle mensen gehaat te worden en met zeer zware straffen naar verdienste bestraft te worden'.²³

CONCLUSIE

Er valt nog veel meer uit Beza's korte boekje te halen en ook erover te schrijven. Maar het gaat om de interpretatie van artikel 36 in het licht van Calvin en diens leerling Beza. Wat allereerst opvalt, is de afwezigheid van elke denkbare tegenstrijdigheid tussen Calvin, Beza en artikel 36. Daarnaast is de karikatuur die men geneigd is van artikel 36 te maken, alsof Guido de Brès mensen met het zwaard wil bekeren tot het geloof, niet geheel juist. Wat de bronnen namelijk voor het voetlicht brengen is ook een zeker realisme, een besef van het belang van de gevestigde orde en vrijwillige erkenning van de wet door het volk, zonder overigens enige principiële verloochening van welke geloofsovertuiging of ideaal dan ook. Want dat ideaal blijkt springlevend, ook in de heidense maatschappijen onder het gezag van heidense heersers. Daar kan en mag men naar stre-

'Beza erkent het dilemma tussen enerzijds de plicht van de overheid om de ware godsdienst te beschermen en anderzijds dat dit op gespannen voet lijkt te staan met het protestantse pleidooi voor gewetensvrijheid.'

‘Wat allereerst opvalt, is de afwezigheid van elke denkbare tegenstrijdigheid tussen Calvijn, Beza en artikel 36.’

ven, met Daniel zelfs overgaan tot burgerlijke ongehoorzaamheid en zodoende wettige straffen riskeren. Zelfs als je de risico's daarvan erkent, dan nog staat de waarde van het ideaal recht overeind. In die geest moet men artikel 36 verstaan.

Zoals gezegd, valt er meer uit Beza's werk op te diepen. Hierin ligt ook de aanzet voor meer onderzoek. Het boekje kan vanwege de korte lengte, helderheid, Bijbelse fundering, nauwe aansluiting bij de traditie en de moderne tijd, tijdloze karakter, breedte en diepte van grote betekenis zijn voor oplossingen van dilemma's waar politici van de Staatkundig Gereformeerde Partij in de

praktijk mee worstelen. Daarnaast is het werk uiterst actueel en inzichtgevend met het oog op de huidige maatschappelijke chaos. Bovendien kan Beza's verhandeling aanknopingspunten bieden voor meer onderzoek door het Wetenschappelijk Instituut naar politieke orde en de Bijbel. Toch is het een bron die weinig bekend is en weinig wordt geciteerd. Helaas is het boek vrijwel nergens verkrijgbaar. Een heruitgave en brede verspreiding verdient dus hartelijke aanbeveling.

BRONNEN

- Beza, T. (1980). *Het recht der overheden* (vert. onbekend). Gouda: Boekhandel van Zijverden. (Origineel werk gepubliceerd in 1611)
- Calvijn (2009). *Institutie* (Vert. De Niet). boek 4, hoofdstuk 20. Houten: Den Hertog (originele eindversie werk gepubliceerd in 1559)
- Nieuwsuur (2021, 25 februari). 'SGP wil berucht artikel in beginselprogramma niet schrappen.' Verkregen op 22 februari 2022, van <https://nos.nl/nieuwsuur/collectie/13859/artikel/2370325-sgp-wil-berucht-artikel-in-beginselprogramma-niet-schrappen>
- Reformatisch Dagblad* (2011, 23 maart). 'Calvijn wilde geen theocratie oprichten'. Verkregen op 22 februari van <https://www.rd.nl/artikel/391529-calvijn-wilde-geen-theocratie-oprichten>
- Spruyt, B. J. (2021, 25 september). Column (Bart Jan Spruyt): Ons geloof is een redelijke godsdienst, *Reformatisch Dagblad*. Verkregen op 22 februari 2022 van <https://www.rd.nl/artikel/944348-column-bart-jan-spruyt-ons-geloof-is-een-redelijke-godsdienst>
- Van den Berg, J. T. (2005, 15 April). Artikel 36 is actueler dan ooit, *Reformatisch Dagblad*. Verkregen op 22 februari 2022 van <https://www.rd.nl/artikel/112782-artikel-36-is-actueler-dan-ooit>
- Verwijs, A. (2012, februari). Het onverkorte artikel 36 NGB vanaf de oprichting gehandhaafd. *In het Spoor*, 24-36. Verkregen op 22 februari 2022 van https://www.inhetspoor.nl/wp-content/uploads/Handhaving-artikel-36-vanaf-begin-SGP_In_het_Spoor_febr-_2012.pdf

NOTEN

- 1 Dit artikel is vrucht van reflecties naar aanleiding van de Guido Academie 2020 over het thema 'Vrijheid'.
- 2 Verwijs, 2012, p. 26-27.
- 3 Calvijn, *Institutie*, boek 4, hoofdstuk 20, p. xx
- 4 Van den Berg, 2005.
- 5 *Nieuwsuur*, 2021.
- 6 Calvijn, *Institutie*, boek 4, h. 20.7, p. 668.
- 7 Idem, boek 4, h. 20.8, p. 669.
- 8 Idem, boek 3, h. 19, p. 41,
- 9 *Reformatisch Dagblad*, 2011.
- 10 Calvijn, boek 4, h. 20.3, p. 664
- 11 Ibidem.
- 12 *Reformatisch Dagblad*, 2011
- 13 Spruyt, 2021.
- 14 Beza, *Het recht der overheden*, p. 29.
- 15 Idem, p. 28-29.
- 16 Idem, *Reformatisch Dagblad*. Verkregen op 22 februari 2022 van <https://www.rd.nl/artikel/112782-artikel-36-is-actueler-dan-ooit>
- 17 Ibidem.
- 18 Idem, p. 78.
- 19 Ibidem.
- 20 Idem, p. 79.
- 21 Ibidem.
- 22 Idem, p. 81.
- 23 Idem, p. 27.

Uw duurzame totaaloplossing voor hygiënevraagstukken

Alles voor een schone vloer

Bent u op zoek naar een goede oplossing om uw
vervulde vloeren te reinigen en te onderhouden?

www.walo.nl

AUTEURS

dr. Klaas van der
Zwaag en drs.
Jan Schippers,
redactieleden

Brief aan Filips II

De Brès bepleitte brede taak overheid
tegen oproerige dopers

In deze beschouwing typeren we Guido de Brès als een krachtige bestrijder van de (weder)dopers, de vertegenwoordigers van de radicale tak van de Reformatie. Daarbij benadrukte hij een brede taak van de overheid voor handhaving van recht, orde én godsdienst. Maar fysiek geweld in het realiseren van geestelijke doelen schuwde hij.

Zijn *Nederlandse Geloofsbelijdenis* (1561) is een verweerschrift tegen de roomse én doperse dwalingen, daarmee te kennen gevend dat de kerk met name op die beide fronten een cruciale strijd voerde. De Brès keerde zich tegen de laster dat gereformeerden onruststokers waren. Niet de gereformeerden, maar de wederdopers waren volgens hem de rebellen die met listen de eenvoudigen bedrogen. De Brès zag de wederdopers van zijn tijd zelfs als de meest gevaarlijke tegenstanders van het opkomende protestantisme in Noord-Frankrijk en in de zuidelijke Nederlanden. Het was een beweging die volgens hem ontbindend werkte in

de samenleving. Ook ontving hij berichten dat overgang van de jonge gereformeerde kerken naar doperse gemeenten vooral onder jongeren niet zeldzaam was.

VERSCHILLENDE SOORTEN DOPERS

Juist in de begintijd van de Reformatie in de zuidelijke Nederlanden overtrof het aantal dopers dat van de gereformeerden. Dat bleek niet alleen uit de verslagen van de inquisitie en het aantal terechtstellingen van dopers, maar ook uit overgeleverde dooplijsten. Hoewel de dopersen het geweld inmiddels na het debacle van Münster afgezworen hadden, bleef de inquisitie de doopsgezinden genadeloos vervolgen. De doopsgezinden ondergingen deze vervolgingen gelaten als de weg die de gemeente in deze wereld bereid moet zijn te gaan in navolging van Christus.

De Brès onderscheidt diverse soorten van dopers: enthousiaste, revolutionaire, stille, geestelijke, libertijnse. Maar ze gaan allen prat op hun eigen werken en heiligheid, zo stelt hij in zijn hoofdwerk *De wortel, de oorsprong en het fundament van de Wederdopers*.¹ Zij dringen zich binnen op plaatsen waar het Evangelie al verkondigd is en breken daardoor het werk van de getrouwe herders af. Zij beroe-

BEELD
Filips II van
Spanje

‘De Brès zag de wederdopers van zijn tijd als de meest gevaarlijke tegenstanders van het opkomende protestantisme in Noord-Frankrijk en in de zuidelijke Nederlanden.’

pen zich op visioenen en dromen en zeggen vaak: ‘De Geest heeft mij geopenbaard’, ‘de Vader heeft mij bevolen’, maar als men hun de Schrift voorhoudt, zegt men: ‘Wat hebben wij te doen met de dode letter, aangezien wij het levende Woord van God hebben, ingeprent in een levende geest?’ Volgens Guido minachten zij de studie en de Schrift en komen met nieuwe openbaringen, raken soms in extase en liggen uren op de grond. Ook het lachen in de Geest kwam toen voor. De Brès heeft het als een duidelijke noodzaak opgevat om de dopers te bestrijden. Hij beschouwde de radicale reformatie als ‘de rafels van de reformatie’, aldus Peter Korteweg, kenner van het werk van De Brès. De (weder)dopers waren in zijn ogen een gevaar voor de opkomende gereformeerde gemeenten vanwege hun radicale optreden, maar niet minder ook vanwege hun on-Bijbelse opvattingen. Zijn boek *Wortel* is volgens Korteweg een van de meest fundamentele weerleggingen van deze stroming van een auteur van (Zuid)-Nederlandse bodem.²

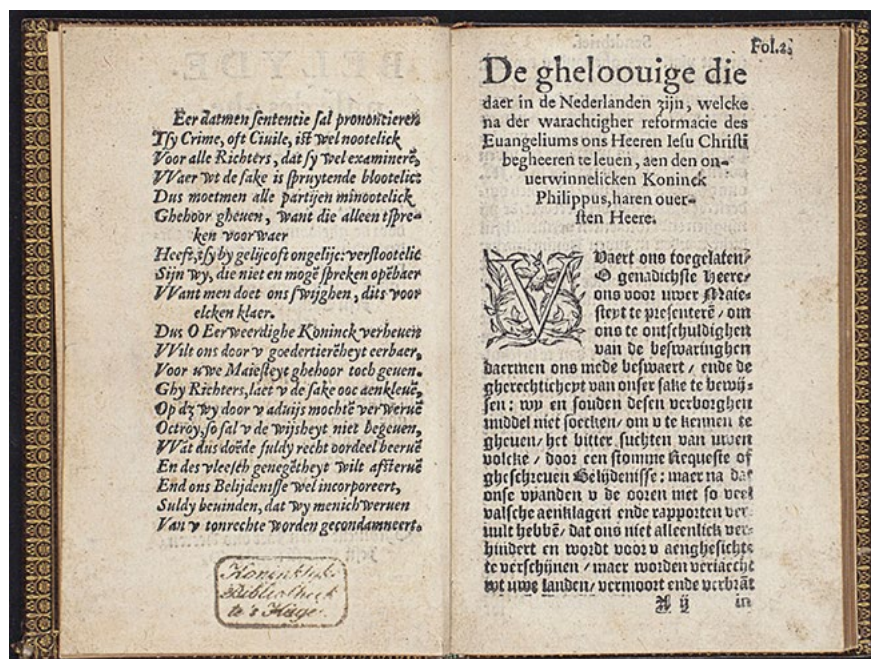
ERKENNING OVERHEIDSAMBT

Een belangrijk geschil tussen gereformeerden en dopers was er op het punt van de waardering van het ambt van de overheid. Calvin streed in zijn tijd al tegen de doperse radicalen. De reformatoren twijfelden er niet aan dat de overheid de plicht en de bevoegdheid had om ook zorg te dragen voor de religie. De staat was verdediger van het geloof (*defensor fidei*) en moest waar nodig het christelijk geloof te hulp komen. Vandaar dat het slot van artikel 36 van de *Nederlandse Geloofsbelijdenis* een antidoperse spits heeft door zich te keren tegen ‘de wederdopers en andere oproerlingen en in het al-

gemeen allen die overheden en magistraten verwerpen en de rechtsorde omver willen stoten door het invoeren van de gemeenschap van goederen en de goede zeden, die God onder de mensen ingesteld heeft, verstoren.’

Opvallend is dat de naam ‘wederdopers’ in de oorspronkelijke editie niet is te vinden. Deze concretisering is in 1566 door de synode van Antwerpen toegevoegd, zodat sindsdien gesproken wordt over ‘de wederdopers en andere oproerlingen’. Dat is waarschijnlijk gedaan vanwege de gebeurtenissen in het politiek onrustige jaar 1566 en het verwijt dat calvinisten gelijkgesteld werden met dopers. Ook De Brès had met de revolutionaire denkbeelden van deze groepen te maken. Vonk schrijft dat de grootste zorg van De Brès was om de gereformeerde kerken te houden buiten de krachtig zuigende maastroom van de doperij.³ De NGB was niet uit de lucht komen vallen, maar werd bewust gepresenteerd naar aanleiding van de genoemde *chanteries*, die de calvinisten in een kwaad daglicht stelden. Overigens gebruikt ook de Franse Geloofsbelijdenis de naam wederdopers niet, hoewel zij inhoudelijk hetzelfde zegt: ‘Par ainsy nous detestons ceux qui vouldroyent reietter les superioritez, mettre communautez et confusion de biens, et renverser l’ordre de lustice’.

In de inleidende brief van Guido de Brès gericht aan koning Filips II, heer der Nederlanden, wordt benadrukt dat de protestanten geen oproerige dopers waren, maar burgers die het gezag van de overheid erkennen en haar zullen gehoorzamen in alle dingen die niet in strijd zijn met het Woord van God. De dopers echter benadrukten dat de overheid niet alleen extern regeerde maar ook intern invloed uitoefende, bijvoorbeeld op hun ge-

BEELD

In de inleidende brief van Guido de Brès gericht aan koning Filips II, heer der Nederlanden, wordt benadrukt dat de protestanten geen oproerige dopers waren,

loofsuitingen. Ze legden daarom meer de nadruk op de vrijheid van geloof. Als iemand formeel mocht geloven wat hij wilde, dan moest hij daar met hart en ziel ook publiek uiting aan kunnen en mogen geven. Doperse radicalen als Mantz, Denck en Hubmaier hadden als eersten in de menselijke geschiedenis het principe van de geloofsvrijheid gethematiseerd. Zij waren op dit punt de reformatoren vooruit.

GEZAG EN ROEPING OVERHEID

Artikel 36 NGB spreekt positief en thetisch over het gezag en de roeping van de overheid. Het artikel formuleert deze overtuiging tegenover enerzijds de toenmalige dopers, de radicale protestantse richting die zich naast de hoofdstroom van de Reformatie ontwikkelde, en anderzijds de Rooms-Katholieke Kerk. Voor de dopers behoorde de

overheid tot het terrein van de 'wereld' waarmee de 'geestelijk' levende (wedergeboren) christenen zich niet mochten inlaten. In de rooms-katholieke beschouwing over de samenleving, zoals die met name in de Middeleeuwen haar klassieke uitdrukking vond, was de staat ondergeschikt aan de kerk. Staat en overheid behoorden tot het 'lagere', natuurlijke leven, waarboven zich de 'hogere', bovennatuurlijke orde van de kerk verhief. De staats- en overheidsopvatting zoals die zich zowel in lutherse als calvinistische kringen ontwikkelde, ging daarentegen uit van het eigen recht van de overheid, onafhankelijk van de macht van de kerk. De overheid was in deze optiek krachtens haar door God gegeven ambt belast met het tegengaan van het kwaad en het onrecht in de samenleving. Zij was onderdeel van Gods bijzondere zorg die het menselijk geslacht bewaarde voor

'De dopers benadrukten dat de overheid niet alleen extern regeerde maar ook intern invloed uitoefende, bijvoorbeeld op hun geloofsuitingen. Ze legden daarom meer de nadruk op de vrijheid van geloof.'

‘De structuur van artikel 36 maakt helder dat het ‘weren en uitroeien’ geen aparte, op zichzelf staande opdracht of overheidstaak is, evenals het ‘bevorderen van de Evangelieprediking’ dat niet is.’

chaos en een menselijk samenleven in vrede en gerechtigheid mogelijk maakte.

INHOUD OVERHEIDSTAAK

Voor een goed verstaan van artikel 36 NGB geven we eerst de structuur hiervan beknopt weer.⁴

- Allereerst de *oorsprong en het doel* van het overheidsambt: de overheid is ingesteld door God met oog op het bevorderen van recht, orde en rust in de samenleving en het bedwingen van het kwaad.
- Vervolgens de *tweevoudige taak van de overheid*. De eerste taak is het actief waken over het staatsbestuur en openbare orde en de tweede taak betreft het - indien nodig - beschermen van de dienst van de kerk aan de samenleving.
- Hierna volgt ter toelichting *het waarom* van deze tweeledige overheidstaak: om het kwade tegen te gaan (afgoderij en valse godsdienst weren en uitroeien) en om het goede te bevorderen (het Koninkrijk van Christus en de Evangelieverkondiging).
- In de derde plaats hebben *christenen als staatsburgers ook een tweevoudige taak*: zij moeten de overheid gehoorzamen (in alles wat niet strijdt met Gods wil) en de verschuldigde belasting betalen; daarnaast hebben zij de opdracht om te bidden voor de overheid.
- Het artikel sluit af met de *verwerping van de dwaling* van het (religieus) anarchisme dat de overheid niet erkent en uit is op omverwerping van de rechtsorde

In artikel 36 krijgt de overheid wel een tweevoudige, maar geen viervoudige taak.⁵ Bovendienstaande structuur maakt helder dat het

‘weren en uitroeien’ geen aparte, op zichzelf staande opdracht of overheidstaak is, evenals het ‘bevorderen van de Evangelieprediking’ dat niet is. Kerk en staat worden door de Reformatie niet vermengd. Het gaat hier om hogere doelstellingen die worden beoogd of gediend door het uitoefenen van de hiervoor omschreven overheidstaak: actief waken over het bestuur en de openbare orde en het waar nodig beschermen van de dienst van de kerk aan de samenleving.

‘UITROEIEN’

Het woord dat De Brès in artikel 36 gebruikt, ‘uitroeien’ (*exterminer* in het Frans), duidt op iets als een gevaarlijke besmettelijke ziekte, die met wortel en tak moet worden uitgeroeid om verdere besmetting te voorkomen. We zouden kunnen zeggen dat de overheid niet alleen de lichamelijke, maar ook de geestelijke gezondheid van haar onderdanen op het oog dient te hebben. Maar moet de overheid daarbij overgaan tot het opsporen, in hechtenis nemen of zelfs verbranden en ombrengen van ketters?

In de brief ‘aan de Kerk van onze Heere Jezus Christus die verstrooid is in de Lage Landen...’ die als inleiding dient op zijn boek *de Wortel*, stelt De Brès dat vorsten en koningen geen goede orde houden door de sekte van de dopers ‘uit te roeien. Ze laten deze arme en eenvoudige mensen sterven van wie het merendeel verleid is.’ De Brès noemt als goede voorbeelden de koningen Hizkia en Josia, ‘die eerst alle afgoderijen uit hun land hebben geworpen en tegelijkertijd de ware godsdienst hebben hersteld.’ Zo zullen de overheden ook ‘de ware apostolische leer openlijk moeten laten prediken, want ik geloof dat wanneer dat zou gebeuren,

er niet zoveel vuur meer nodig zou zijn om deze arme eenvoudige mensen, die verleid zijn, ter dood te brengen,' aldus De Brès.⁶ Hij keert zich met deze woorden af van het verbranden van wederdopers, omdat het om een groep mensen gaat die in hun onwetendheid verleid zijn. Wil de kans op verleiding verdwijnen, dan moeten zij onderwezen worden in de rechte leer. Daarom roept De Brès de voorstanders van de wederdopers op tot een 'openbaar dispuut om hen voor Christus te winnen. Hierdoor zouden we zeer snel zien dat deze sekte en vele andere in de verte verdwijnen, zoals mist voor een mooie en heldere zon.'⁷

GEEN FYSIEK GEWELD

Deze passage laat zien dat De Brès, zeker in eerste instantie, geen fysiek geweld beoogde met het gebruik van de termen 'weren' en 'uitroeien'. Alleen bij hardnekkige ketters die de openbare rechtsorde ondermijnen, is het in uiterste noodgevallen aan de overheid toegestaan om de doodstraf toe te passen. Volgens Guido is de doodstraf dus niet ongeoorloofd, wat een breed gedeelte opvatting is in zijn tijd. Het probleem met de wederdopers is volgens De Brès echter dat zij hun opvattingen niet willen toetsen aan het Woord van God, en dat ze 'hun leer niet kunnen en willen verdedigen door vriendschappelijke disputen of samenspraken.' Omdat de wederdopers publieke verantwoording van hun leer uit de weg gaan, moeten degenen die naar Gods Woord leven zich juist des te meer hoeden voor 'hun venijn en vergif'.⁸ Ook na vaststelling van het gruwelijke van de ketterijen van de wederdopers, zegt Guido desniettemin dat de koningen en prinses der aarde, 'als zij wijs en verstandig waren', zij de verbreiding en vermenigvuldiging van

vreemde sekten 'tijdig zouden verhelpen door het enige middel dat God ingesteld heeft, te weten, door de zuivere prediking van het Evangelie publiekelijk op heel hun grondgebied toe te staan. Er is geen ander geschikt middel om alle sekten en ketterijen uit te roeien en uit te wortelen, dan de zuivere waarheid, publiekelijk gepredikt. Men kan wel verbranden en doden, maar dat is niet het middel om dit te boven te komen.'⁹

BETEKENIS '21 WOORDEN'

De hierboven aangehaalde citaten van De Brès weerspreken de oppervlakkige uitleg van de '21 woorden' alsof ketterijen en afgoderijen in opdracht van de kerk door de overheid met geweld en doodslag of zelfs ketterverbranding uitgeroeid moeten worden. Dat is bepaald niet de strekking, noch de bedoeling van artikel 36. De Brès was er echter onduidelijk over in welke volgorde aanhangers van een valse godsdienst tot inkeer gebracht moesten worden, namelijk óf eerst door het uit de weg ruimen van afgodische praktijken - waarop het herstel van de ware eredienst zou volgen - óf door het herstel van de ware eredienst, waardoor gaandeweg ook de afgoderijen weggenomen zouden worden. Hij was evenwel tegen het gebruik van geweld om ketters tot inkeer te brengen, uitgezonderd degenen die met ketterijen anderen besmetten en oproerige activiteiten ondernamen. Voor deze groep handhaaft De Brès de straffende terechtwijzing door de overheid. In noodgevallen hoorde daar ook de doodstraf bij. De Brès schrijft dat 'de ketters door de burgerlijke overheid moeten worden gestraft, zelfs met de dood, wanneer de zaak het vereist.'¹⁰ Hij gaat echter niet specifiek in op de vraag in welke gevallen de doodstraf moet worden toegepast.

'De overheid kon alleen maar eisen dat mensen zich in het openbaar naar die Wet zouden gedragen. Het afdwingen van liefde en van geloof is immers onmogelijk.'

‘Als u het geloof wilt verdedigen door bloedvergieten, door martelingen en door wreedheid, dan is zij niet verdedigd, maar verontreinigd en bezoedeld, want niets is vrijwilliger en vrijer dan het geloof.’

‘WEREN’

De term ‘weren’ (tegenhouden) was gangbaar onder gereformeerden als het ging om het optreden van de overheid tegen niet-gereformeerde uitingen die gevaarlijk geacht werden voor kerk en samenleving. Vanuit artikel 36 gezien mocht er geen plaats zijn voor dergelijke openbare afgoderij en goddeloosheid in de samenleving. De overheid moest de ongebondenheid op dat terrein bedwingen en ervoor zorgen dat de onderdanen zich naar Gods Wet gedroegen, wat overigens nog wat anders is dan die Wet vervullen. De overheid kon alleen maar eisen dat mensen zich *in het openbaar* naar die Wet zouden gedragen. Het afdwingen van liefde en van geloof is immers onmogelijk. Wil de zonde worden teruggedrongen uit de samenleving, dan moet de overheid het kwaad weren, dus tegenhouden of tegengaan, en waar het kwaad eenmaal genesteld is, dit terugdringen. Met uitroeien van personen heeft dat niets uit te staan.

GEEN DWANG TOT GELOVEN

Voorgaande interpretatie van artikel 36 wordt ondersteund door de gedachtegang die Guido de Brès aan de hand van citaten van kerkvaders naar voren brengt in zijn eerste werk *Le baston de la foy chrestienne* (1555), later vertaald als *Staf des geloofs*. Dit boek kan worden beschouwd als ‘voorwerk’ en ‘Fundgrube’ voor de *Confession de foy* hij vijf jaar later, in 1560/61, opstelde. Artikel 36 kun je eigenlijk niet goed uitleggen zonder *Le Baston* te raadplegen. Het slot van dit werk bevat namelijk drie korte hoofdstukken, waarvan het eerste stelt dat men niemand tot het geloof mag dwingen. De andere twee gaan respectievelijk over: ‘Overheden die de gelovigen vervolgen’ en: ‘De burgerlijke overheid en haar macht’.¹¹

Het niet mogen dwingen tot geloven, betekent volgens De Brès niet, dat schuldig bevonden ketters niet door de overheid behoren te worden gestraft, want zo luidt het opschrift boven het eerste hoofdstukje: ‘Waarom men niemand met geweld tot het geloof moet dwingen, ook al behoren overtuigde ketters gestraft te worden door de overheid’. De Brès motiveert deze stelling met een lang citaat uit de *Divinae Institutiones* van Lactantius Firmianus (ca. 250–325), dat het geen zin heeft (‘il n’est pas besoin’) om geweld te gebruiken, omdat religie niet afgedwongen kan worden. ‘Men kan beter te werk gaan met woorden dan met slagen, om mensen gewillig te maken.’ Een gedwongen geloof heeft geen waarde voor God omdat dit geen geloof is. ‘Het geloof moet verdedigd worden, echter niet door te doden, maar door zichzelf te geven om gedood te worden; niet door wreedheid maar door geduld, niet door boosaardigheid maar door geloof. (...) Als u het geloof wilt verdedigen door bloedvergieten, door martelingen en door wreedheid, dan is zij niet verdedigd, maar verontreinigd en bezoedeld, want niets is vrijwilliger en vrijer dan het geloof.’¹²

In een preek van kerkvader Chrysostomus over Mattheüs 13, ‘Laat ze beide tezamen opgroeien tot de oogst’, staat de veelzeggende zin: ‘Hij (de Heere) verbiedt niet om de consistories van de ketters en hun raden uit de weg te ruimen en om hen de mond te snoeren en de vrijheid om te spreken te beperken, maar Hij verbiedt wel om te doden.’ Dit betekent echter niet dat de overheid met de handen op de rug moet toezien hoe de samenleving wordt ontwricht door oproerige ketters die uit zijn op ondermijning van de rechtsorde. Naar aanleiding van het oor-

deel dat Ananias en Saffira treft, merkt De Brès op: 'Als Petrus buitengewone macht gebruikt (die de dienaars van het Woord en zij die met de kerkelijke tucht zijn belast echter niet dienovereenkomstig naar zich toe moeten trekken) om een verachting van de godsdienst, die nog verborgen en bedekt was, met de dood straffen, dan moeten het niet vreemd vinden als de gewone overheid het zwaard gebruikt tegen hem die onmiskenbaar en duidelijk van een ketterij overtuigd zijn.'¹³

SLOTSOM

De overheid moet volgens De Brès vooral de geestelijke bestrijding van de afgoderij en valse godsdienst bevorderen. Deze moet niet met geweld, maar met name door de prediking van het Woord worden weerstaan. Maar wanneer deze Woordbediening daar niet in slaagt, bijvoorbeeld doordat zij bezwijkt onder overmacht, dan is de overheid verplicht de bestrijding op gepaste wijze kracht bij te zetten, zij het wel met de restricties dat zij alleen mag optreden op het publieke terrein en dat zij de doodstraf alleen ten uitvoer mag brengen voor hardnekkige ketteren die tevens een gevaar vormen voor de orde in de samenleving. De Brès was op dit punt zeer terughoudend. De vraag hoe en wanneer die straf ten uitvoer moet worden gebracht, laat hij onbeantwoord. In die zin blijkt artikel 36 wel duidelijk in de beschrijving van de norm voor de overheid, maar zwijgt het over de middelen om die norm concreet uit te werken. Op de keper beschouwd is dat volkomen juist. Want de kerk hoort niet in de verantwoordelijkheid van de overheid te treden. En andersom, denken we als goede gereformeerden er meteen bij.

NOTEN

- 1 In 2011 in een nieuwe Nederlandse vertaling uitgegeven: Guido de Brès, *Oorsprong en weerlegging van de wederdopers*, (Barneveld: Gebr. Koster).
- 2 P. Korteweg, *Guido de Brès 1522-1567* (Barneveld 2010), p. 194, 199.
- 3 C. Vonk, De voorzeide leer. Deel IIIb. *De Nederlandse geloofsbelijdenis* (Barendrecht 1956), p. 554.
- 4 Zie: Arnoldus Rotterdam, *Sions roem en sterkte*, deel II (Utrecht 1758), p. 577-579; Zie ook: R. Bisschop, 'Theocratie en tolerantie in de Republiek', in: J.A. Schippers (red.), *Ge-rechtigheid verhoogt een volk. Bijbels genormeerde politiek in een democratische rechtsstaat* (Apeldoorn 2016), p. 116-130.
- 5 Zie ook elders in deze editie van *Zicht* de opmerking van SGP-raadslid T. Bakker op p. 84-85; contra de bewering van prof. dr. J.W. Sap in het interview op p. 36-37 die het 'weren en uitroeien van afgoderij en valse godsdienst' wel als een afzonderlijke taak opvat. Mathijs van der Tang verwijst in zijn bijdrage vooral naar de visies van Calvijn en Beza en komt zo tot een minder vergaande interpretatie dan die dr. Sap geeft. Zie p. 67.
- 6 *Wederdopers*, p. 36.
- 7 *Ibidem*.
- 8 *Wederdopers*, p. 401.
- 9 *Wederdopers*, p. 403.
- 10 Vgl. Guido de Brès, *Het wapen van het christelijk geloof*, p. 323. Het franse woord *baston* in de originele titel duidt op een staf of wapenstok. Vandaar dat een oudere Nederlandse vertaling de titel heeft *Staf des geloofs*.
- 11 *Wapen*, pp. 310-329.
- 12 *Wapen*, p. 311.
- 13 *Wapen*, p. 324.

COLUMN

Mr. Arnold Weggeman was SGP-fractie-voorzitter in de gemeenteraad van Capelle aan den IJssel van 2005 tot en met 2018.

Opstandige SGP-achterban?

Het vertrouwen van de Nederlandse bevolking in de regering is de afgelopen twee jaar drastisch afgenomen.¹ Aan het begin van de coronacrisis had 73 procent van de bevolking vertrouwen in de regering. Dat is in het laatste kwartaal van 2021 gedaald naar 40 procent.²

Ook los van deze cijfers is het evident dat het borrelt onder de oppervlakte en dat het burgerlijk ongenoegen zo nu en dan duidelijk zichtbaar is. In de vorm van gewelddadige protesten en vernielingen, plundering van winkels, of van persoonlijke intimidatie aan de voordeuren van ministers.

Zelfs in de traditioneel gezagsgetrouw ingestelde achterban van de SGP lijken gevoelens van onbehagen over de coronamaatregelen uit te groeien tot uitingen van ongenoegen. Nu wisten we al langer dat in plaatsen met een duidelijke SGP-signatuur

de Oudejaarsnacht niet altijd rustig verliep. Maar daartegen werd van de preekstoel nog vermanend opgetreden. Dat gebeurt echter niet, of minder overtuigend, tegen het verzet tegen de coronaregels. Sterker nog, uit sommige kerken klinkt soms zelfs de oproep om de overheid niet te gehoorzamen.

Nu ga ik de (afzonderlijke) coronamaatregelen van de overheid niet verdedigen. En de ene maatregel is de andere niet. Ik ben mij er terdege van bewust dat de beperkende regels ingrijpende gevolgen hebben voor alle terreinen van het leven en voor de samenleving als geheel. Wel moeten we onderscheid maken tussen wettelijke regels en adviezen. Adviezen kunnen we, na alles te hebben overwogen, terzijde leggen, maar voor wettelijke regels geldt dat niet.

Toch moeten we ervoor oppassen dat de focus op de gevolgen niet het zicht vertroebelt op het doel! De overheid neemt die maatregelen namelijk in een crisissituatie van ongekende omvang. Daarbij is sprake van een

steeds veranderende situatie en een muterend virus. In die complexe situatie moet de regering voldoen aan de grondwettelijke plicht om de volksgezondheid te bevorderen.³

Dat brengt spanning mee met verschillende andere grondrechten, zoals de vrijheid van godsdienst en de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer. Daar maakt de overheid afwegingen in. En kunnen burgers dan zo maar zeggen dat zij daar lak aan hebben, of mogen kerkelijke ambtsdragers ertoe oproepen daar niet naar te luisteren? Hiermee komen we op het terrein van de burgerlijke ongehoorzaamheid.

Bezinning op het vraagstuk van de burgerlijke ongehoorzaamheid is noodzakelijk vóórdat wordt opgeroepen tot ongehoorzaamheid.

Vijf eeuwen geleden beschreef Guido de Brés in de Nederlandse Geloofsbelijdenis de aard van de gereformeerde religie. In die verantwoording tegenover koning Filips II weerlegde De Brés de verdachtmaking dat de gereformeerden ongehoorzaam waren aan de overheid. Dit in tegenstelling tot de revolutionaire wederdopers. Volgens artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis is iedere belijder van de gereformeerde leer 'verplicht zich aan de overheden te onderwerpen (...)

en hun gehoorzaam te zijn in alle dingen die niet in strijd zijn met het Woord van God'.

De Brès heeft die gehoorzaamheid niet alleen beleden, maar – in een tijd van geloofsvervolgung! – in de praktijk gebracht. Het luidkeels zingen van Psalmen op de straten van Doornik, als een vorm van protest tegen de overheid, keurde hij dan ook streng af. Ook was hij gehoorzaam aan het gebod om niet binnen de stad Valenciennes te preken, maar in plaats daarvan ha-genpreken buiten de stad te houden.

Bezinning op het vraagstuk van de burgerlijke ongehoorzaamheid is noodzakelijk vóórdat wordt opgeroepen tot ongehoorzaamheid. Daarbij moeten we bedenken dat het recht

van verzet in de calvinistische traditie niet zo maar mag worden ingezet en niet aan iedereen is toegekend. En de stelling dat de coronamaatregelen in strijd zijn met Gods Woord vergt overtuigend bewijs. Wij weten dat ongehoorzaamheid de wortelzonde is. Dit noopt ons eerder tot gebed dan verzet. Het blijft onze opdracht om weerstand bieden aan revolutionaire doperse neigingen. Als we tenminste in de lijn van Guido de Brés willen staan.

NOTEN

- 1 Dit was ook het thema van Zichtnummer 2021 nr. 3.
- 2 Cijfers ontleend aan het Sociaal en Cultureel Planbureau.
- 3 Artikel 22 van de Grondwet.

Besturen en getuigen

AUTEUR

Jan Schippers,
directeur WI-SGP

Guido als inspirator voor SGP-politici

Al is het 455 jaar geleden dat Guido zijn geloofsbelijdenis over de kasteelmuur in Doornik wierp, zijn vrijmoedig getuigenis doet vandaag nog steeds van zich spreken. Dat blijkt wel uit de reacties van acht SGP-politici op vragen over getuigen in de politiek.

'Wie in Zeeland woont en werkt, heeft ook altijd oog voor onze zuiderburen. Daar waar ooit de stroom vluchtelingen vandaan kwam die Middelburg en Veere welvarend heeft gemaakt.'

We beginnen in het zuiden. Het Zeeuwse waterschap Scheldestromen wordt mede bestuurd door Gert van Kralingen. We vallen bij hem met de deur in huis: heeft u als SGP-politicus 'iets' met Guido de Brès?

'Wie in Zeeland woont en werkt, heeft ook altijd oog voor onze zuiderburen. Daar waar ooit de stroom vluchtelingen vandaan kwam die Middelburg en Veere welvarend heeft gemaakt. Maar ook waar de kerk heeft gebloeid in de eerste periode van de reformatie. Wie nadenkt over de vreze des HEEREN in zijn eigen leven, vindt in het leven van Guido de Brès wel een rijke bron. Hij deed zijn werk onder gevaarvolle omstandigheden. Maar zo mocht hij de kerk dienen. Zelfs tot de dag van vandaag heeft hij ons zo'n rijke tekst gegeven in de Nederlandse

Geloofsbelijdenis. Woord voor woord met zoveel geestelijke diepgang geformuleerd. Maar het meest denken we aan zijn getuigenis geschreven in zijn brieven in de gevangenis. Toen hij alles van deze wereld mocht loslaten, zijn werk, de kerk, zijn ambt, zijn vrouw, zijn moeder, ja alles van hier beneden en zich mocht richten op zijn werkelijke thuis bij de Heere.'

We vertrekken naar Noord-Holland. In de gemeente Haarlemmermeer is Dick den Butter actief als raadslid namens ChristenUnie-SGP. Is Guido de Brès ook voor u een identificatiefiguur?

'Guido de Brès als identificatiefiguur? "Gelukkig niet!", is mijn eerste gedachte bij deze vraag. Want de tijd waarin hij leefde, vroeg om offers waar we nu niet voor hoeven te vrezen. Ik ben overigens diep onder de indruk van de vrijmoedigheid waarmee Guido de Brès zijn geloof beleed en ervoor streed, in een tijd waarin dit zijn leven kostte. Daar-

mees is hij een inspiratiebron voor getuigen in de politiek. In de lokale politiek van Haarlemmermeer ben je druk met praktische zaken als ruimte voor woningen en wegen, gezondheidseffecten van Schiphol en energietransitie. We moeten blijven zoeken naar mogelijkheden om het getuigen vorm te geven, juist ook in de praktijk van alle dag.'

Nu naar de oudste stad van Holland: Dordrecht. We vragen aan Joost Veldman, fractievoorzitter ChristenUnie-SGP in de Dordtse raad, hoe je in de hedendaagse politiek getuigen vorm en inhoud geeft.

'Persoonlijk ben ik ervan overtuigd dat getuigen in de politiek niet alleen betrekking heeft op een getuigend woord in de raadszaal, maar zich uit-

strekt tot de gehele publieke sfeer. Laat de kerken, straten en pleinen getuigen zijn, ze trotseren de eeuwen. In onze hoek van het protestantisme is daarvoor naar mijn idee te weinig oog. Hoe doen we dat concreet in Dordrecht? Van oudsher schenkt de fractie van ChristenUnie-SGP veel aandacht aan de historie van de stad. Een geschiedenis die is doordrenkt van christendom. Meest voor de hand liggend voorbeeld is natuurlijk de Synode van Dordrecht van 1618-1619. Na jaren van inspanningen - mede door onze fractie - werd hieraan in 2018-2019 ruime aandacht (en publiek geld) besteed. De wanden van het Dordrechts museum waren bedekt met Bijbelpassages, er was een tentoonstelling over de Statenvertaling en een robot schreef dag in dag uit de Bijbel over. De SGP-Tweede Kamerfractie greep dit aan om in Den

Haag een expositie te organiseren over de Statenvertaling.

Waarom doen we dat eigenlijk? Dat doen we vanuit de overtuiging dat we in het heden niet goed kunnen leven zonder het verleden te kennen. Dat doen we zodat mensen doordringen raken van het besef dat de wortels van ons land christelijk zijn. Dat doen we, tot slot, omdat het uiteindelijk niet onze geschiedenis is, maar Gods geschiedenis met ons.'

Van Zuid-Holland reizen we oostwaarts naar Gelderland. In de gemeente West-Betuwe spreken we SGP-fractievoorzitter Lourens van Bruchem over getuigen in de politiek. Op welke manier is daar aandacht voor?

'Als lokale politicus, en zeker als fractievoorzitter, heb je in ieder geval de mogelijkheid om bijvoorbeeld tijdens de algemene beschouwingen te getuigen

van onze drijfveren. Waarom doen wij aan praktische politiek? Op dergelijke momenten vragen we namens de SGP-fractie aandacht voor het goede en het 'weldadige' van de tien geboden: "God lief te hebben boven alles, en de naaste als onszelf". Daarnaast kan een doorkijkje gegeven worden naar de tijd die volgt na ons aller leven. Hoe zal het dan met ons zijn? Daarbij is het altijd onze worsteling: hoe komt onze boodschap over? Landt deze ook in mensenharten? Voor mij speelt daarbij mee: staan wij, politici, menselijk gesproken, God niet in de weg? Dat zijn belangrijke overwegingen.'

'Ik wil het, vrij vertaald naar Newton, graag zo zeggen: "Bestuur een gemeente, neem deel aan coalities, maar getuig slechts af en toe met woorden." Hierin ligt, als het goed is, onze kracht.'

‘Betrouwbaarheid en eerlijkheid vallen op bij anderen als dit consequent wordt betracht. Laten we dit als SGP’ers ook nauw nemen en ons niet inlaten met allerlei politieke spelletjes.’

Wat krijgt bij u voorrang: besturen of getuigen?

‘Dan is mijn oprechte antwoord: besturen. Ik wil het, vrij vertaald naar Newton, graag zo zeggen: “Bestuur een gemeente, neem deel aan coalities, maar getuig slechts af en toe met woorden.” Hierin ligt, als het goed is, onze kracht. Van onze houding, belangstelling, hulp en dienstbaarheid moet het getuigen van onze Schepper afstralen. Andere politici zullen het mij nazeggen, dat er juist dan ruimte ontstaat voor het andere gesprek. Bijvoorbeeld na afloop van een raadsvergadering, na of tijdens een coalitievergadering, tijdens een gesprek met ondernemers, met inwoners. Alleen getuigen met woorden kan niet (meer) in de politiek, zo het ooit al had gekund. Woorden moeten je daden bevestigen, anders zijn ze goedkoop of nietszeggend.’

Ook aan Lourens’ collega Johan Slootweg, jarenlang fractievoorzitter in de gemeenteraad van De Bilt, leggen we de vraag voor wat bij hem de voorrang krijgt: getuigen of besturen?

‘Ik zou niet over voorrang van het ene of het andere willen spreken. Maar wel dat van onze manier van politiek bedrijven een getuigenis moet uitgaan. Het mag niet slechts een hobby of nuttige invulling van tijd zijn, maar de verantwoordelijkheid van het ambt moet gevoeld worden. Betrouwbaarheid en eerlijkheid vallen op bij anderen als dit consequent wordt betracht. Laten we dit als SGP’ers ook nauw nemen en ons niet inlaten met allerlei politieke spelletjes. Daar ligt onze kracht niet in, maar zoveel te meer in een getuigenis in handel en wandel. Persoonlijk heb ik de verantwoordelijkheid die er in dit opzicht op mijn schouders is gelegd, door de jaren heen

steeds gevoeld. En ja, dan is er ook in een gemeenteraad ruimte om op gepaste wijze te getuigen. Mijn ervaring is dat hier met respect naar geluisterd wordt en dat dit in de wandelgangen zo nu en dan tot mooie gesprekken kan leiden.’

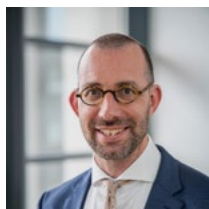
Van een tegenstelling tussen getuigen en besturen willen SGP’ers niet weten. We vragen waterschapbestuurder Gert van Kralingen om een voorbeeld van een getuigenis in de politiek.

‘Ik denk dat veel bestuurders zich tekort voelen schieten in hun persoonlijk getuigenis. Je bent aan het besturen, beleid aan het maken, plannen voor de verre toekomst, 2050 en zelfs 2100. Zorgen dat Nederland gereed is voor zeespiegelrijzing, zoetwatertekorten, hoosbuien enzovoort. Dat is vooral het praktische werk van besturen. Heel mooi werk. Maar kunnen ze ook aan mij zien of merken dat ik een christen ben? Is er in mijn leven iets zichtbaar van de ambten van Christus (profeet, priester en koning)? Mij valt steeds weer op de tere band tussen het gebed – vaak in de nood gebeden – en het moment dat de Heere een opening geeft om iets te zeggen over Zijn dienst. Om dan goed van Hem te mogen spreken. Ik stelde deze vraag over het persoonlijke getuigenis een keer na een vergadering zomaar aan een collega-bestuurder. Ze gaf mij een verrassend antwoord. “Heb je wel opgemerkt dat er in vergaderingen niet wordt gevloekt? Zou dat ook zo zijn als jij niet in de vergadering zou zitten?” Dat weet ik niet. Omdat ik in andere gevallen, zoals in hun thuissituatie, er niet bij ben. Maar haar antwoord gaf mij wel verwondering.’

Voor de volgende vraag trekken we op naar de Overijsselse regio Twente. In de

gemeenteraad van Rijssen-Holten zit Jan Noeverman. Wat heeft Guido de Brès u vandaag de dag te zeggen?

‘Ik voel mij meer met Guido de Brès verbonden als kerkganger dan als (lokale) politicus, zonder dat van elkaar te willen scheiden. Guido de

Brès leefde in een tijd van vervolging. De (overwegend roomse) overheid trad fel op tegen de calvinisten omdat zij hen beschouwde als rebellen. De calvinisten vormden gemeenten onder het kruis die in schuilkerken bijeenkwamen. Veel calvinisten zijn de marteldood gestorven. Tegen deze achtergrond heeft De Brès aan de overheid duidelijk willen maken wat deze protestanten nu feitelijk geloofden en beleden. Als SGP’er in de gemeenteraad van Rijssen-Holten bevind ik mij in een totaal andere situatie. Christelijke partijen vormen in onze gemeenteraad een ruime meerderheid. Het is duidelijk dat we geen rebellen zijn die erop uit zijn de bestaande rechtsorde omver te werpen. Maar ook dan blijft het wel belangrijk om verantwoording af te leggen over politieke keuzes. Die politieke verantwoording is voor mij heel nauw verbonden met het geloven en belijden van de kerk, maar valt daar zeker niet mee samen.’

Volgens Theo Meijboom, SGP-fractie-voorzitter in de gemeenteraad van het Brabantse Altena, heeft Guido de Brès ons ook vandaag nog veel te zeggen. Hij licht dat desgevraagd toe.

‘Wij leven in een verwarrende tijd door de steeds verdergaande polarisatie, tegenstellingen die in de sociale media worden uitver-

groot en die uitmonden in onvrede over – en zelfs verzet tegen de overheid. In artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis geeft De Brès ons richting hoe wij ons hebben te verhouden ten opzichte van die overheid. Als christenen hebben we de opdracht om “gehoorzaam te zijn in alle dingen die niet in strijd zijn met het Woord van God”. Waarom? “Opdat de ongebondenheid van de mensen bedwongen wordt en alles in goede orde onder hen toegaat.” Als je je leven wilt inrichten naar Gods heilzame geboden, dan staan als het goed is niet de rechten van de mens centraal zoals sommige politieke partijen willen doen geloven, maar het recht wat onze Schepper heeft over ons leven. Dan staat Christus centraal, in ons persoonlijke leven, in het maatschappelijke leven en ja, dus óók in de politiek! Hoe veelzeggend zijn in dit licht de laatste woorden van Guido de Brès toen hij op het punt stond te sterven op het schavot. Hij riep de toeschouwers op om standvastig te zijn in de geloofsleer én trouw te blijven aan de overheid.’

Dat gebeurde op 31 mei 1567 in Valenciennes, op de vroege zaterdagmorgen voor Pinksteren. Die oproep tot gehoorzaamheid aan de overheid is typerend voor Guido de Brès, maar ook opmerkelijk, want ook hij was slachtoffer van de vervolging door diezelfde overheid. We laten Joost Veldman hierover aan het woord:

‘De oproep van Guido de Brès om de overheid te gehoorzamen verrast mij vooral vanwege de tijd en persoonlijke omstandigheden waarin dat gebeurt. Vanuit Bijbels en bestuurlijk perspectief is het echter een voorwaarde voor een geordend maatschappelijk leven. Zonder basale gehoorzaamheid ligt anarchie, wetteloosheid en onrechtvaar-

‘Tegenover de maakbaarheidsgedachte die zich in de politiek in allerlei vormen manifesteert, wijst De Brès een andere weg: die van de beloften.’

‘Laat de kerken, straten en pleinen getuigen zijn, ze trotseren de eeuwen. In onze hoek van het protestantisme is daarvoor naar mijn idee te weinig oog.’

digheid op de loer. Willen wetten doeltreffend zijn, dan zullen ze voldoende moeten resoneren in de samenleving (zie de Corona-maatregelen). Als we dat naast de NGB leggen (een kerkelijke belijdenis), dan kan artikel 36 toch vooral gelezen worden als een zeer dringende aansporing aan de kerken en haar leden om het evangelisatiewerk serieus te nemen, opdat christelijke wetten in de samenleving zouden resoneren.’

Welke zin uit de Nederlandse Geloofsbelijdenis raakt u het meest? Op deze vraag reageert Lourens van Bruchem op een heel persoonlijke manier:

‘Na Pasen 2015 mag ik zeggen dat dit de volgende zin is van artikel 23: “En daarom houden wij dit fundament altijd vast en geven God alle eer en wij vernederen onszelf en belijden wie we zijn, zonder ons op iets van onszelf of op onze verdiensten te beroemen. Wij steunen en rusten alleen op de gehoorzaamheid van de gekruisigde Christus, Die van ons is, wanneer wij in Hem geloven.” Voor mij was een aardbeving in China (in 2008) nodig om me te onttrenen, na zeven zoekende jaren werd het voor mij in 2015 persoonlijk Pasen: “Hij leeft.” Uit genade alleen.’

Voor Theo Meijboom staat de geloofsbelijdenis boordevol waardevolle citaten die hem persoonlijk veel te zeggen hebben:

‘Als ik er één uit zou mogen lichten, kom ik toch uit bij artikel 21, bijna in het centrum van de belijdenis van Guido de Brès, waar het gaat over de voldoening van Christus, onze enige Hogepriester, voor onze zonden: “Wij vinden alle vertroosting in Zijn wonden en behoeven geen enkel ander middel te zoeken of te bedenken, om ons met God te verzoenen dan alleen dit ene offer, eenmaal

gebracht, waardoor de gelovigen in eeuwigheid volmaakt worden”. Dit citaat spreekt mij bijzonder aan omdat hier in één zin het merg van het Evangelie wordt uitgestald. Verzoening door voldoening door een Ander, Christus, in onze plaats. Verzoening, vertroosting en uitzicht, en dat alles uit genade!’

Vanuit de noordelijk gelegen Friese gemeente Dantumadiel brengt SGP-fractievoorzitter Tom Bakker spontaan de ‘21 woorden’ uit artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis ter sprake:

‘Eind jaren ‘80, in mijn studietijd, heb ik hierover een artikel geschreven voor *Ons Contact*, het blad van de SGP-jongeren. Ik had namelijk ‘ont-

dekt’ dat volgens artikel 36 de overheid twee taken had: (1) niet alleen acht te geven op de openbare orde en daarover te waken, maar ook (2) de hand te houden aan de heilige bediening van de kerk. Het (a) weren en uitroeien van alle afgoderij en valse godsdienst en het (b) vernietigen van het rijk van de antichrist waren dus geen derde en vierde taak van de overheid, maar het doel van het ‘de hand houden aan de heilige bediening van de kerk’. Dit had ik gelezen bij de theoloog prof. dr. H. Visscher en ik besprak het met mijn vrouw (toen nog mijn vriendin), die Frans studeerde. Zij bevestigde het: vanuit het oud-Frans van Guido de Brès moest het zo gelezen worden.’

Wat betekent dit geloofsartikel over de overheid in de praktijk?

'In de praktijk van het gemeenteraadswerk betekent dit vooral dat de gemeenteraad moet streven naar rust en orde, om te beginnen in de raadszaal, maar vervolgens ook in de samenleving. Gods Woord gedijt niet in een samenleving waar onrust is, herrie en chaos heerst. Een SGP-gemeenteraadslid zal daarom proberen te zorgen voor draagvlak, bijvoorbeeld door voorlichting en vormen van burgerparticipatie. Ik durf de stelling wel aan dat een SGP-gemeenteraadslid een verbinder zal proberen te zijn.'

Is voor een SGP-politicus alleen artikel 36 van betekenis?

'Nee, behalve artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis denk ik dat in deze tijd bijvoorbeeld ook artikel 32 actueel is, dat gaat "over de orde en discipline of tucht van de kerk." Verrassend genoeg begint het niet met de belijdenis dat de gelovigen zich moeten onderwerpen aan het kerkbestuur. Integendeel, het begint met de belijdenis dat het weliswaar goed is dat er in de kerk een zekere orde is, maar dat de kerkbestuurders ervoor moeten oppassen dat zij de gelovigen geen wetten opleggen boven de geboden van Christus, onze enige Meester. De belijdenis spreekt van menselijke bedenksels waardoor de gewetens van de gelovigen gebonden en gedwongen worden. Artikel 32 is dus heel beperkend voor de kerkelijke overheden. Naar analogie hiervan hebben ook de burgerlijke overheden een begrensde, afgebakende taak. Voor SGP-volksvertegenwoordigers is het daarom van belang dat zij erop letten dat overheden hun grenzen niet te buiten gaan. In onze tijd, waarin de overheid zomaar totalitaire trekjes kan gaan ver-

tonen, is het niet verkeerd om na te denken over de strekking van artikel 32 en de consequentie voor onze houding ten opzichte van de rechtsstaat, de klassieke grondrechten en het concept van soevereiniteit in eigen kring.'

Raadslid Dick den Butter vindt artikel 36 over het ambt van de overheid belangrijk voor de SGP:

'Misschien gold dit voor Guido de Brès wat minder, het was tenslotte het een na laatste artikel in de door hem opgestelde geloofsbelijdenis. In het licht

van zijn tijd is artikel 36 goed te begrijpen. In plaats van dat de overheid de zuivere leer probeerde uit te roeien, zoals in die dagen, moet de overheid die juist bewaken en bevorderen. De gebruikte termen zouden we wellicht vandaag de dag niet meer zo kiezen. Daarbij is artikel 36 ook in de eerste plaats een geloofsartikel, het vat samen hoe de Bijbel over de overheid spreekt. Dat is wat anders dan een programma van een politieke partij. Hoe geef je concreet invulling aan de overheid als hoeder van de kerk in een samenleving waar ieder voorkeursbeleid wordt geframed als discriminatie? Toch mogen en moeten we opkomen voor Gods Woord en dat benoemen als de Waarheid, juist ook in de politiek. Het antwoord op de vraag hoe, ligt in wat Guido de Brès zelf schreef op het titelblad van de geloofsbelijdenis. Hij verwijst daar naar 1 Petrus 3:15 waar staat: "Zijt altijd bereid tot verantwoording aan een ieder die u rekenschap afleest van de hoop die in u is, met zachtaardigheid en vrede." Dat moet de grondhouding zijn van

'Als je je leven wilt inrichten naar Gods heilzame geboden, dan staan als het goed is niet de rechten van de mens centraal (...) maar het recht wat onze Schepper heeft over ons leven. Dan staat Christus centraal (...) óók in de politiek!'

‘Burgerlijke overheden [hebben] een begrensde, afgebakende taak. Voor SGP-volksvertegenwoordigers is het daarom van belang dat zij erop letten dat overheden hun grenzen niet te buiten gaan.’

SGP'ers die geconfronteerd worden met andere meningen. Daarin klinkt grote liefde door, allereerst tot God, vervolgens ook tot de naaste.’

Na het 36e volgt het 37e artikel dat gaat over de wederkomst van Christus. Dit vormt de climax van de geloofsbelijdenis. Op welke manier functioneert dit geloofsartikel in het politieke werk? Verwoordt dit ‘slotakkoord’ van de belijdenis een beklemmende of een bemoedigende waarheid? Johan Slootweg reageert:

‘Met dit geloofsartikel in gedachten, krijgt politiek een andere dimensie. We doen alles in de wetenschap dat we slechts voorbijgangers zijn. En we weten

dat we ook over ons politiek bedrijven verantwoording moeten afleggen. Ik moet eerlijk bekennen dat dit niet altijd levende praktijk is, maar nu bij het beëindigen van mijn politieke loopbaan wel vaker in mijn gedachten komt. Als we bedenken wat zich allemaal samenspanst om ook in ons land het Bijbels gedachtegoed zoveel mogelijk uit het openbare leven te verdringen, dan is dit geloofsartikel een bemoedigende waarheid. Want het leert ons inzien dat het naar het einde gaat en dan zal blijken dat alles in Gods Raad besloten ligt. Die Godsontmoeting zal voor ons allesbeslissend zijn; hoe dat zal zijn, kan voor mij een beklemmende vraag zijn. Bijbelse politiek proberen te bedrijven is immers geen garantie voor de zaligheid, dat is alleen het toegepaste bloed van Christus.’

Voor het Rijssense raadslid Jan Noeverman verwoordt artikel 37 een bemoedigende waarheid:

‘De Brès spreekt over de wederkomst en het oordeel. Dat oordeel komt niet aan mensen toe, maar aan God alleen. Hij zal oordelen en alles rechtzetten. De Brès besluit het artikel en de geloofsbelijdenis met de woorden: “Daarom verwachten wij die grote dag met groot verlangen, om ten volle te genieten de beloften van God in Jezus Christus, onze Heere”. Tegenover de maakbaarheidsgedachte die zich in de politiek in allerlei vormen manifesteert, wijst De Brès een andere weg: die van de beloften. De beloften van God in Jezus Christus, onze Heere; de beloften waarin ook onze kinderen delen; de beloften die de basis vormen van heel het belijden van de Kerk. Vanuit die belijdenis mag ik als raadslid de vrede zoeken voor alle mensen binnen de gemeentegrenzen. In geloof en belijden dat het niet van mij afhangt, maar dat Christus Koning is, Die zal wederkomen om te oordelen de levenden en de doden.’

Welkom!

Bij Gebr. Koster Barneveld

**Boeken - Bijbels - Cd's
Puzzels - Wenskaarten
Cadeauartikelen**

Openingstijden:

ma: 13.30 - 17.30 uur
di: 9.00 - 17.30 uur
wo: 9.00 - 17.30 uur
do: 9.00 - 17.30 uur
vr: 9.00 - 21.00 uur
za: 9.00 - 17.00 uur

Met **oog**
voor de
inhoud!

Uitgeverij Boekhandel

Gebr. Koster

Nairacstraat 17
3771 AW Barneveld

Voor het
meest actuele
boekennieuws
**bezoek onze
webshop
gebrkoster.nl**

gebrkoster.nl - tel.: 0342 - 41 69 86

Smaakt deze *Zicht* naar meer?

Het magazine voor gereformeerd zicht op
politiek en maatschappij! Word nu abonnee!
Ga naar onze website.

- Christelijke kijk op politiek en samenleving
- Uitleg bij actuele ontwikkelingen
- Inzicht in politieke praktijk

► **wi.sgp.nl**

BEELD
Kasteel te
Doornik

BRON
Françoise
Thomas &
Jacques
Nazet,
Tournai. Une
ville, un fleuve
[XVIe-XVIIe
siècle], Bruxel-
les 1995.

Guido's vertoog aan de overheden

Een minder bekend geschrift bij de
Nederlandse Geloofsbelijdenis

Het pakketje dat in de nacht van 1 op 2 november 1561 over de muur van het kasteel in Doornik werd geworpen, bevatte naast de *Confession de foy* en de brief aan koning Filips II nog een stuk van de hand van Guido de Brès. Het betreft een *Vertoog aan de overheden der Nederlanden, te weten Vlaanderen, Brabant, Holland, Zeeland, Henegouwen, Artois, het kasteleinschap van Rijssel en andere omliggende streken*. Gedeelten uit de tekst van dit vertoog worden hier weergegeven met een korte toelichting.¹

Guido geeft eerst aan waarom hij de geloofsbelijdenis ook aanbiedt aan de overheden van genoemde Nederlanden: 'Nadat wij door zoveel verdrukkingen overwonnen zijn, hebben wij onze toevlucht genomen tot de goedertierenheid van de koning, onze opperste vorst en heer, en hem ootmoedig, in de Naam van God, gebeden om niet over onze zaak volgens de geruchten en aanklachten van onze tegenstanders te willen oordelen, maar volgens de geloofsbelijdenis, door ons aan zijn majesteit aangeboden. Wij hebben niet willen nalaten, dit ook aan u, o vrome overheden en grootmoedige heren te doen, daar wij, zoals wij met hart en mond belijden, dat de koning door God over Zijn volk is aangesteld, ook u erkennen als Zijn stadhouders en bestuurders over Zijn landen², en daardoor in macht verheven bent in uw heerschappij, ambten en bedieningen, niet alleen door de koning, maar ook door de levende God³, van Wiens rechtvaardigheid u als dienaren bent geroepen, tot wraak en vrees der bozen, en tot steun en vertroosting der goede. Dit geeft ons te meer vrijmoedigheid om onze aanklacht en ons vertoog u aan te bieden, in de hoop, dat, gelijk uw staten door God zijn verordend, Hij u hulp en bijstand verlenen zal in het vellen van een oordeel over zoveel arme, onschuldige lieden, die tot nu toe meer werden veroordeeld dan ondervraagd wegens hun geloof en verdediging daar-

AUTEUR

drs. Jan Schippers,
directeur WI-SGP

'O mens, wie u ook bent, durft u wel degene die zich vertroost, en op het Evangelie steunt als schuldige voor de rechter te dagen?'

‘O eerbare en edele heren, hoelang zult u hen lijdzaam aanhoren, die zeggen, dat het licht duisternis is en de duisternis licht?’

van, veelmeer verbrand dan in hun onschuld en rechtvaardigheid verhoord.’

TWEE SOORTEN VIJANDEN

Dat dit onrecht geschiedt, verwijt Guido de tegenstanders die desinformatie verspreiden over gereformeerde gelovigen: ‘Wij willen echter wel bekennen, dat dit van u niet afkomstig is, maar van twee soorten van mensen, beide onze vijanden, die door verschillende, tegenovergestelde beginselen worden gedreven, doch hierin allen overeenkomen om hun machtige invloed te doen gelden op uw oordeel en vonnissen en die tot volvoering van hun wreedheid te leiden. Al is er ook een groot aantal lieden dat het Evangelie vervolgt, zodat Christus de Zijnen een kleine kudde noemt⁴, en de Profeet met verwondering uitroept: “Wie heeft onze prediking geloofd?”⁵.’

‘Nochtans zijn er twee soorten, die op ons aanvallen als woedende dieren, en die alles aanwenden om u te veranderen, waardoor u uw natuurlijke goedertierenheid en goedheid verandert voor hun bloeddorstigheid en woedende wreedheid. De eerste ijveren op een onverstandige wijze uit liefde van enige, zonder te weten welke, godsdienst, en steunen alleen op een algemene en verouderde dwaling. De anderen vervolgen ons, niet omdat wij hen in hun godsvrucht hinderlijk zijn, want zij bezitten geen godsvrucht, maar omdat het Evangelie, waarnaar wij ons verlangen te reformeren, in strijd is met hun goddeloosheid, gierigheid, eergierigheid, hoererij, moordlust, dronkenschap en andere boosheden, waarin zij wroeten en zich wentelen als dieren. Aangaande de eerste soort weten wij, dat zij tot hen behoren, van wie Jezus Christus spreekt, die menen God een dienst te bewijzen door ons tot de dood

over te leveren⁶ en die in de ogen van mensen onschuldig zijn maar inderdaad schuldig zijn voor God, aangezien de godsdienst die dergelijke wreedheid bedrijft niet gegrond is op Gods Woord, maar op hun verbeelding en de denkwijze van hun voorouders.’

WAARHEID OF VERZINSELS?

Vervolgens betoogt Guido dat wie zich aan het Woord van God houdt niet kan dwalen, maar wie aan Christus’ Evangelie ongehoorzaam is, wel moet dwalen. Dan volgt een aantal scherpe, retorische vragen: ‘O mens, wie u ook bent, durft u wel degene die zich vertroost, en op het Evangelie steunt als schuldige voor de rechter te dagen? Durft u hem voor een ketter houden en het oordeel van dood en vervloeking over hem uit te spreken, die zich ziet en voelt vrijgemaakt van de verdoemenis der wet door Jezus Christus, Die in zijn plaats een vloek geworden is en een losprijs voor zijn schuld? Daarom nu probeert zijn gelovige ziel te genieten van de door Christus verworven heilige vrijheid en te laven met het levende water, waartoe hij uit genade geroepen is. Hij vergenoegt zich daarmee en is ermee tevreden en wil niet uit deze waterbakken, grachten en stinkende bronnen putten die u voor uzelf hebt gegraven, dat wil zeggen jullie verzinsels waarvan hij vastgesteld heeft dat ze in strijd zijn met Gods Woord; en moet u zich op zó’n manier daartegen verklaren? De eeuwige en almachtige God heeft van de hemel verklaard, dat Jezus Christus Zijn geliefde Zoon is, in Wie Hij Zijn welbehagen heeft.⁷ U, die slechts een mens bent, dat is, aan alle zwakte en verderving onderworpen, zult u nu zeggen, dat het welbehagen van God niet in Christus is, maar in uw verzinsels? Indien u het vertrouwen dat de gelovige martelaar

stelt op Jezus Christus niet kunt ontnemen, terwijl hij te midden van de vlammen en in de benauwdheid van de dood is, zult u dan niet moeten erkennen dat u Jezus Christus als opnieuw vervolgt en kruisigt? (...) Wij bidden u, in de naam van God dat u uw dwaze en wrede ijver wat wilt matigen, en bedenken dat de Apostel Paulus, niettegenstaande zijn ijver tot bescherming van Gods wet en zijn strijd daarvoor, een vervolger van Christus wordt genoemd.⁸ (...)’

EERST BEWIJZEN, DAN OORDELEN

‘En u, o eerbare en edele heren, hoelang zult u hen lijdzaam aanhoren, die zeggen, dat het licht duisternis is en de duisternis licht? Hoe lang zult u de onschuldige onverhoord veroordelen en u niet verzetten tegen het geweld van zijn tegenstanders, die hem tegelijk beschuldigen en veroordelen en u slechts tot uitvoerders en dienaren maken van de veroordelingen, gevoelens en meningen der monniken, priesters, geprivilegieerden en leraars, die vooral interesse hebben in het voornaamste van deze zaak en van het misbruik waarvan sprake is. Zal het tot in eeuwigheid voortduren dat zij u voor wereldlijke, ongewijde of onheilige lieden achten, zodat u niet over de Schrift zult mogen spreken en niet zult mogen oordelen over de leer en zaken van de godsdienst? Toen de Heere Jozua aanstelde tot een leidsman en bestuurder van Zijn volk, gebod Hij hem, dat het boek der wet niet zou wijken van zijn ogen noch uit zijn handen. Zullen deze lieden u het met geweld ontrukken, zodat u geen kennis zou krijgen van hun lasteringen tegen God? (...)’

‘Alzo behoort men, alvorens men onze personen zo wreed overvalt, te bewijzen dat wij ketters zijn en dwalen in het geloof. Ook

dient men ons ervan te overtuigen door plaatsen uit de Bijbel of het Evangelie, en ons niet voordat alle bewijzen geleverd zijn ons aan het vuur over te geven of de tongen uit te snijden en de monden met ijzeren haken te sluiten van hen, die niets anders verlangen dan te bewijzen dat hun leer gegrond is op de Rotssteen, welke is Christus.’

NIET DWINGEN TOT GELOOF

Vervolgens wijst Guido op het standpunt van de kerkvaders dat men niet mag dwingen tot geloof en dat de overheidstaak gericht is op het handhaven van de openbare orde en vrede in de samenleving: ‘De meeste vroegere leraars meenden, dat het hun niet geoorloofd was de gewetens aan te tasten, die geweld aan te doen en te dwingen in het geloof. Dit omdat hun het stoffelijk zwaard in handen gegeven is om de rovers, dieven, doodslagers, en anderen, die het openbaar bestuur in beroering brengen te straffen. Maar wat de godsdienst betreft en wat tot de ziel behoort, daar moet het geestelijke zwaard van het Woord van God met ijver tussentreden, om onderscheid te maken tussen de valse ijver en de godsdienst die iemand beschermt tegen oproer en omverwerping van de regering. (...) Wij geven toe dat de overheid de ketterijen moet kennen die onrust en oproer veroorzaken in een gemeenschap, maar dan wel op voorwaarde dat onder dit voorwendsel niet de onschuldigen worden verdrukt, enkel op een aanklacht van de vijanden, zonder dat zij gehoord of verhoord worden. De overheid zou moeten bedenken wat de wijze man zegt: “Wie de goddeloze rechtvaardigt en de rechtvaardige verdoemt, die beiden zijn de Heere een gruwel.”⁹ Waarbij het echter nodig is, dat de rechter voor zichzelf erkent en verzekerd is van de onrechtvaardig-

‘De meeste vroegere leraars meenden, dat het hun niet geoorloofd was de gewetens aan te tasten, die geweld aan te doen en te dwingen in het geloof.’

‘Het is inderdaad een beroemde uitspraak van Plato, dat ‘zo de burgers in de gemeenschap zijn, zo zijn ook de overheden.’

heid en ketterij, overtuigd door het Woord van God, vóórdat hij de hand uitstrekt om de beschuldigde te treffen.’

Hierna volgt een uitgebreide passage waarin Guido met voorbeelden uit de kerkhistorie laat zien dat de leugen zich verhuult en voor doet als waarheid, dat in vroeger tijden de profeten van God werden gedood door lieden die de ware godsdienst vervalsen, door zich te beroepen op gewoonten die niets anders zijn dan ingewortelde dwalingen. Daarbij gebruikt Guido heel scherpe woorden. In hardnekkigheid sluiten zij de ogen voor het licht, zelfs zozeer ‘dat in dit geval geen andere zonde wordt aangetroffen dan tegen de Heilige Geest, die door de mond van Jezus Christus onvergefelij wordt genoemd, die daarin bestaat om tegen beter weten en zijn gemoed in hen te vervolgen, die in alle eenvoud belijdenis doen van het Evangelie.’ Dit geldt volgens Guido niet voor alle tegenstanders, want er zijn er ook die ‘alleen zijn vervuld met begeerte van het vlees en naar de wereld, even alsof er geen ander toekomstend leven bestond dan het tegenwoordige, en zij hebben geen gevoel van iets dat christelijk is. Dit is het eenvoudige volk, dat zich zozeer en onbeschaamd aan dronkenschap overgeeft, dat men zelfs, behalve het gelaat, nauwelijks enig onderscheid tussen hen en de dieren kan opmerken (...).’

‘Het is inderdaad een beroemde uitspraak van Plato, dat “zo de burgers in de gemeenschap zijn, zo zijn ook de overheden” en: “de ondeugden vermenigvuldigen zich als de straf van weinigen niet bij velen vrees inboezemt”.’

INDRINGENDE SMEEKBEDE

Op bescheiden maar indringende wijze smeekt Guido de overheden om het ge-

weld tegen gereformeerden fors te matigen: ‘Waar uw zwaard alleen maar wordt uitgetrokken om zich in ons bloed te dopen, bidden wij u ootmoedig: pas ervoor op dat u voor God niet schuldig gehouden wordt aan zoveel hoererijen, lasteringen en doodslagen, die onder het volk plaatshebben, en vergelijk de manier waarop wij leven met die van onze vijanden, want daardoor kent men de mens zoals de boom aan zijn vruchten. Wij danken God dat onze vijanden zelf ertoe gedrongen zijn enig getuigenis te geven van onze wellevendheid, vroomheid en lijdzaamheid, zodat ze gewend zijn om te zeggen: “Hij zweert niet, hij is een Lutheraan; hij hoereert niet en drinkt zich niet dronken, hij is van de nieuwe sekte.” Niettegenstaande deze getuigenissen van onze eerbaarheid, wordt er geen methode van straffen ongebruikt gelaten om ons te pijnigen.’

‘Begint dan, o onze heren, onze zaak ter hand te nemen en onze onschuld te onderzoeken, die door het bedrog, de lasteringen en het geweld van onze tegenstanders wordt onderdrukt, opdat de Heere Zijn gramschap over u niet uitstrekt. Veracht het wenen en zuchten van zoveel onschuldigen niet, opdat de Heere uw gebeden verhoort, en in alles wat u doen zult u gelukkig maakt. Amen.’

NOTEN

- 1 Voor de volledige tekst, zie: Guido de Brès, *De Nederlandse geloofsbelijdenis* (Barneveld 2009), pp. 182-187.
- 2 1 Samuël 8:9, 1 Timotheus 2:2, Handelingen 23:5.
- 3 Exodus 22:28, Deuteronomium 16:18, Exodus 23, Romeinen 13.
- 4 Lukas 12:32.
- 5 Jesaja 53:1, Romeinen 10:16.
- 6 Johannes 16:2.
- 7 Mattheüs 17:5.
- 8 Handelingen 8:1-3.
- 9 Spreuken 17:15.

HELP ONS HELPEN

*Met uw steun kunnen we
een steentje bijdragen
ten behoeve van deze
bijzondere kinderen.*

*Het beschermen van de
heiligheid van het leven
is de grootste waarde
van alles.*

PPCU project 2021-2022

We letten op de geestelijke behoefte van het kind. Veel van deze kinderen weten dat zij zullen sterven. Vooral als ze hun laatste dagen bereiken, is ons doel om te zorgen voor een goede thuiszorg situatie (Home Hospice).

“Ouders mag nooit worden verteld dat hun kind moet sterven in het ziekenhuis. Waar mogelijk creëren we een thuissituatie waar sterven mogelijk is.” Dit brengt extra kosten met zich mee (de vergoeding van zorgverzekeraars zijn begrensd) en maakt palliatieve zorg tot een ‘zorgenkindje’.

**Shaare
Zedek**

T 0184-612632
M 06-51236636 (b.g.g)
E info@shaarezedek.nl

NL51 INGB 0004 2954 26
NL74 ABNA 0436 4270 60
t.n.v. Stichting Shaare Zedek

DONEER ONLINE: WWW.SHAAREZEDEK.NL

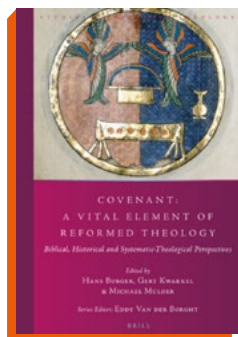
Boeken schap

Over de relatie
geloof en politiek

REDACTIELEDEN

Dr. Hans van de
Breevaart en drs.
Jan Schippers

Guido de Brès mag gelden als een representant van een stroming in de gereformeerde traditie waarin geloof en politiek niet los verkrijgbaar waren. Wel is er ook daarbinnen steeds verschil van inzicht geweest over de vraag hoe die relatie precies moest worden gezien. Zou dat nog steeds kunnen in termen van het verbond, zoals voorheen in de gereformeerde traditie het geval was? Hoe functioneerde bij Willem van Oranje de relatie tussen geloof en politiek? En biedt het huidige politieke denken nog aanknopingspunten?

Covenant, a vital element of reformed theology.

Hans Burger,
Gert Kwakkel &
Michael Mulder
(red.), Uitgeverij
Brill te Leiden,
2022; 412 blz.;
€ 68.

In de Nederlandse Geloofsbelijdenis wordt slechts een keer aan de notie van het verbond gerefereerd, namelijk in het artikel over de doop. Maar het zou onjuist zijn daaraan de conclusie te verbinden dat het verbond een marginale rol vervult in de gereformeerde theologie. God is volgens de gereformeerde theologie niet maar een onbewogen Beweger, of iemand die de wereld weliswaar gemaakt heeft, maar zich er verder niet mee bemoeit. Integendeel, God is bewogen met ons lot en heeft zich geopenbaard als de Ene-die-er-voor-ons-is en met ons in een relatie treedt.

Deze overtuiging is steeds ook het uitgangspunt geweest van een Schriftgetrouwe gereformeerde theologie. Zoveel wordt duidelijk uit *Covenant*, een bundel bijdragen die onlangs bij de gerenommeerde Leidse uitgever Brill verscheen onder redactie van Hans Burger, Gert Kwakkel (beiden verbonden aan de Theologische Universiteit te Kampen) en Michael Mulder (werkzaam aan de Theologische Universiteit Apeldoorn). Zoals in een Schriftgetrouwe theologie past, is de helft van de bundel ingeruimd voor exegetische bijdragen. Leidend daarbij is de gedachte dat in een reformatische traditie

theologische concepten altijd weer opnieuw getoetst moeten worden aan de Schriften. Twee zaken krijgen daarbij speciale aandacht:

- De verhouding tussen het oude en het nieuwe verbond en de theologische implicaties daarvan voor de verhouding tussen Kerk en Israël;
- Het theologische onderscheid dat in de gereformeerde theologie altijd gemaakt is tussen het werkverbond en het genadeverbond.

Met betrekking tot de verbonden die God sloot met Israël, leggen Gert Kwakkel en Arie Versluis steeds de nadruk op de continuïteit tussen de verschillende verbonden in het Oude Testament. Ook het nieuwe verbond waarvan in Jesaja en Jeremia sprake is, wordt daarbij door Jaap Dekker en Mart Jan Paul gezien als een vernieuwing van het verbond met de patriarchen, met heel Israël bij de Sinaï en met David.

Het Nieuwe Testament bouwt daarop voort, zo stellen Arco den Heijer, Donald Cobb en Michael Mulder. God blijft trouw aan Zijn verbond met Israël, zij het dat door de kracht van de Geest nu ook de heidenen erin delen op een schaal die tot dan toe ongekend was. En net als in het Oude Testament, wordt de opvatting van het verbond ook in het Nieuwe Testament gekenmerkt door de structuur van belofte en de oproep tot geloof en een leven in dankbaarheid overeenkomstig de wetten die God ook voor de heidenen van toepassing heeft verklaard.

In de strijd tegen de aloude vervangings-theologie lijken me deze inzichten van het

DOOR

dr. Hans van
de Breevaart

'Ik vermoed dat ... met dit ageren tegen het werkverbond en die 'burgerlijke theologie' ook direct elke vorm van algemene genade en nadruk op het belang van scheppingsordeningen sterk wordt gerelativeerd.'

allergrootste belang. En ik denk dat met behulp van de exegetische perspectieven die hier geboden worden, de systematische theologie haar voordeel kan doen.

Daarentegen heb ik mijn twijfels over de beschouwingen die ageren tegen de notie van het werkverbond. In hun bijdragen wijzen Pierrick Hildebrand, Matthias Mangold en Wim van Vlastuin op het belang dat in de gereformeerde traditie door mannen als Heinrich Bullinger, Johannes Braun en Wilhelmus à Brakel gehecht werd aan deze notie. Daartegenover zijn Hans Burger en Arnold Huijgen echter van mening dat het tijd is voor een gereformeerde theologie waarin alleen nog sprake is van een genadeverbond. Enerzijds omdat er volgens hen in de Schrift geen sprake is van een werkverbond met Adam voorafgaand aan de val. Dat was ook niet nodig omdat voor Adam een leven in overeenstemming met Gods bedoelingen in liefde en geheel vanzelf sprak. Die vanzelfsprekendheid zien we terug in Jezus Christus, zo stelt Huijgen in navolging van Bram van de Beek, in wiens dood en opstanding wij een nieuw tijdperk binnen treden die, anders dan de 'burgerlijke theologie' van veel gereformeerde christenen vandaag, op de toekomst gericht is. Ik vermoed dat, in naam van genade en liefde, met dit ageren tegen het werkverbond en die 'burgerlijke theologie' ook direct elke vorm van algemene openbaring en nadruk op het belang van scheppingsordeningen sterk wordt gerelativeerd. In de genoemde bijdragen gebeurt dat weliswaar niet expliciet. Maar ik durf te voorspellen dat afscheid nemen van de notie van het werkverbond in de theologie altijd ook gepaard zal gaan met een bepaalde opstelling in het

politieke debat over gender-gerelateerde issues en de discussie over de eigen plaats van zowel man als vrouw in het geheel van Gods Schepping.

Dat doet overigens niets af aan mijn waardering voor de nadruk die, in lijn met het geheel van de bundel, ook Huijgen legt op onze onopgeefbare verbondenheid met Israël en de onhoudbaarheid van elke vorm van gereformeerde vervangingstheologie. Wel ben ik geneigd aan een dergelijke exegetische en systematisch-theologische conclusie direct een politieke vraag te verbinden. Want betekent dit voor Huijgen ook dat hij er rekening mee houdt dat in de staat Israël iets van Gods verbondsbeloften aan het Joodse volk is vervuld? Of geeft hij op dit punt de voorkeur aan de opvatting van Van de Beek die de staat Israël als een daad van ongeloof ziet, aangezien daarbij sprake zou zijn van een ongeoorloofd vooruitgrijpen op het einde der tijden? In geen enkele bijdrage wordt op deze vragen met betrekking tot het verbond met Israël ingegaan. Ook niet door Van Vlastuin in zijn bijdrage over à Brakel. Terwijl die laatste daar toch wel heel uitgesproken ideeën over had. Sowieso komt de vraag naar de politieke reikwijdte van het verbond in de onderhavige bundel niet aan de orde. Persoonlijk acht ik dat een gemiste kans. Daar staat tegenover dat het geheel ons voldoende stof tot reflectie biedt. Van harte ter lezing aanbevelen.

De zwijger
René van
Stipriaan,
De Zwijger.
Uitgeverij
Querido Facto
te Amsterdam,
2021; 944 blz.;
€ 39,99.

Een boek van bijna duizend pagina's schrijven over iemand die je in de titel al karakteriseert als *De Zwijger* is een niet alleen letterlijk, maar ook werkelijk een prestatie van formaat. In zijn biografie put literair-historicus René van Stipriaan rijkelijk uit de schat aan informatie die Willems persoonlijke correspondentie biedt. En als vlot leesbare samenvatting van alles wat er tot nu toe over onze 'Vader des Vaderlands' bekend is, wil ik dit boek van harte aanbevelen.

Wel wijkt het beeld dat Van Stipriaan van Willem schetst nogal af van wat wij gewend zijn uit de gereformeerde geschiedschrijving. Naast de vlotte schrijfstijl maakt dat het boek ook nog eens tot een spannende leeservaring. Want telkens komt de vraag op of de auteur met name Willems motieven voor zijn verzet tegen de Spaanse vorst en het Rooms-katholieke pausdom werkelijk gepeild heeft.

Velen van ons zijn namelijk opgevoed met het beeld van een prins die van katholiek via het lutheranisme uiteindelijk overtuigd calvinist werd om tenslotte als diepgelovig man zijn leven te geven voor het volk dat hij liefhad. Wij zijn ook opgevoed met het portret

van Adriaen Thomasz Key uit 1580, waarop Willem te zien is als een waardige man op leeftijd die ons weliswaar zelfbewust, maar toch ook enigszins nadenkend en in zichzelf gekeerd, aankijkt.

Op de omslag van de onderhavige biografie prijkt echter een andere Willem. Het portret stamt uit 1555 en is van Anthonis Mor. Van Stipriaan ziet er weliswaar iets zachts en kwetsbaars in – Willem is dan ook nog maar 22 jaar – maar wat ondanks zijn jonge leeftijd overheerst, is het gezag en zelfvertrouwen dat hij hier uitstraalt. En reden voor enige bravoure was er ook wel. Karel V had hem kort daarvoor tot kapitein-generaal van zijn Maasleger benoemd. De keizer had kennelijk alle vertrouwen in deze jonge edelman.

Maar de kansen zouden spoedig keren. De keizer zou nog datzelfde jaar, leunend op de schouder van zijn jonge vertrouweling, afstand doen van de troon en het gezag over de Nederlanden overdragen aan zijn zoon Filips II. En die bleek veel minder fiducie te hebben in de jonge graaf van Nassau. Willem gold al snel niet meer als vertrouweling en moest steeds meer macht en invloed afstaan aan andere vertrouwelingen van de nieuwe koning. Dat strookte niet met de ambities die Willem vanzelfsprekend koesterde: vermeerdering van eigen macht, invloed en rijkdom, zo is Van Stipriaan stelling van mening. En aangezien de twee kemphanen niet bereid waren elkaar iets toe te geven, was een breuk vroeg tussen die twee vroeger of later onvermijdelijk. De rest is geschiedenis. Van Stipriaan ontkent niet dat er bij Willem gedurende zijn conflict met Filips sprake was van een ontwikkeling in diens religieuze betrokkenheid. Maar het heeft er in het levensverhaal dat hij schetst alle schijn van dat

DOOR
dr. Hans van
de Breevaart.

'Het beeld dat Van Stipriaan van Willem schetst, wijkt nogal af van van wij gewend zijn uit de gereformeerde geschiedschrijving.'

'Is het werkelijk zo moeilijk voorstelbaar dat een landheer ervan overtuigd is dat de welvaart van zijn bezittingen gediend is bij het welzijn van haar inwoners?'

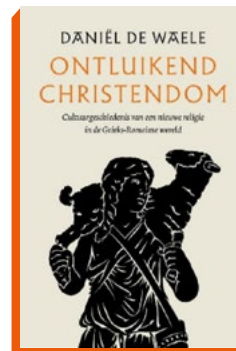
die betrokkenheid zeker ook een strategisch doel diende. Want waren het niet de calvinisten die hem het meest loyaal steunden in zijn strijd tegen Filips? Het is inderdaad de vraag of hij om zuiver theologische redenen tot het calvinisme is bekeerd. Maar omgekeerd: was het louter strategie?

Van Stipriaan stelt dat Willem als geen ander in zijn tijd de kunst verstond om mensen voor zich te winnen door een combinatie van persoonlijke charme en het vermogen via de media zijn tegenstanders zwart te maken. Bij dat laatste schuwde hij ook niet het verspreiden van wat wij tegenwoordig *fake news* zouden noemen. En ook al wordt dit door Van Stipriaan misschien wel wat erg dik aangezet, we zouden de historische werkelijkheid geweld aandoen wanneer we onze ogen zouden sluiten voor het feit dat Willem het politieke spel wel degelijk regelmatig ook keihard speelde. Kennelijk was hij er daarbij van overtuigd dat het doel de middelen heiligde.

Dat roept de vraag op welk doel hem in zijn strijd met Filips uiteindelijk voor ogen stond. Van Stipriaan neigt ernaar om hier een groot gewicht toe te kennen aan persoonlijke ambitie en adellijke trots. Van het beeld van een diepgelovige edelman die belangeloos zijn leven gaf voor zijn arme schapen, blijft bij hem niet veel over. Terwijl het toch echt de vraag is in hoeverre hier persoonlijke ambitie en het begaan zijn met het lot van de mensen die zijn bezittingen bevolkten perse los van elkaar moeten worden gezien. Is het werkelijk zo moeilijk voorstelbaar dat een landheer ervan overtuigd is dat de welvaart van zijn bezittingen gediend is bij het welzijn van haar inwoners? En dat hij met het oog daarop er niet voor terugschrok regelmatig 'vuile handen' te maken, kan tegen die ach-

tergrond ook als een vorm van *Realpolitik* worden gezien.

Zo dwingt Van Stipriaan met zijn levensbeschrijving van Willem niet alleen om kritisch naar ons eigen beeld van de Vader des Vaderlands te kijken, maar daagt hij ons ook uit om na te denken over wat christelijke politiek is. Heiligt het goede doel inderdaad alle middelen? Of dienen we ons tevreden te stellen met een zuiver en eerlijk handelen, ook als we daarbij genoeg moeten nemen met een nederlaag? Ook om die reden wil ik *De Zwijger* van harte aanbevelen!

Ontluikend christendom. Cultuurgeschiedenis van een nieuwe religie in de Grieks-Romeinse wereld. Daniël De Waele, Uitgave van KokBoeken-centrum te Utrecht, 2021; 480 blz.; € 29,99.

Velen van ons zijn opgegroeid met het idee dat de meest vooraanstaande figuren uit het Nieuwe Testament christenen waren. Om te beginnen natuurlijk Jezus Christus zelf, maar ook de apostelen, Petrus, Johannes, Jakobus en tenslotte ook Paulus. Er is daarnaast weliswaar sprake van Joden, van Grieken en van Romeinen of, meer in het algemeen, de heidenen. Maar die spelen eigenlijk niet veel meer dan een rol op de achtergrond.

Het zojuist verschenen grote overzichtswerk van Daniel De Waele, docent Nieuwe

Testament aan het Hoger Instituut voor Protestantse Godsdienstwetenschappen en lid van de Leerplancommissie voor Protestants Godsdienstonderwijs in Vlaanderen, laat zien dat dit beeld correctie behoeft. Het christendom is als kleine minderheid begonnen en kreeg pas na vier eeuwen een meer dominante rol in de Grieks-Romeinse samenleving. Om te beginnen was Jezus een wetsgetrouwe Jood. Dat Hij veelvuldig met de Joodse leidlieden van zijn dagen overhoop lag, doet daaraan niets af. Onze belijdenis dat Jezus de Joodse Wet vervuld heeft, betekent allereerst dat Hij haar op de meest volmaakte wijze heeft nageleefd – inclusief de spijswetten en ceremoniële wetten. Zijn optreden op het tempelplein was niet gericht tegen de tempeldienst zelf, maar tegen de wijze waarop die werd ontheiligd. Het is door die wetsgetrouwheid dat Jezus rechtvaardig genoemd wordt. En op grond daarvan worden gelovigen gerechtvaardigd. En hoewel ook Jezus zich een enkele keer tot hen richtte, was het met name Paulus die zijn leven wijdde aan missiewerk onder de heidenen. Anders dan vaak gedacht wordt, hebben Joden en heidenen lange tijd naast elkaar geleefd als oudste en jongere broer. Tot het moment dat de volgelingen van Jezus uit de heidenen getalsmatig en theologisch zodanig de overhand kregen, dat er voor hun Joodse broeders en zusters nog slechts een bestaan de marge was weggelegd en ze na verloop zelfs geheel uit het zicht zijn verdwenen. Het zijn de volgelingen van Jezus uit de heidenen die uiteindelijk het christendom zoals wij dat nu kennen, hebben vormgegeven. Zij onderscheidden zich van hun omgeving door een grote bewogenheid met hun medemens. Hun leefwijze maakte destijds diepe indruk. En het inspireerde ve-

len tot geloof en een leven in navolging van Hem. Dat betekende lang niet altijd dat allerlei heidense gebruiken werden afgezworen. Wel werden ze altijd van een christelijke betekenis voorzien. Zo werd het heidense lichtfeest omgedoopt tot Kerstfeest, het lente-feest werd ons Paasfeest en op heidense offerplaatsen werden kerken gebouwd. De wereld werd, kortom, gekerstend. De Waele beschrijft de geschiedenis van een veelkleurige werkelijkheid waarin het Nieuwe Testament gestalte kreeg en waarin ook het christendom geleidelijk aan gezicht kreeg op het wereldtoneel. Voor iedereen die zich grondig wil oriënteren op die eerste eeuwen, een absolute aanrader.

Democratie op wankel bodem. Donald Loose, Over de politiek en het politieke, Boom uitgeverij te Amsterdam, 2021; 416 blz.; € 29,90

Donald Loose schreef een lijvig boek waarin hij de thermometer steekt in het functioneren van de democratie. Wijsgerige diepteboringen schuwt hij daarbij zeker niet. En dat kun je verwachten van de emeritus bijzonder hoogleraar wijsbegeerte aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en Tilburg University. Macchiavelli, De Tocqueville, Rousseau, Hegel, Gauchet, Lefort, Rosanvallon, Mouffe en vooral Kant passeren de revue.

DOOR
dr. Hans van
de Breevaart.

'Terecht stelt Loose dat bedreiging van de democratie niet alleen door anderen wordt veroorzaakt, maar vooral ook in onszelf huist.'

DOOR
drs. Jan
Schippers

In dit boek snijdt Loose vier centrale thema's aan. Als eerste het alomtegenwoordige wantrouwen, waarvan hij de oorzaak ziet in de hegemonie van het neoliberalisme in combinatie met het populisme dat op ongestructureerde wijze hiertegen protesteert. Hoe verklaarbaar ook, het protest blijft helaas in negativiteit steken, zonder een democratisch alternatief te bieden. Daartegenover wil Loose een hoopvol perspectief schetsen aan de hand van de rijkdom van de politieke filosofie van de moderniteit. Loose hanteert daarbij de actualiteit en de lessen uit het verleden als leessleutel. Een derde hoofdthema betreft de idee van de politieke representatie. Op welke manier vertolkt het parlement de stem van het volk? Wanneer de sociale werkelijkheid een diversiteit aan opvattingen en levensbeschouwingen bevat, zal die zich vertalen naar de volksvertegenwoordiging. Daarin dienen echter alle deelbelangen niet alleen met elkaar verzoend te worden, maar ook op een hoger niveau getild. In die zin is de representatie ook een verbeelding. Want het risico is dat korte termijn issues het debat overwoekeren, waardoor het beleid op lange termijn faalt. Het vierde centrale thema in dit boek betreft de rol van het recht, dat een bemiddelende rol vervult tussen de uiteenlopende deelbelangen. Een groot probleem is dat het recht steeds vaker als machtsmiddel wordt ingezet voor eigen belangen en individuele eisen. Deze instrumentalisering van het recht is risicovol voor democratie en rechtsstaat. Want als correctie op het eenzijdig najagen van de eigen interesse zijn andere zaken van groot belang: een cultuur van burgerzin, een gezamenlijk ethos en een persoonlijk moreel bewustzijn. Dit zijn basale voorwaarden die de rechtsstaat zelf niet kan realiseren, zoals Böckenförde reeds vaststelde.

Het paradoxale probleem van de democratie is dat het een veelzijdige tegenstrijdigheid binnen een juridisch en politiek verband wil realiseren. Dat vraagt om een gedeeld geloof in hogere waarden en een wederzijds vertrouwen in de dragende instituties. Hierbij is het onderscheid tussen 'de politiek' (=het dagelijks reilen en zeilen van bestuurders) en 'het politieke' (= het bredere kader van ethiek, historie en ideologie) van belang. Onbehagen over 'de politiek' hangt samen met de teloorgang van 'het politieke' door bijvoorbeeld de opvatting dat een visie net als een olifant is die alleen maar in de weg staat. Loose toont zich kritisch over het populisme. Hij ziet het als een verleiding van het volk, dat een sterke staat wil die in de directe noden en behoeften voorziet, maar vervolgens de vrijheid vernietigt. Volgens Loose kan een democratie niet zonder elite die het volk vertegenwoordigt, aanstuurt en richting geeft, maar dan wel op die manier dat het algemeen belang van het volk wordt beoogd en gediend – en dus ook te luisteren naar dat volk als het zijn stem verheft.

Terecht stelt Loose dat bedreiging van de democratie niet alleen door anderen wordt veroorzaakt, maar vooral ook in onszelf huist. We hebben een heteronome wet nodig en het beste is als we die wet verinnerlijken, zodat we gaan willen wat de wet van ons vraagt. Dit punt is voor een christen heel herkenbaar. Alle fundamentele politieke concepten zijn theologisch van origine, zo beweerde Carl Schmitt. Voor wie zich grondig wil verdiepen in de basisbeginselen van rechtsstaat en democratie heeft dit boek veel te bieden.

Tribunaal

De polarisatie in de politiek neemt toe. Op zich hoeft dat geen probleem te zijn. Als de waarheid in het geding is, mag de toon ook scherp zijn. Soms worden er echter wel grenzen overschreden.

Op 17 november 2021 zei FvD-Kamerlid Pepijn Van Houwelingen tegen een D66-collega: 'Uw tijd komt nog wel, want er komen tribunaal'. Dat was meer dan een dreigement. Het was een totaal misplaatste vergelijking van onze rechtsstaat met Hitler-Duitsland.

In het slotartikel van de Nederlandse Geloofsbelijdenis schrijft Guido de Brès in felle kleuren over het oordeel. De onschuld van de vervolgte protestanten zal op die grote dag door allen worden erkend. God zal de goddelozen die hen in deze wereld getiranniseerd, verdrukt en gekweld hebben, wreken. Er komt ook volgens De Brès eenmaal een Tribunaal. Uit de brief die hij bij de geloofsbelijdenis voegde, spreekt echter hoogachtung voor Filips II. Hij erkent het gezag van de koning. Hij verweert zich tegen de valse beschuldiging dat de protestanten 'ongehoorzame oproerlingen' zijn, die 'niets anders begeren dan alle staatkundige orde

af te breken'. De destructieve krachten in de huidige politieke context lijken daar juist wel op uit te zijn.

Daarnaast roept hij de overheid als Gods dienaar op om het kwaad van de leugen – het rijk van de antichrist – tegen te gaan en het koninkrijk van Christus te bevorderen. In de huidige polarisatie struikelt de waarheid op de straten, terwijl het in de Reformatie juist om de Waarheid – met een hoofdletter – ging.

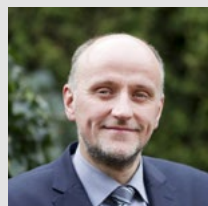
De Brès gebruikt het Laatste Oordeel niet om zijn tegenstanders te intimideren. Integendeel, als ver-

tegenwoordiger van een verdrukte minderheid gaat hij in hoger beroep bij de alwetende God, die eenmaal aan het licht zal brengen dat 'dat hun zaak, die nu door veel rechters en overheden als ketters en goddeloos veroordeeld wordt, de zaak van de Zoon van God is.'

De politieke werkelijkheid staat in de schaduw van de jongste dag. Je moet artikel 36 lezen vanuit artikel 37.

COLUMN

prof. dr. Henk van den Belt, hoogleraar systematische theologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam

'In de huidige polarisatie struikelt de waarheid op de straten, terwijl het in de Reformatie juist om de Waarheid – met een hoofdletter – ging.'

Colofon

ZICHT

Zicht, 48e jaargang (2022) Nr. 1 • ISSN 0167-2150

Het tijdschrift Zicht is een uitgave van de Guido de Brès-Stichting, het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.

BIJDRAGEN EN AUTEURSRECHTEN

- Lezersbijdragen zijn van harte welkom. Graag vooraf auteursrichtlijnen en informatie over het redactiebeleid opvragen via het contactadres.
- De auteursrechten voor de bijdragen in dit tijdschrift berusten bij de uitgeefster. Auteurs schrijven op persoonlijke titel.
- Aanbevolen citeerwijze: Zicht, 2022-1, p. 1
- De redactie heeft er alles aan gedaan rechthebbenden van het beeldmateriaal te bereiken en waar mogelijk de auteur en bron te vermelden. Mocht er een bronvermelding niet kloppen, neem contact op.

RECENSIES

Boeken ter recensie zenden aan het contactadres. Ter recensie aangeboden boeken worden niet geretourneerd.

ABONNEMENTEN

U kunt abonnee worden van Zicht Magazine. Als abonnee ontvangt u vier keer per jaar een nieuwe editie. We bieden Zicht Magazine zowel gedrukt als digitaal aan. Ben jij student of lid van de SGP-Jongeren? Dan ontvang je Zicht met een aantrekkelijke korting!

U kunt de uitgave van Zicht en ons bredere werk ten behoeve van de SGP ook steunen door donateur worden van de Guido de Brès-Stichting. Kijk op onze website wi.sgp.nl/zicht voor alle abonnementsvormen en prijzen. Het bestellen van een los nummer kan via webshop.sgp.nl of per telefoon.

ADVERTENTIES

Advertentietarieven zijn op aanvraag beschikbaar.

CONTACTADRES

Wetenschappelijk Instituut voor de SGP
t.a.v. mw. B.B. van der Elst-de Weerd
Dinkel 7 • 3068 HB Rotterdam
Telefoon: 010-7200785
E-mail: wi@sgp.nl
Website: wi.sgp.nl

REDACTIE

- Femke van Amerongen BSc
- Dr. Hans van de Breevaart
- Aris van Dijk Msc
- Henri Krooneman MA
- Ben Provoost MSc
- Drs. Jan Schippers (secretaris)
- Jacoline Waaijenberg BA
- Dr. Klaas van der Zwaag (voorzitter)

ADVIESRAAD

- Ing. Joan van Burg MSc
- Jan-Mark ten Hove MA
- Prof. dr.ir. Henk Kievit
- Mr. Frank van Putten
- Drs. Joost Veldman
- Drs. Peter Verheij RA

BESTUUR GUIDO

DE BRËSSTICHTING

- Dr. Roelof Bisschop
- Mr. Jaco van den Brink
- Ir. Kees Hogenhout
- Mr. Arjan Klaassen (voorzitter)
- Ir. Leendert de Knegt
- Dr. Aart van der Linden (secretaris)
- Dr. Hilde Westerman-Dannenberg
- Jaco Zoeteman RA (penningmeester)

COVERBEELD

Evan Hughes, Reformation Heritage Books (bewerkt)

ONTWERP & REALISATIE

BladenMakers, Nijkerk

Ervaren specialisten | Sterke vastgoedportefeuille | Persoonlijke aanpak

Uw vermogen

**verdient veiligheid, flexibiliteit en een vast
gegarandeerd rendement van 2,5%**

Ons bedrijf biedt haar (aspirant-)klanten veilige, flexibele, goed renderende investeringsmogelijkheden voor (tijdelijk) overtoollig vermogen. Alle eigen en toevertrouwde gelden investeert zij in haar onroerendgoedportefeuille in Nederland, Duitsland, Florida, Engeland en Schotland. Bij ons inkoopbeleid richten we ons op goed gelegen en goed verhuurd onroerend goed, waarbij we een maximale spreiding beogen.

Momenteel bieden we onze klanten afhankelijk van de opzegtermijn tussen de 1% en 2,5% op jaarbasis. Uiteraard hebben we de afgelopen jaren al onze klanten de rente en aflossing uitgekeerd.

Van Dam, Van Dam & Verkade

INVESTEREN IN ONROERENDE ZAKEN

Herengracht 74, 1015 BR Amsterdam | T +31 (0)20 - 489 6500
info@vandamvandamverkade.com | www.vandamvandamverkade.com

wi.sgp.nl

Guido de Brès-Stichting
Wetenschappelijk Instituut SGP

wi.sgp.nl

Guido de Brès-Stichting
Wetenschappelijk Instituut SGP

500 THEMATIC ZICHT

NET 2022

**'Guido de Brès
acht ik edeler
van karakter,
omdat hij bereid
en in staat was
om ook politieke
overwegingen
het volle pond
te geven in zijn
afwegingen en
keuzes'**

- dr. Huib Klink

**'De overheid is
geen straf om het
leven van mensen
zuur te maken'**

- mr. Kees van
der Staaij

**'Niets is vrij-
williger en vrijer
dan het geloof'**

- Guido de Brès

**'De sonore klank
van de Nederlandse
geloofsbelijdenis
klinkt tot in verre
continenten door'**

- Ds. Harm
J. Boiten

2022

THEMA

Guido 500

wi.sgp.nl

'Een half millennium
na z'n geboorte
wordt het hoog tijd
voor een naar Guido
vernoemde straat
in een Nederlandse
gemeente.'

Ervaren specialisten | Sterke vastgoedportefeuille | Persoonlijke aanpak

Uw vermogen

**verdient veiligheid, flexibiliteit en een vast
gegarandeerd rendement van 2,5%**

Ons bedrijf biedt haar (aspirant-)klanten veilige, flexibele, goed renderende investeringsmogelijkheden voor (tijdelijk) overtoollig vermogen. Alle eigen en toevertrouwde gelden investeert zij in haar onroerendgoedportefeuille in Nederland, Duitsland, Florida, Engeland en Schotland. Bij ons inkoopbeleid richten we ons op goed gelegen en goed verhuurd onroerend goed, waarbij we een maximale spreiding beogen.

Momenteel bieden we onze klanten afhankelijk van de opzegtermijn tussen de 1% en 2,5% op jaarbasis. Uiteraard hebben we de afgelopen jaren al onze klanten de rente en aflossing uitgekeerd.

Van Dam, Van Dam & Verkade

INVESTEREN IN ONROERENDE ZAKEN

Herengracht 74, 1015 BR Amsterdam | T +31 (0)20 - 489 6500
info@vandamvandamverkade.com | www.vandamvandamverkade.com